

*Azərbaycan öz torpaqlarının,
öz taleyinin sahibi, öz dövlətinin
sahibi kimi gələcəkdə də müstəqil
dövlət olaraq yaşayacaqdır!*

Heydər ƏLİYEV
Ümummilli Lider

ZAKİR SƏRDAROV

73(2A)
550

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ MÜBARİZƏ TARİXİMİZ

*Kitab Azərbaycan xalqının ümummilli
lideri, ölkəmizi ağır tarixi sınaqlardan
şərəflə çıxarmış görkəmli dövlət xadimi
Heydər Əlirza oğlu Əliyevin
əziz xatirəsinə ithaf olunmuşdur.*

248272

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

«CINAR-ÇAP»
BAKİ - 2008

Məsləhətçilər: **Nazim İSAYEV**,
tarix elmləri namizədi
Vüsal Sərdarov,
politoloq, hüquqşünas

Elmi redaktor: **Həsən HƏSƏNOV**

Rəyçilər: **Nizami CƏFƏROV**,
*Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü,
millət vəkili, Mədəniyyət Məsələləri
Daimi Komissiyasının sədri*

Musa URUD,
*tibb elmləri namizədi, millət vəkili,
Sosial Siyasət Dəlimi Komissiyasının
sədr müavini*

Buraxılışa məsul: **Rövşən MƏHƏRRƏMOV**

Sərdarov Zakir

S50 **Heydər Əliyev və milli mübarizə tariximiz**. Bakı,
«CİNAR-ÇAP» nəşriyyatı, 2008, 166 səh.

Mərhum millət vəkili, ictimai-siyasi xadim, tarix elmləri namizədi Zakir Sərdarovun oxuculara təqdim edilən bu əsəri müəllifin uzun illər arzusunda aparıldığı səmərəli tədqiqatların nəticəsidir. Kitabda ermənilərin XIX əsrdən bəri azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım və onun mərhələləri, Azərbaycan torpaqlarının işğalı prosesi müxtəlif mənbələr, arxiv sənədləri, Azərbaycanda, Rusiyada və Ermənistanda dərc edilən əsərlər və dövr mətbuat materialları əsasında geniş işıqlandırılır.

Müəllif xalqımıza qarşı yönəlmis hücumların və torpaqlarımızın işğalının qarşısının alınmasında ümummillət lideri Heydər Əliyevin tarixi xidmətlərini böyük məhəbbətlə qələmə almış, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi prosesində onun misilsiz rolunu, xilaskarlıq missiyasını əsl qəhrəmanlıq nümunəsi kimi yüksək dəyərləndirmişdir.

Kitab tədqiqatçılar, ziyalılar, politoloqlar və geniş oxucu auditoriyası üçün mühüm maraq kəsb edir.

S 4702060200

122

© «ZAKİR SƏRDAROV», 2008

ÖN SÖZ

Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və XX əsrin sonuna qədər öz siyasi-hüquqi qiymətini almamış soyqırımı aktları tariximizin son dərəcə faciəli və qaranlıq səhifələrindən biridir. Torpaqlarımızın bölünməsinin, xalqımızın parçalanmasının əsasını qoymuş Güllüstan (1813-cü il) və Türkmənçay (1828-ci il) müqavilələri imzalandıqdan sonra mərhələ-mərhələ etnik və mənəvi soyqırımı aksiyalarına məruz qalmış. İrandan və Türkiyədən köçürülən yüz minlərlə erməni imperiyanın cənub sərhədlərində yerləşdirməklə sərhədləri möhkəmləndirməyə çalışan çar Rusiyası 1828-ci ildə keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının torpaqlarında "erməni vilayəti" deyilən inzibati ərazi vahidi yaratdı. Bu vilayətin yaradılmasından sonra xəstə şüurun məhsulu olan "Böyük Ermənistan" ideyasının təbliği daha da gücləndi. Həmin dövrdən etibarən bu uydurma dövlətin yaradılmasına hazırlıq məqsədilə Azərbaycan torpaqları ermənilər tərəfindən zəbt olunmağa başladı, erməni tarixi total surətdə saxtalaşdırıldı, onların Qafqazda aborigen etnos olması barədə uydurma tezislər ortaya atıldı. 1828-ci ilədək İrəvan qəzasında azərbaycanlılar 285 min hektar torpaq sahəsinə sahib olduqları halda, ermənilərin istifadəsində cəmi 7548 hektar torpaq sahəsi var idi. Azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından deportasiyasının nə qədər sürətlə və azgünlüqlə aparılmasını aşağıdakı faktlar daha qabarıq göstərir.

1828-1872-ci illərdə azərbaycanlılar yaşayan 161 kənd ermənilər tərəfindən zəbt olunmuşdur. Çar Rusiyası 1831-ci ildə

müharibədə əldə etdiyi qənimətlərin inventarizasiyasını keçirmiş və məlum olmuşdur ki, işğal edilmiş Qırxbulaq, Zəngibasar, Gornibasar, Vedibasar, Dərəkənd, Saatlı, Talin, Sərdarabad, Abaran, Dərəçiçək, Dərələyəz və Göyçə mahallarında 420 kənd dağıdılmış, cəmi 317 kənd qalmışdır. 1828-ci ildən 1873-cü ilədək bu ərazilərdə 148 yeni erməni kəndi salınmışdır.

Ermənilər 1905-1907-ci illərdə və 1914-1920-ci illərdə Azərbaycan torpaqlarında qanlı faciələr və qırğınlar törətmiş, təxminən 500 min azərbaycanlı soyqırımının, terrorun qurbanı olmuşdur. Sonrakı illərdə davam etdirilən etnik təmizləmə və türksüz Ermənistan siyasəti noticesində yüz minlərlə soydaşımız ya qətlə yetirilmiş, ya da öz doğma torpaqlarını tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır.

1917-ci ilin dekabrından 1918-ci ilin iyununadək erməni silahlı quldur dəstələri İrəvan quberniyasında 200 azərbaycanlı kəndini qarət edərək yandırmışlar. 1918-ci ilin yazında təkcə Şamaxı qəzasında 7 min nəfər qətlə yetirilmiş, Zəngəzur qəzasında 115 kənd, Qarabağın dağlıq və dağətəyi hissəsində 150 kənd yerlə-yeksan edilmişdir. Bakı, Gəncə, Qazax, Kürdəmir, Göyçay, Quba və Azərbaycanın digər bölgələrində qətlə yetirilənlərin sayı daha çox idi.

Daşnaklar hakimiyyətə gəldiyi zaman azərbaycanlı əhali daha ağır faciələrə məruz qaldı. Tədqiqatlar göstərir ki, yalnız XX əsrin birinci rübündə Zaqafqaziyada baş verən qanlı qırğınlar zamanı öldürülən, yaralanan, doğma torpaqlarından qovulan azərbaycanlıların, türklərin, kürdlərin sayı 2 milyon nəfərə yaxındır.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktları olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948-ci ildən 1953-cü ilədək 150

min nəfər azərbaycanlı Ermənistandan öz əzəli torpaqlarından deportasiya edilərək Kür — Araz ovalığında, yaşayış üçün əlverişli şərait olmayan ərazilərdə yerləşdirildi.

1988-ci ildən ortaya atılan qondarma Dağlıq Qarabağ konfliktinin ilkin mərhələsində Ermənistanda öz doğma torpaqlarında yaşayan 200 min nəfərdən çox azərbaycanlı əhali bütünlüklə deportasiyaya məruz qaldı. Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsi barədə ermənilərin qeyri-konstitusional və əsassız torpaq iddiaları elan olunmamış müharibənin başlanmasına səbəb oldu. Erməni silahlı qüvvələrin Azərbaycan ərazisinin 20 faizini öz havadarlarının köməyi ilə işğal etdilər.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xalqımızın tarixinin bu ağırlı səhifələrinin, uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlərin açılması, soydaşlarımıza qarşı törədilmiş amansız soyqırımı aktlarının dünya ictimaiyyətinə bəyan edilməsi mümkün olmuşdur.

Prezident Heydər Əliyevin "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" 18 dekabr 1997-ci il tarixli və "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanlarında xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı faktları ilk dəfə olaraq dövlət səviyyəsində bəyan edildi. Misilsiz əhəmiyyət kəsb edən bu fərmanları imzalamaqla ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycan xalqı qarşısında daha bir tarixi xidmət göstərmişdir. Böyük öndər yaxşı bildirdi ki, bu sənədlər özünün ruhu, məzmunu, ideya yönümü ilə yüz illər ərzində xalqımıza qarşı törədilmiş amansız cinayətlərin, soyqırımının, XX əsrin sonlarında "Dağlıq Qarabağ problemi" kimi ortaya atılmış erməni təcavüzünün həqiqi mənzərəsinin, köklərinin öyrənilməsi və dərk edilməsi üçün əvəzsiz tarixi-siyasi mənbə əhəmiyyətinə malikdir.

Tariximizin illər boyu öz tədqiqatçısını gözləyən bu açılmamış səhifələrinə tarix emləri namizədi Zakir Sərdarovun oxucuların diqqətinə təqdim edilən əsərində peşəkarlıqla nəzər salınır, obyektiv fikirlər söylənilir. Bütün fəaliyyəti dövründə ermənilərin məkrli planlarına qarşı cəsarətlə mübarizə aparmış, tarixi həqiqətləri böyük siyasi uzaqgörənlik və müdrikliklə dünya ictimaiyyətinə çatdırmış ulu öndər Heydər Əliyevin xalqımızın tarixi taleyinə nə qədər həssaslıqla, qədərbirlənləklə yanaşdığını müəllif obyektivliklə qələmə almışdır. Kitabda Ermənistan mətbuatında Heydər Əliyev şəxsiyyətinə, onun uzun illər boyu düşmənlərə rahatlıq verməyən siyasi fəaliyyətinə həsr olunmuş məqalələrə geniş yer verilmiş, qisasçılıq hissənə qarılmış erməni müəllifləri tarixi faktlar və sənədlər əsasında susdurulmuşdur.

Vətənpərvər alim, istedadlı tarixçi, ictimai-siyasi xadim Zakir Sərdarov bu dəyərli əsəri ilə bizə təqdim edir ki, xalqımız müstəqillik şəraitində dünya birliyində öz layiqli yerini tutmalı, lakin keçmişimizin qanlı səhifələrini, yaralarını heç zaman unutmamalıdır. Hər bir azərbaycanlı dərk etməlidir ki, torpaqlarımızın parçalanması, qəsbkarlar tərəfindən işğalı, xalqımızın zaman-zaman dəhşətli soyqırımına məruz qalması vətənpərvərlik hissələrini gücləndirən, milli məfkurəni öləri hissələrdən və məqsədlərdən təmizləyən tarixi yaddaşa çevrilməlidir.

*İradə HÜSEYNOVA,
Təhsil nazirinin müavini,
tarix emləri doktoru,
professor*

MÜƏLLİFDƏN

Əziz oxucu!

Dünya artıq iyirmi birinci əsrə qədəm qoymuşdur. Hər bir xalq iyirminci əsrin onun taleyində oynadığı rolu, qoyduğu izi təhlil edir, qələbələrini, uğurları ilə bərabər ümummilli faciələrinin də səbəblərini araşdırır, öz tarixini yazır.

Təkcə iyirminci əsrdə deyil, ondan əvvəlki XVIII-XIX əsrlərdə də Azərbaycan xalqı böyük müsibətlərə, faciələrə məruz qalmışdır. Məhz bu üç əsrdə xalqımızın iqtisadi, siyasi, hərbi, mənəvi sahələrdə itirdiyi ölçüyəgəlməz dərəcədə çox olmuşdur. Havadarları Rusiya imperiyasının fəal köməyi və təşəbbüsü ilə dövlət səviyyəsində İrandan, Türkiyədən köçürülüb Azərbaycan ərazisində "müvəqqəti məskunlaşma" adı ilə yerləşdirilən "başı bəlalılar çəkmiş", "əzabkeş" ermənilər torpaqlarımıza göz dikdilər, kəndləri, yaşayış sahələrini yandırıb külə döndərdilər, qocaları, uşaqları, qadınları məhv etdilər, qan su yerinə axıdıldı. Ölənlər də, şikəst olan da, yurd-yuvasından qovulan, didərgin düşən də, düşmənlərimiz tərəfindən qəsdən günahkar kimi qələmə verilən də biz olmuşuq. Heç bir hüquqi, mənəvi əsas olmadan Azərbaycan xalqına qarşı torpaq iddiasını irəli sürən ermənilər rus bolşeviklərinin havadarlığı və fəal köməyi sayəsində, Heydər Əliyevin dəqiq və sərrast ifadəsilə desək, "indiki Ermənistan Respublikasını yaratdılar". Sözdə bütün millətlərə öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun verilməsini bəyan edən V.I.Lenin və Kommunist Partiyası Azərbaycan xalqının hüququnu tapdalamış, onun tarixi torpaqlarını Ermənistanla bağışlamışdır.

1918-ci ilin yazında azərbaycanlıların soyqırımını təşkil edən Şaumyan, Mikoyan, Amazasp kimi qanıqənlərin, quduzların ideya rəhbəri V.İ.Lenin Ermənistan Sovet Sosialist Respublikasını yaratmaq məqsədilə 1920-ci ilin noyabrında tarixi torpaqlarımızdan 10.301 kvadratkilometr ərazini — Göyçə gölünün sol və sağ sahillərini, Ağbaba, Dərələyəz, Zəngəzur, Loru, Pəmbək mahallarını, Qaraqoyunlu, Dilican dərəsini, Cəlalöglünü "başı müsibətlər çəkmiş erməni xalqına" bağışladı. Başqa bir diktatorun — Stalinin köməyi ilə torpağımıza və xalqımıza qənim kəsilmiş ermənilərə Azərbaycan ərazisində muxtariyyət verildi: 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı. Beləliklə, respublika ərazisinin 5 faizə qədər, yaxud 4,4 kvadratkilometr ərazimiz, əslində, bu yolla əlimizdən alındı.

Əziz oxucul

Tariximizin bu faciəli səhifələrini döndə-döndə vərəqlədim. Bu millətin başına açılan oyunların, müsibətlərin, faciələrin səbəblərini öyrənmək istədim. Səbəblər çoxdur, amma ən böyük səbəb müəyyən dönəmlərdə millətin başsız, milli lidersiz olmasıdır. Rusiya Azərbaycanı özünə tabe edəndən sonra erməni millətçiləri müsəlman qanına susayanlarla birləşib xalqımızı başsız qoymaq siyasəti yeritmiş, torpaqlarımızı ələ keçirməyə başlamışlar. Yaxşı ki, bu millətin milli sərvəti — Heydər Əliyevi olub. Əgər 1969-cu ildən sonra Azərbaycanda Heydər Əliyev kimi qüdrətli bir şəxsiyyət hakimiyyətdə olmasaydı, itkilərimiz daha çox olardı. Keçmiş bətkil, uzun illər SSRİ Dövlət Plan Komitəsinin sədri olmuş Nikolay Baybakovun dediyi kimi, "mən Azərbaycanı, Azərbaycan xalqını Heydər Əliyev qədər sevən ikinci adam tanımıram".

Yaxşı ki, Heydər Əliyev varmış, yoxsa bu millət iyirminci əsrdə daha böyük faciələrə məruz qalardı.

TARİXİ FAKTLAR İTTİHAM EDİR

Tarixən Azərbaycanın tərkib hissəsi, onun ən səfəli guşəsi olan İrəvan mahalı, Göyçə mahalı, Zəngəzur mahalı, Dərələyəz mahalı, Ağbaba mahalı, Şörəycl mahalı, Qaraqoyunlu, Dilican dərəsinin və Qarabağın tarixi qədim dünyanın ən dərin qatlarına gedir. Bunu çoxsaylı yazılı mənbələrlə bərabər, indi Ermənistan adlanan ərazidə məhvi edilməsi mümkün olmayan, ancaq ermənilərin saxtakarlıqla öz adlarına çıxdıqları saysız-hesabsız abidələr, habelə keçmiş SSRİ ərazisində ən qədim insan məskənlərindən biri olan Azıx mağarasında tapılan nadir maddi-mədəniyyət nümunələri də sübut edir. Aşağı Paleolit dövrünə aid nadir mağaralardan biri hesab olunan Azıx mağarası uzun illər tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan ərazisində təqribən milyon il bundan əvvəl yaşayış olduğunu sübut edən Azıx mağarası azıx-antropoların məskəni və ibtidai emalatxanası olmuşdur. Nadir insan məskəni olan Azıx mağarasının, onun çox böyük maddi-mədəniyyət nümunələrinin ibtidai cəmiyyətin formalaşması və inkişafı problemlərinin öyrənilməsi üçün müstəsna əhəmiyyəti var.

Elmi mənbələrdə, tarixşünaslıqda Qarabağın qədimdən Azərbaycan torpağı olması göstərilməklə onun on al-

tıncı əsrə qədər Artsax, sonra isə Qarabağ adlanması haqqında saysız-hesabsız faktlar vardır.

Nəinki tarixi abidələr, dünyanın bir çox alimləri ilə bərabər, ermənilərin özləri də İrəvana və Qarabağa gəlmə olduqlarını etiraf etməyə məcburdurlar. "1828-1829-cu illər ərzində 8000-dən çox erməni ailəsi, təqribən 45000 nəfər İran və Türkiyədən köçürülüb İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarında, habelə Qarabağda yerləşdirildi"¹.

Ermənilərin İrandan köçürülməsi əməliyyatında iştirak edən Sergey Qlinka yazır: "Bu vaxt Lazarev göstəriş aldı ki, Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarına gedən köçkünlərin yolunu Qarabağ xanlığına yönəltməyə çalışsın, çünki orada, deyilənə görə, çoxlu və etibarlı ehtiyatlar var"². Yaxud, S.Qlinkanın başqa bir etirafı: "1828-ci il fevralın 26-da mən Siz Əlahəzrətdən Azərbaycanda məskunlaşan erməni və digər xristianları İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ vilayətlərinə köçürmək haqqında göstəriş aldım"³.

Ermənilər 1829-cu ildə Azərbaycanda Türkiyədən də ermənilərin köçürülməsinə başlanmasını açıq etiraf edirlər: "...14 mindən çox ailə köçürülüb Zaqafqaziya yerləşdirildi. Əzrurum vilayətindən köçürülən ermənilər Axalsix və Axalkələkdə, Qars vilayətindən köçürülənlər

¹ S.Qlinka. "Opisanie pereseleniya arмян azerbaydžanskix v predeli Rossii" s.87. Bakı, 1990.

² Yene orada. Səh. 115

³ Yene orada. Səh.128

isə Kəvərdə, Dərəçiçəkdə və Sürməlidə yerləşdirildilər"¹.

ABŞ tarixçiləri Jastin Makkarti və Karolin Makkarti "Tyurki i armyane" kitabında yazırlar ki, "Ermənistanın yerləşdiyi indiki ərazi ermənilərə deyil, azərbaycanlılara məxsusdur"².

Ruslar ermənilərin İrəvan xanlığı ərazisində yerləşdirilməsi üçün 1826-1828-ci illər Rusiya-İran müharibəsi zamanı 420-dən çox azərbaycanlı kəndini tamam dağıtmış, yandırmış, əhalisinin bir qismini məhv etmiş, digər qismini didərgin salmışlar.

Coxsaylı tədqiqatlar sübut edir ki, ermənilər Qafqaza, indiki Ermənistana orta əsrlərdə fərdi şəkildə, əsasən azərbaycanlıların qapı-bacalarında işləmək məqsədilə gəlmiş, sonra yavaş-yavaş məskunlaşmağa başlamışlar. Onlar İrəvan xanlığına "mövsümi işçilər" kimi gəlmiş, əsasən xırda ticarətlə, bənnalıq və dülgərliklə məşğul olmuşlar.

Ermənilər torpaqlarımızda məskunlaşmaq üçün hər cür hiyləyə əl atırdılar. Aşağıda oxuculara təqdim etdiyimiz sənədi həyəcansız oxumaq olmur. Sənədlə tanışlıq bir daha göstərir ki, erməni elə onda da, orta əsrlərdə də, sonralar da, elə indi də ermənidir: hiyləgər, ikiüzlü, yaltaq!

¹ Yene orada.

² J.Makkarti, K.Makkarti, "Tyurki i armyane", B., 1996, səh.32-40

"Özümə yer elərəm, gör sənə neylərəm" — məsəlini də babalarımız ermənilərin onların başlarına gətirdikləri faciələrə əsasən demişlər. İrəvan qalabəyi və Qərbi Azərbaycan bəylərbəyi Rəvan xan 1519-cu ilin oktyabrında Şah İsmayıl Xətaiyə yazmışdı: "Ulu şahım, Tanrı atan Heydər Səfiyə qəni-qəni rəhmət eləsin. Sənin nökr bəndəni bu oğuz-türk diyarına bəylərbəyi təyin edərək, adamlar içrə Şahmərdan Həzrət Əli kimi ədalətsevər olmağı, möminlərlə imamımız Hüseyn kimi insanpərvər davranmağı döndə-dönə tövsiyə etmişəm. Mən qulluq meyarının dairəsindən çıxmamışam. Lakin son illər müşahidələrimə görə, əhalinin bir qismi, yəni Beynənnəhreyyəndən Van gölü sahillərinə, oradan da beş-beş, on-on Qafa, bizim torpaqlara gələn ermənilər... xırda ticarətlə, bənnə və dülgərliklə güzəran sürüb fərəhat oturmaqdansa, tabeliyimdəki torpaqlarda yerdəyişmə vurnuxmalarına başlamış, geniş oturaq həyat iddialarına qapılmışlar. İndi Ağkilsə kəndində əyləşən dünya ermənilərinin katolikosu II Qriqori zünnarına xas olmayan fəaliyyəti və təxribatçılıq əməlləri ilə idarəmizi müşküllüklərə məruz qoyub.

Katolikos erməni dini mərkəzinin vəqf sərmayəsi hesabına öz soydaşlarının türk kəndləri kənarında iki-üç ailə olmaqla oturaq məskunlaşmasını maliyyələşdirir, onlara ufacıq kilsələr tikdirir, beləliklə, bu tayfanın Qafda qədim mövcudluğu təsəvvürü yaradılır ki, bunlar istiqbalda nəsillərimizə başağrısı verə biləcək fəsadlar törənməsinə zəmin yarada bilər. İndi zikr olunan ərazidə elə bir kəndi-

miz, obamız qalmayıb ki, orada üç yad ailə işığı yanmasın.

İsmətsizlik əxlaqına qurşanmış hayk qız-gəlinləri türk dəliqanlı cavanlarına can atır, qədim peşələrlə könüllər ovundurur, oğuzlara ərə getməyə, başqa sözlə, mülkümü-zə, malımıza şərik çıxmağa çalışır, siyasətdə sakit təcəvüz adlanan cinayətlər törədirlər. Qarışq nikahların vüsəti məni qorxudur, şahım. Mənə səlahiyyət ver, cəmi on beş min mövsümi işçilər kimi qisim-qisim qaytarım Vətənin dışarına. Sənin qulun Rəvan xan".¹

İrəvan qalabəyisi Rəvan xan nə qədər uzaqgörən imiş! Heyf, çox heyf ki, Şah İsmayıl Xətai onu eşitməyib, susub, göz yumub. Şah İsmayılın susması özündən sonrakı varislərinə də sirayət etmişdir. Bu fikri təsdiq edən B.Ə.Budaqov və Q.Ə.Qeybullayev yazırlar: "...orta əsrlərdə Anadoludan ermənilərin indiki Ermənistan ərazisinə köçüb gəlmələrində Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu hökmdarlarının, I Şah İsmayılın və sonrakı Səfəvi şahlarının, I Şah Abbasın və Nadir şahın fərmanlarla Ecmiədzin kilsəsinə kəndlər bağışlamaları (onların içərisində əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan kəndlər də vardı) və onları vergidən azad etmələri də müəyyən dərəcədə rol oynamışdır. Erməni kilsəsi bütün əsrlər boyu türk hökmdarlarını, on doqquzuncu əsrin əvvəllərindən sonra

¹ "Xalq qəzeti, 24.12.1997

rus çarlarını çox məharətlə ələ almaq bacarığına malik olmuşdur"¹.

Uzun illər bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərə görə erməni alimlərinin həyasızlığına, qeyri-elmi fikirlərinə, böhtanlarına, qərəzli mülahizələrinə layiqli cavab verilməmiş, akademik Z.Bünyadov, F.Məmmədova, M.Seyidov, İ.Əliyev istisna olmaqla, onların əməlləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmamışdır. Bu isə erməni cizməqara müəlliflərinə öz alçaq niyyətlərini utanmadan, çəkinmədən yaymağa, təbliğ etməyə imkan və şərait yaratmışdır.

Erməni müəlliflərinin iç üzünü, xarakterini, əməllərini İ.Çavçavadze hələ o vaxt çox gözəl görürdü: "Dəlilləri təhrif etmək, özgəninkini mənimsəmək, abidələri saxtalaşdırmaq, özgə torpaqlarını özünə çıxmaq və s. buna bənzər "yaxşılıqlar" ermənilərin köhnə şəkəridir və buna onlar lap qədimdən alışımlar"².

Erməni alimləri, ziyalıları, bəlkə də bütün millətlər arasında yeganə adamlardır ki, İ.Çavçavadzenin dediyi kimi, iki tarixi var, biri erməni alimlərinin tarixi, hansı ki, onlar onu istədikləri kimi yazır, "kəşf edirlər", digəri isə hamı tərəfindən qəbul edilmiş həqiqi və əsl tarixdir:

¹ B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev, "Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti". B.1998. s.93

² İ.Çavçavadze, "Armyanskiye uçyonıye i vopıyuşıye kamni". Tiflis. 1902, səh. 97-98

"...erməni alimlərinin tarixi başqadır, həqiqi və əsl tarix isə bambaşqa"¹.

Uzun müddət Qafqazda yaşamış, erməni alimlərinin "əsərləri" ilə yaxından tanış olan V.Veliçko erməni alimlərinin əsərlərinə daha düzgün və kəsərli qiymət verir: "xəyanət". Veliçko yazırdı: "Əgər erməni tarixinin üz qabığı üçün "uydurma" sözündən başqa, onun məzmununu daha dolğun ifadə eləyən söz axtarsaydıq, onda "xəyanət" sözünün üstündə dayanmalı olardıq"².

Erməni ədəbiyyatı, tarixi, coğrafiyası, publisistikası, kinofilmi və s. ilə tanış olduqdan sonra belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, erməni tarixi, ümumiyyətlə, "Böyük Ermənistan" haqqında yazan müəllifləri üç qrupa bölmək olar:

1. *Tarixi ermənilərə tabe etməyə, erməniləri bəşəriyyətin ən qədim xalqı adlandırmağa, ermənilərin Qafqazda qədimdən yaşamalarını sübut etməyə cəhd edənlər.*
2. *Az-çox tarixi həqiqətlərə sadıq qalıb obyektiv mülahizələr yürüdənlər.*
3. *Qarabağı hər vəchlə "tarixən" erməni torpağı kimi göstərmək üçün dəridən-qabıqdan çıxanlar.*

¹ Yəne orada.

² V.L.Veliçko. "Qafqaz" S-Peterburq, 1904. Səh. 68-69

Birinci qrupa "Erməni xalqının tarixi" kitabını¹, S.Ay-vazyanı², A.Ş.Mnatsakanyanı³, S.T.Yeremyanı⁴, M.Şa-ginyanı⁵, S.Aqayanı⁶, S.Kaputikyanı⁷ və bir çox başqalarını göstərmək olar. Bunlar qatı antiAzərbaycan əhval-ruhiyyəsində olmaqla, ermənilərin tarixən Qafqaz xalqı olması kimi cəfəngiyatı həqiqət kimi qələmə verməyə cəhd edirlər.

Erməni müəlliflərindən G.Tarverdiyana, M.Xorenatsi, B.İşxanyana, L.Sürməlyana, A.Lalayan sələfləri və varisləri üçün nə qədər ağır olsa belə, erməni tarixinə aid həqiqətləri düzgün qələmə almış, ermənilərin az olmalarını, dağınıq yaşamalarını, habelə onların Qafqaza gəlmə olduqlarını göstərməkdən çəkinməmişlər: "Biz xırda, sayca çox az, gücsüz xalq olsaq və tez-tez yadların hakimiyyəti altına düşsək də, bizim ölkəmizdə də çoxlu qəhrəmanlıqlar göstərilmiş, salnamələrə layiqli səhifələr yazılmışdır"⁸.

Filosof B.İşxanyan açıq-aydın göstərir ki, indiki Ermənistanda əvvəllər erməni yaşamamışdır. B.İşxanyanın "Narodnosti Kafkaza" kitabı 1913-cü ildə Berlində (alman dilində) və 1916-cı ildə Peterburqda nəşr olunmuşdur. B.İşxanyan həmin kitabda yazır: "Ermənilərin həqiqi

¹ İstoriya armyanskoqo naroda. Yerevan, 1980.

² S.Ay-vazyan. "Erməni taleyi" /roman/. M., 1976.

³ A.Ş.Mnatsakanyan. "O literature Qafqazskoy Albanii". Yerevan.

⁴ "Armeniya v epoxu Mesropa -Maştosu"

⁵ M.Şaqinyan. Vajnyaya data v istorii. "Drujba narodov" 12.1978.

⁶ İ.P.Aqayan. "Rol Rossii v istoričeskix sudbax armyanskoqo naroda". M.1978

⁷ S.Kaputikyan. "Karavani çşyo v puti". M.1978

⁸ M.Xorenatsi. "İstoriya armyanskoqo naroda" Yerevan, 1988, s.40

vətəni, qədim Böyük Ermənistan kiçik Asiyadadır, yəni Rusiya hüddullarından kənardadır və ermənilər Zaqafqaziya (başlıca olaraq İrəvan quberniyasında), Qafqaz ərazisinin müxtəlif hissələrində yalnız son əsrlərdə məskunlaşmışlar.¹"

Erməni tarixçisi A.Lalayan ermənilərin xarakterini belə açır: "Daşnak dəstələri tərəfindən tutulan türk kəndləri canlı insanlardan "azad edilir" və eybəcər hala salınmış qurbanlarla dolu xarabalıqlara çevrilirdi. Yeni bəyazıdlı daşnak "qəhrəmanlarından" biri olan Varan 1920-ci ildə öz igidliklərindən dəm vuraraq vicdan əzabı çəkmədən qürrələ-nə-qürrələ-nə deyirdi ki, Basarkeçərin türk əhalisini qırdım. Ancaq bəzən adamın gülləyə heyfi gəlir. Ən etibarlı üsul odur ki, döyüşdən sonra sağ qalanları yığıb quyulara doldurasan və üstlərinə ağır daşlar tökəsən ki, birdəfəlik yer üzündən silinsinlər. Mən belə də etdim. Bütün kişiləri, qadınları və uşaqları yığıb işlərini bitirdim, sonra onları quyulara töküüb, üstünü daşla doldurdum"² Bax, budur erməni faşizminin əsl mahiyyəti.

Erməni tarixçilərindən, şair və publisistlərindən, yazıçı və alimlərdən bir qrupunun bütün yaradıcılığının xəttini Azərbaycan torpaqlarının, o cümlədən, Naxçıvanın, Qarabağın, Gəncənin, Zaqatala-Şəki zonasının "erməni torpağı" olması barədə uydurmalar təşkil edir. Özü də onlar bu yalanı yalanla əsaslandırmağa çalışırlar. Bu

¹ B.İşxanyan. "Narodnosti Kafkaza". Petroqrada, 1916, s.18

² A.Lalayan. "Revolyusionnıy Vostok", M., 1936, №2-3, s.92-93

mənada erməni tarixçisi Suren Ayvazyan xüsusi canfəşanlıq edir. Bu bədnam yazıcının "Sudba Armyanskaya" kitabında göstərilir ki, Ermənistanın indiki sərhədi Bakı və Şamaxının yaxınlığından keçməlidir. Onun ideya qardaşı Zori Balayan "Ocaq" və "Doroqa" kitablarında bütöv bir xalq - azərbaycanlıları inkar edir, türk dünyasını xristianlığın əbədi düşməni kimi qələmə verir.

S.Kaputikyanın, L.Quruntsun, B.Ulubabyanın, G.Eminin, H.Şirakuninin, P.Arutyunyanın əsərlərində Naxçıvanın və Dağlıq Qarabağın "tarixən" "köklü" erməni torpağı olması barədə uydurmalar təkrarlanır, həmin torpaqların Ermənistanə qaytarılması tələb olunur.

Lakin tarixin bir üzü, bir həqiqəti var. Bu həqiqət ondan ibarətdir ki, Qarabağ Azərbaycanın ən dilbər guşəsi, qədim torpağıdır. Bunu erməni tarixçisi B.İşxanyan da etiraf edir. O, 1916-cı ildə Peterburqda çap olunmuş "Narodnosti Kafkaza" əsərində yazırdı: "Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilərin bir hissəsi Türkiyədən və İrandan qaçıb gələnlərdir. Onlar üçün Azərbaycan torpağı təqiblərdən, təhqirlərdən qorunmaq üçün sığınacaq olmuşdur".

Çox təəssüf ki, erməni cızmaqaraçıları İşxanyandansa öyrənmirlər. Dar ayaqda sığınacaq tapdığı xalqın başına min cür fəlakət gətirmişlər. Hər dəfə də öz vəhşiliklərinə haqq qazandıрмаğa, beynəlxalq ictimaiyyəti aldatmağa çalışmışlar.

Tarixi dəlillər, inkaredilməz faktlar sübut edir ki, Qarabağ adlanan Azərbaycan torpağında ermənilərin məs-

kunlaşması, zaman-zaman onların sayca artması I Pyotrun vaxtında başlamış və sonrakı əsrlərdə davam etdirilmişdir. Bu işdə obyektiv amil - rus imperiyasının cənub sərhədlərində öz mövqeyini möhkəmləndirməsi ilə bərabər, subyektiv amillər, həmçinin İsrail Ori adlı erməni az rol oynamamışdır. O, 1701-ci il iyunun sonunda Bavariyadan Rusiyaya gəlmişdir. 1703-cü ildə İ.Ori "Böyük Ermənistan" xəritəsini I Pyotra təqdim etmişdir. Şamaxını "erməni torpaqlarının açarı" adlandıran bu avantürist erməni mühaciri rus ordusunun fəal yardımı ilə Şamaxını, Naxçıvanı, İrəvanı və Təbrizi "azad" etmək, İrənı tutmaq, Türkiyənin işğalı hesabına "Böyük Ermənistan"ın "çox kiçik bir hissəsini" müsəlmanlardan təmizləməyi planlaşdırmışdı.

Naxçıvanı, Qarabağı erməni torpağı adlandıran yazıçı S.Ayvazyan yalnız erməniyə xas olan hiyləgərliklə, riyakarlıqla erməniləri Qafqazın "həqiqi sahibi" adlandırır və müsəlmanları "gəlmə" hesab edir. Şəkini də erməni torpağı kimi təqdim edən S.Ayvazyan utanmadan, abır-həyə etmədən Ermənistanın sərhədinin Bakının və Şamaxının yaxınlığından keçdiyini iddia edir.

Yaxşı ki, bu bədnam yazıçı Şamaxının və Bakının ətrafında yerləşən yerlərin, dağın, dərənin adını bilmir. Yoxsa sərhədi "dəqiq" göstərə bilərdi.

B. və S.Karkistyanlar S.Ayvazyanın "kəşflərindən" uzağa getmir, onun təxminən 20 il bundan əvvəl dediyini təkrarlayırlar. "Taynı Qandzaka (Kirovobada) və Sever-

neqo Artsaxa" adlı qeyri-elmi, başdan-başa böhtan, hiylə, yalanla dolu kitabın Moskvada çap edilməsi təəssüf doğurur.

I Pyotr polkovnik rütbəsi verməklə İsrail Orini daha da şirmikləndirdi. Əldəqayıрма polkovnik çoxdan cənubda, xüsusilə Azərbaycanda və Türkiyədə gözü olan I Pyotra söz vermişdi ki, 17 vilayətdən 112.000 erməni rus ordusuna qoşulacaq. Digər tərəfdən, Türkiyə erməniləri həm köməyə gələcək, həm də Türkiyənin özündə anti-türk hərəkətni genişləndirəcəklər.

Bu fakt belə bir ağılabatan hökm verməyə əsas verir ki, XVIII əsrdə Rusiya-Türkiyə, Rusiya-İran müharibələrinin əsas səbəblərindən biri, bəlkə də başlıcası məhz ermənilərin "Böyük Ermənistan" planı olmuşdur. Bu fikri XIX əsrin rus tarixçisi S.M.Solovyov da təsdiq edərək yazır: Rusiya ətrafındakı işğal olunmuş ərazilərdə möhkəmlənmək üçün I Pyotr buralarda xristian əhalisinin çoxalmasını, müsəlmanların isə azalmasını ən yaxşı vasitə hesab edirdi"¹.

I Pyotrın dövründə Qarabağda ermənilərin məskunlaşdırılmasının dövlət səviyyəsində həll edilməsi faktına yəqinlik hasil etmək üçün rus imperatorunun 1724-cü ilin may ayında general Matyuşkinə yazdığı məktubu oxumaq kifayətdir. Bu, həmin Matyuşkindir ki, 1723-cü ilin iyulunda 4 alayla Həştərxandan keçib Bakıya gəlmişdi.

¹ S.M.Solovyov. "Rusiya tarixi üzrə mühazirə və hekayətlər". M., 1989, s.51.

I Pyotr Matyuşkinə məktubunda Bakını möhkəmləndirməyi məsləhət görürdü. Bunun üçün I Pyotr Gilandan, Mazandarandan və başqa yerlərdən ermənilərin gətirilib Bakıda, habelə müsəlmanlar yaşayan digər bölgələrdə yerləşdirilməsini tövsiyə edirdi. Məktubda, həmçinin, zəbt olunmuş ərazilərdə türkləri azaltmaq, imkan daxilində işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarının ən yaxşı yerlərində rusları yerləşdirmək məsləhət görülürdü.

Beləliklə, XIX əsrin əvvəllərinə kimi, artıq xeyli erməni əhalisi Qarabağda məskunlaşdırılmışdı. 1810-cu ildə burada 2500 erməni ailəsi vardı. Həmin dövrdə bölgədə cəmi 12000 ailə yaşayırdı.¹ Bu faktı erməni alimləri də təsdiq edirlər. 1810-cu ilin rəsmi məlumatına görə, Qarabağ vilayətində yaşayan 12 min ailənin içərisində 2500 erməni ailəsi var idi. F.Məmmədova yazır ki, Qarabağ əhalisi 1805-ci ildə 10.000 ailədən ibarət olmuşdur. Rusiya-İran müharibəsi ilə əlaqədar burada əhalinin sayı azalmışdır. (1808-ci ildə 7.474 ailə)²

Sonrakı illərdə Qarabağda azərbaycanlıların təbii artımı ilə yanaşı, ermənilər də köçürülmə hesabına artmışlar. Belə ki, 1823-cü ildə Qarabağda 20.095 ailə yaşayırdı. Onun 15.729-u azərbaycanlı, 4.366-sı isə erməni idi³.

Aparılan araşdırmalardan məlum olur ki, Qarabağa ermənilərin köçürülməsi altı mərhələdə həyata keçirilmiş-

¹ Bax. «Karabaxskie vladeniya». S.Peterburq. 1810

² F.Məmmədova. Politçeskaya istoriya i istoričeskaya qeoqrafiya Kavkazskoy Albani. 1986. s. 6.

³ Azərbaycan tarixi üzrə sonudlar və nəşrlər. B., 1990. s.39.

dir. Birinci mərhələ XVIII əsrin əvvəllərindən 1805-ci ilə kimi olan dövrü əhatə edir. Həmin dövrdə Qarabağ 17 mahaldan ibarət olmuşdur. Bu mahallardan 12-də ancaq azərbaycanlılar yaşayırdı¹. Sonralar ermənilərin bura köçürülməsi ilə əlaqədar 5 mahalda - Dizak, Çiləbird, Vərəndə, Xaçın və Taltış mahallarında ermənilər azərbaycanlılarla birlikdə yaşamışlar². Deməli, həmin vaxt Qarabağda yalnız ermənilər yaşayan kənd və mahal olmamışdır.

İkinci mərhələ 1805-1828-ci illəri əhatə edir. Erməni müəllifləri Qarabağın Rusiyaya birləşdirilməsi faktını da saxtalaşdırır və onu ermənilərin təşəbbüsü, istəyi, arzusu kimi qələmə verirlər. Tarixi fakt isə belədir: Qafqazdakı çar ordusunun komandiri 1805-ci il mayın 12-də 19 sayılı raportunda qeyd edirdi ki, Qarabağ özünün coğrafi əhəmiyyətinə görə Azərbaycanın və İrənin qapısıdır. Ona görə də bu diyara diqqəti artırmalı, onu ələ keçirməli və möhkəmləndirməliyik. Deməli, Qarabağın Rusiyaya birləşdirilməsi rus imperiyası üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Həm də Qarabağın Rusiyanın tərkibinə daxil olması haqqında müqaviləni ermənilər deyil, 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanı İbrahim xan imzalamışdır. 1805-ci ildən başlayaraq əvvəlcə Zaqafqaziyanın ayrı-ayrı bölgələrindən, sonra isə İrəndən Qarabağa, o cümlədən Azərbaycanın başqa bölgələrinə ermənilərin köçürülmə-

¹ Dubrovın N. İstoriya voynı i vladicestva russkix na Kavkaze

² Yəni orada.

sinə başlanmışdır. Ruslar bir tərəfdən ermənilərin Azərbaycana köçməsinə təşkil edir, digər tərəfdən yerli əhali ilə onların arasına narazılıq salırdılar. Qriboyedov azərbaycanlıları inandırmağa çalışırdı ki, ermənilər müvəqqəti köçürülmüşdür. Lazarev ermənilərə deyirdi: "Hər kəs üçün əziz olan torpağı qoyub gedirsiniz, lakin xaçpərəst torpağı haqqındakı bir duyğu sizi nə qədər fərəhləndirəcək... siz həmişəlik və hər şeyə nail olacaqsınız". "Azərbaycanda rus müstəmləkə siyasəti" məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə rus siyasətinin ikiüzlülüyünü ifşa edərək yazırdı:

"Vəziyyət belə ikən sənədlər rus müstəmləkə idarəsindən ermənilərin də "əl-aman çağırdığını" göstərməkdədir. Qarabağdakı erməni təcirləri 1820-ci ildə "erməni camaatı" adından göndərdikləri müraciətdə komendantlıqdan şikayət edərək yazmışdılar ki, "Qarabağ Mehdiqulu xanın iradəsində ikən biz hər cür istinada və şikayətlərimizlə bilavasitə ona müraciət edirdik.

...Biz yalnız komendantlardan deyil, onların məmurlarından min cür həqarət görür, heç bir səbəb olmadan mühakiməsiz, sorğusuz və sualsız, yaşa baxmadan, xidmət və sədaqətimizi nəzərə almadan fiziki cəzaya məruz qalırıq!"

Üçüncü mərhələ 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən 1860-cı illərə qədərki dövrü əhatə edir. Ermənilərin Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa köçürülməsi prose-

¹ "Vəton səsi" qəzeti, 9 yanvar 1991

sində şəxsən iştirak etmiş A.S.Qriboyedovun,¹ rus tarixçilərindən N.N.Şavrovun,² S.P.Zelinskini,³ şair və publisist V.L.Veliçkonun⁴ əsərləri əvəzsiz tarixi mənbələrdir.

Qarabağın dağlıq hissəsinə (sonralar həmin yer Dağlıq Qarabağ adlanacaq) ermənilərin köçürülməsi rus müstəmləkə siyasətinin davamı olub, həmin bölgədən müsəlman-azərbaycanlıların sıxışdırılıb çıxarılmasına xidmət etmişdir. N.N.Şavrov qeyd edir ki, "Biz müstəmləkəçilik fəaliyyətimizə Qafqaza rusların yox, xaricilərin köçürülməsi ilə başladıq". Görünür, ruslar bu "nəcib" hərəkətləri ilə azərbaycanlıların və gürcülərin "qonaqpərvərliyini" və "ürəyiyumşaqlığını" yoxlamaq istəyirdi. Axı, Qafqazda köklü millət azərbaycanlılar və gürcülər olmuşlar. "Hər bir qafqazlı bilir ki, bura ermənilərin əksəriyyəti XIX əsrin birinci yarısında Türkiyədən qaçıb gəlmişlər, onlar yerli əhali deyillər".

N.N.Şavrov daha sonra yazır: "...1826-1828-ci illər müharibəsi qurtaran kimi, 1828-ci ildən 1830-cu ilə qədər olan iki il ərzində Qafqaza 40.000 İran erməni və 84.000 Türkiyə erməni köçürülüb, onları azərbaycanlılar yaşayan Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarında,

¹ A.S.Qriboyedov. "Zapiska o pereselenii arman iz Persii v naşi oblasti" Soçineniya v dvux tomax, t.2.M.1971. s.339-341.

² N.N.Şavrov. "Novaya uqroza ruskomu delu v Zakafkazy: Predstoyaşaya rasprodaja Muqani inorodsam". S.Peterburq. 1911. s.59-61.

³ S.Zelinski. "Ekonomičeskiy bit qosudarstvennix krestyan v Zanqezurskom yezde Elizavetpolskoy qubernii". Tiflis. 1886. t.4, s. 2-20.

⁴ V.L.Veliçko. Kavkaz. Russkoe delo i mejplemennie voprosi. S.Peterburq. 1904. t.I. s. 13-175.

Tiflis, Borçalı, Axalsix və Axalkələk qəzalarında yerləşdirdik. Onlara 200.000 desyatin dövlət torpağı və müsəlmanlardan alınmış 2 milyon manatlıq torpaq verilmişdir. Yelizavetpol quberniyasının dağlıq hissəsinə (Dağlıq Qarabağ) və Göyçə (Sevan) gölünün sahilində gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. Mütləq nəzərə almaq lazımdır ki, 124.000 erməni rəsmi və böyük əksəriyyəti qeyri-rəsmi köçürülmüşdür ki, onların da ümumi sayı 250.000 nəfərdən çoxdur".¹

Belə bir fakt ermənilərin Azərbaycana ruslar tərəfindən zorla köçürülməsini təsdiq edir. M.Ə.Rəsulzadə "Azərbaycanda rus müstəmləkə siyasəti" məqaləsində yazır: "Baron Qap tərəfindən çar I Nikolaya verilən raporta Rusiyaya hicrət etmiş ermənilərin onlara verilmiş yer-yurdlarını tərk edərək təkrar öz arzuları ilə tərk etdikləri İran və Türkiyə torpaqlarına qaçdıqları qeyd olunmuşdur. Bu "ricət" o qədər ciddi və əhatəli imiş ki, onları saxlamaq üçün hüdudda xüsusi qiyafədə əsgəri hissələrdən təşkil edilmiş mühafizə dəstəsi qoymaq lazım gəlirmiş".

Tarixi faktları saxtalaşdırmaqda mahir olan erməni tarixçiləri, cızmaqara ustaları özləri də ermənilərin Türkiyədən köçürülməsi faktını təsdiq edir, hətta onların qədim Azərbaycan torpaqlarında hansı bölgələrə yerləşdirilməsini də göstərirlər. "Qərindən köçürülən 7300 ailə Axalsix və Axalkələk, Qarsdan köçürülən 2.500 ailə Şi-

¹ N.Şavrov. Göstərilən əsəri. s.59.

rak və Talində, Bəyaziddən köçürülən 4215 ailə Göyçə gölünün sahilində məskən saldılar".¹

Erməni müəllifləri öz yeniyetmələrinə indiki Ermənistanın onlar üçün doğma olmadığını deməklə, daha bir tarixi həqiqətlə razılaşdıqlarını bildirmək məcburiyyətində qalıblar. "Hələ razılıq alınana qədər ermənilərin çoxu rus ordusu ilə birlikdə öz doğma yerlərini tərk etdi. Köçmək üçün rəsmi razılıq alınanda isə Türkiyə erməniləri öz doğma torpaqlarını ataraq ürəklərində ağır kütləvi şəkildə Rusiyanın sərhədlərinə yaxınlaşdılar".²

On səkkizinci əsrin birinci onilliyində Azərbaycan torpaqlarının hərərac bazarında satılması, ermənilərin, rusların, almanların Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirilməsi əsasən İ.Ori, I Pyotr, A. Qriboyedov və milliyətçə erməni olan polkovnik Lazerev tərəfindən planlaşdırılmışdı.

Təbii ki, ermənilərin İrandan və Türkiyədən Azərbaycana köçürülməsi təkcə 1828-1839-cu illərlə məhdudlaşmamış, N. N. Şavrovun qeyd etdiyi kimi, "qeyri-rəsmi" köçürmə sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir.

Burada belə bir faktı xüsusi qeyd etmək lazımdır. Erməni alimləri, nədənsə onlara sərfəli olmayan belə bir faktı göstərirlər ki, 1828-ci ilin əvvəllərində İrəvan şəhərində erməni yaşamırdı. Amma 1850-ci ildə şəhərin 12.600 nəfər əhalisinin 8 faizi, 1879-cu ildəki 12.000 nə-

¹ B. Arakelyan, S. Aqayan, B. Parsamyan. İstoriya armyanskoqo naroda. 1988, s. 138.

² Yəni orada.

fərin 9 faizi, 1897-ci ildəki 29.000 nəfərin 10 faizə qədəri ermənilər idi.¹

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, on doqquzuncu əsrin 30-cu illərində İrəvan şəhərində 9 təhsil müəssisəsindən 8-i Azərbaycan, biri isə erməni məktəbi idi. Həmin məktəb 1827-ci ildə Eçmiədzindən köçürülmüşdü.

Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa ermənilərin köçürülməsinin dördüncü mərhələsi 1860-1890-cı illəri əhatə edir. Həmin dövrdə ermənilər əsasən tək-tək, ailə şəklində qohumluq əlaqələrinə görə Qarabağa gəldilər. Lakin 1877-1879-cu illər rus-türk müharibəsi Qafqaza, o cümlədən Qarabağa erməni axınına yeni təkan verdi. Təkcə müharibənin davam etdiyi illərdə Türkiyədən Azərbaycana 85 min erməni köçürülmüşdür.²

1890-cı ildə erməni millətçiləri Tiflisdə Daşnaksüt-yun Partiyasını yaratdılar. Bu, o zaman idi ki, artıq Qafqaza yüz minlərlə erməni köçürülmüşdü. Öz programında açıq-aydın azərbaycanlılara və ümumən türk dünyasına qarşı düşmənçiliyi qarşısına məqsəd qoymuş Daşnaksüt-yun Partiyası milli ədavəti qızıqdırır, ermənilərin tarixən qafqazlı olması, Azərbaycan və gürcü milli abidələrinin mənimlənməsi siyasətini yürüdür və əhalini həmin mürtəce siyasət ətrafında birləşməyə sövq edirdi. Partiyanın fəaliyyəti haqqında erməni müəllifi A. Lalayanın

¹ B. Parsamyan, S. Poqosyan, Ş. Arutyunyan. "İstoriya armyanskoqo naroda". Uçebnik dlya 8 klassa. Yerevan 1962. s. 131, 158.

² N. N. Şavrov, göstərilən əsəri, s. 59

"Kontrevolyutsionny "Daşnaksutyun" i imperialistiçeska-ya voyna 1918 qoda"¹ əsəri obyektiv tarixi sənəd hesab edilməlidir.

Daşnaksütyun Partiyasının fəaliyyəti ilə ermənilərin Türkiyədən, İrəndən Azərbaycana axımının, köçürülməsinin yeni mərhələsi başlayır. Bunun üçün daşnaklar əsasən iki formadan istifadə edirdilər, təbliğat və təxribat. "Onlar müntəzəm olaraq Türkiyəyə təbliğatçılar, silahlı dəstələr göndərirdilər ki, böyük dövlətlərin diqqətini cəlb etsinlər".²

Bir faktı erməni alimlərinin də təsdiq etməkdən başqa çarələri qalmır: "1890-cı illərdə daşnaklar milli azadlıq mübarizəsi pərdəsi altında Türkiyədə dəfələrlə dinc müsəlman əhalisi üzərinə silahlı hücumlar və terrorlar təşkil etdilər".³ Daşnakların təbliğat və təxribatı nəticəsiz qalmadı. 1893-1894-cü illərdə Türkiyədən Qafqaza yeni erməni axımı başladı. Təkcə 1894-cü ildə Türkiyədən Azərbaycana 90 min, 1897-ci ildə isə 10 min erməni köçürüldü.⁴

Köçürülən ermənilər əsasən İrəvan xanlığının ərazilərində və Qarabağda yerləşdirildi. 1897-ci il əhalinin siyahıya alınması haqqında məlumata əsasən, Qarabağda yaşayan 54.841 ailədən 29.350-si azərbaycanlı, 18.616-sı

¹ Revolyusionny Vostok. Orqan nauçno-issledovatel'skoy assosiasii po izučeniyu natsionalnıx i koalitsionnıx problem. 2-3(36-37) M. 1936, s. 76-99

² Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya, 1926, s. 436

³ B. Parsamyan "İstoriya armyanskoqo naroda", Yerevan, 1974, s. 69

⁴ N. Şavrov, göstərilən əsəri, s. 60.

erməni ailəsi idi. N.Şavrovun belə bir fikri də daşnakların təbliğat və təxribatlarını sübut edir: "Ermənilərin daha geniş şəkildə köçürülməsi 1893-1894-cü illərdə, yəni ermənilərin Türkiyədə qanunsuzluqlar törətdiyi dövrdə başlanmışdır. Yenidən canişin təyin olunmuş knyaz Q. S. Qalitsının diyara gəldiyi 1897-ci ildə artıq ermənilərin sayı 1894-cü ildəki 100 min yox, 900 min nəfərə yaxın idi".¹

Yuxarıda deyilənlərə və N. Şavrovun məlumatlarına əsaslanaraq deyə bilərik ki, Zaqafqaziyada 1908-ci ildə 1 milyon 350 min nəfər erməni yaşamışdır. Bunun təxminən bir milyondan çoxu rus imperiyası tərəfindən on doqquzuncu əsrdə köçürülmüşdür.

N. Şavrova görə, rus imperializmi Qafqaza, xüsusilə, Azərbaycana təkcə ermənilərin köçürülməsi ilə kifayətlənməmişdir. Şavrov bildirir ki, Zaqafqaziyaya köçürülən əhalinin tərkib hissəsi belədir: hər iki cinsdən olan erməni 1.000.000-a yaxın, polyaklar hər iki cinsdən 17264-ə yaxın, çexlər 20041, latışlar 5591, moldovanlar 2724, yunanlar 82043, yəhudilər 30800, estonlar 5241, aysorilər 5028 (cəmi 1.147972).²

Qafqaza rus imperiyası tərəfindən qeyri-qafqazlı millətlərin köçürülməsinə aid əsər yazan, yaxud bu bədnam köçürmə əməliyyatında şəxsən iştirak edən A. Qriboyedov kimi müəlliflər, nədənsə, həmin vaxt bura rusların köçürülməsinə toxunmur və yaxud onu "qanuni hal" say-

¹ Yəni orada

² N. Şavrov, göstərilən əsəri, səh. 60.

dıqlarından bu məsələnin üstünü vurmurdular. A. Qriboyedov yazırdı: "Ali-həzrətlərimizin mənim vasitəmlə ermənilərin Azərbaycandan (bu sözə diqqət yetirin — Z.S.) köçürülməsi və onların hazırda bizim vilayətlərdə (bu sözə də diqqət verin — Z.S.) yerləşdirilməsi zamanı tətbiq olunan üsullar barədə düzgün məlumat almaq məsləhətdir"¹.

Bəlkə də Qafqazı bizim vilayətlər adlandıran və İrani "Azərbaycan" kimi qələmə verən imperiya səfiri, diplomatları rusların Qafqaza köçürülməsinə, işlə, evlə, hər cür şəraitlə birinci növbədə təmin edilməsinə-adi hal kimi baxdıqlarından bu barədə susmağı üstün tutmuşlar.

Ermənilərin Azərbaycana köçürülməsinin beşinci mərhələsi 1900-1920-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə köçürülmə əməliyyatına daşnaklar və kommunist erməni millətçiləri, habelə onların bolşevik havadarları rəhbərlik etmişlər. Bu dövr özündən əvvəlki 4 mərhələdən bir sıra xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Əvvəla, ermənilər Azərbaycanın ən yaxşı yerlərində artıq məskunlaşmışdılar. Rus məmurlarının fəal köməyi və yardımını sayəsində iqtisadiyyatın müəyyən sahələrini öz əllərinə ala bilməmişdilər. Ermənilər məskunlaşdıqları yerlərdə məktəb, mətbuat və sair açmağa nail olmuşdular. Onlar Rusiyanın köməyi ilə Qafqazda "Erməni padşahlığı" yaratmaq ideyasını təbliğ edir, digər tərəfdən, Azərbaycana qarşı yeni-yeni ərazi iddiaları irəli sürürdülər. Onlar Naxçıvan, Zəngəzur, Qara-

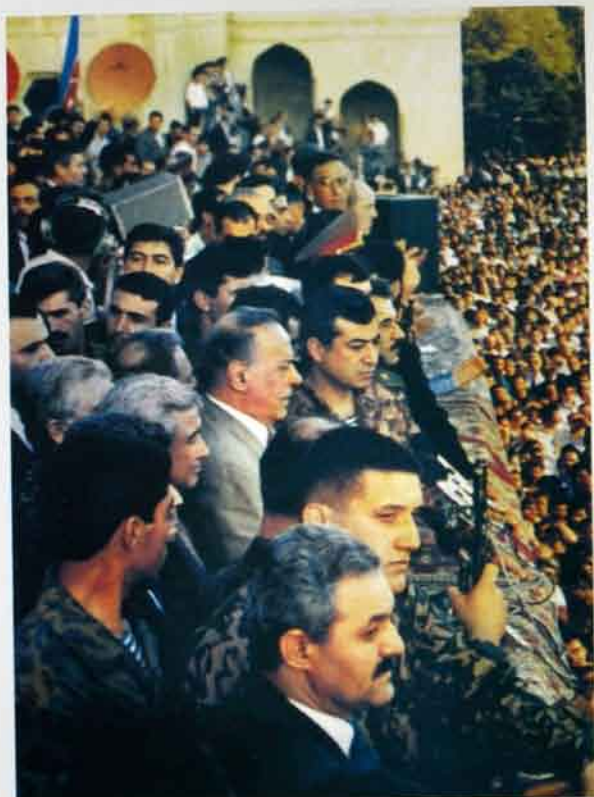

¹ A. S. Qriboyedov. Söqiməniya, II hissə. M. 1971, səh. 33

Vətənə sədaqət andı. Bakı, 1993

Yüz minlərlə Azərbaycan vətəndaşı öz prezidentlərini qorumaq üçün meydana axışdı. Bakı, 1994

Heydar Əliyev və oğlu İlham Əliyev.

Naxçıvana döndükdən sonra ağırlı görüşlər:
qaçqınların yaşadığı çadır şəhərciyində;
Şəhidlərin məzarı önündə.

Zorifa xanım və Heydər Əliyev
ömür yolunu birgə keçməyi arzulayırdılar.

... və bu işi Azərbaycan Respublikası prezidenti İlham Əliyev müvəffəqiyyətlə davam etdirir. *Yeni yatağın ilk nefti. Bakı, 1997*

Heydər Əliyev Azərbaycan neft strategiyasının əsaslarını işləyib hazırlamışdır...

... Türkiyə Prezidenti Süleyman Demirello...

... Fransa Prezidenti Jak Şirakla...

ABŞ-in keçmiş prezidenti Ata Cörc Buş Heydər Əliyevi öz malikanosində görməkdən məmnundur.

Roma pəpəsi II İohan Pavellə görüş.

NATO-nun baş katibi Xavyer Solana ilə görüş.

Onun ABŞ-a səfəri Ağ evin Azərbaycana münasibətində
çox şeyi dəyişdi. Prezident Bill Klintonla görüş. 1997-ci il.

Ata və oğul. *Bakı*, 2000.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev.
Tahir Salahovun rəsm əsəri

Bu yol bizi tərəqqiyə aparacaq

Azərbaycan Avropa döyörələrinə hörmətlə yanaşır.

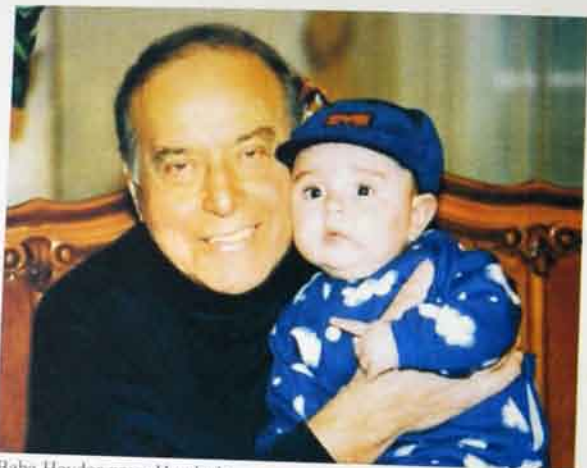
Prezident Heydər Əliyev:
Biz düşməyə gücümüzü göstərəcəyik.

... Prezident İlham Əliyev ön cəbhədə.

Zamanın nəbzi mətbuatın verdiyi xəbərdə vurur.

Baba Heydər nəvə Heydərlo.

Mehriban babanın mehriban ailəsi.

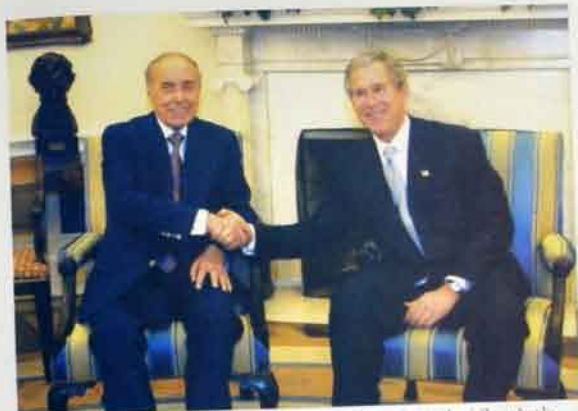
Heydər Əliyev iki dəfə
Sosialist Əməyi Qəhrmanı

Novoləri Leyla və Heydərlo

Heydər Əliyevin "Biz bir millət iki dövlətlik" deyimini Azərbaycan Türkiyə münasibətlərinin bütün dövrləri üçün aktual olaraq qalacaq.

Azərbaycan Prezidenti dünya siyasətinin birinci şəxsləri ilə uğurlu danışıqlar aparırdı. ABŞ Prezidenti Corc Buşla...

...Rusiya Prezidenti Vladimir Putinlə...

Dağ idin, çiyini dağlara verdin,
Dağların dördünü çöksö, dağ çökor.
Sono mohabbotim dağlar qodardir,
Yerini dağlardan soruşum bolko.

Leyla ƏLİYEVƏ

bağla kifayətlənmir, hətta Bakıdan, Zəbrat, Ramana, Balaxanı və Sabunçu kəndlərindən azərbaycanlıların köçürülməsini hökumətdən tələb edirdilər. Həmin kəndlərdə ermənilərin yerləşdirilməsini belə qələmə verirdilər ki, guya məqsədləri gələcəkdə həmin kəndləri məruz qala biləcəkləri hücumdan mühafizə etməkdir.¹

Digər tərəfdən, ermənilər mərkəzi qəzetlər vasitəsilə rusları azərbaycanlıların üstünə qaldırır, ruslara Qafqazda yalnız ermənilərin etibarlı dayaq ola biləcəyi barədə ictimai rəy formalaşdırmağa çalışır, azərbaycanlıların öleyhinə yalan və böhtanlar yağdırırdılar. Məsələn: "Həyat" qəzeti özünün 1906-cı il 43-cü nömrəsində yazırdı: "Peterburqskiye vedemosti" qəzetində bir erməninin imzası ilə belə bir məqalə verilmişdir: "Müsəlman vəkilləri deyirlərmiş ki, hökumət bizə istiqlaliyyət verməyə borcludur. Həm Qafqaza, həm Krıma avtonomiya istəməyə gediriz, şayəhd hökumət rədd edərsə, hökumətə qarşı üsyan edib, elan hərəb edəcəyiz. Rusiyada 30 milyon müsəlman var, Rusiya hökumətindən zörrə qədər qorxmayırız. Bununla bərabər yəqin ki, qurban bayramının ilk günü biz, Rusiya müsəlmanları ümumən qiyam edəcəyiz, bu il kəsiləcək qurbanlarımız ruslardan olacaqdır".

Həmin dövrün başlıca xüsusiyyətlərindən biri də Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən zəbt edilməsi, azərbaycanlıların var-dövlətinin, tarixi abidələrinin mənimlənməsi, kəndlərin yandırılmasıdır.

¹ "Həyat" qəzeti, N 73, 1906

1918-ci ildə ermənilər təkcə Zəngəzur qəzasında 115 azərbaycanlı kəndini viran qoymuş, 3257 kişini, 2275 qadını və 2196 uşağı məhv etmiş, 1060 kişini, 794 qadını və 485 uşağı yaralamışlar. Vilayətdə 10.068 azərbaycanlı məhv edilmişdir.¹ Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (may 1918-ci il — aprel 1920) Qarabağ problemini həm siyasi, həm də hərbi yolla öz xeyirlərinə həll edə bilməyən ermənilər mərkəzin — Moskvanın və V. İ. Leninin əli ilə Qarabağa sahib olmaq qərarına gəldilər. Belə ki, 1920-ci il mayın 13-də XI Qızıl Ordu Dağlıq Qarabağa daxil oldu. Mayın 20-də Qarabağ sovetləşdi. Ermənistanda sovet hakimiyyəti elan ediləndən (29 noyabr 1920-ci il) cəmi 2-3 gün sonra, 1920-ci il dekabrın 1-də Bakı Sovetinin iclasında daşnak-bolşevik birləşməsi Azərbaycan xalqı adından Zəngəzur, Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ torpaqlarından imtina etmək və həmin əraziləri Ermənistana birləşdirmək haqqında deklarasiya qəbul etdi.² Deklarasiya "qəbul" ediləndən dərhal sonra, dekabrın 2-də S. Orconikidze V. İ. Leninə bu barədə belə bir məlumat vermişdi: "Azərbaycan Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi haqqında deklarasiya qəbul etdi".³

Erməni müəllifləri Dağlıq Qarabağ haqqında mülahizələrində, xüsusilə, "Dağlıq Qarabağın Ermənistana bir-

ləşdirilməsi" məsələsində, əsasən, Azərbaycan xalqı adından erməni-rus qruplaşmasının "qəbul" etdikləri 1 dekabr 1920-ci il deklarasiyasına istinad edirlər. Hətta, erməni müəllifləri utanmadan həmin deklarasiyanı N. Nərimanovun şəxsi təşəbbüsü kimi qiymətləndirməkdən də çəkinmirdilər. 1988-ci il mayın 20-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin erməni deputatları ilə DQMV-nin erməni və rus deputatlarının müraciətində belə bir yalana həqiqət donu geyindirməyə, tarixi faktları saxtalaşdırmağa cəhd edilirdi. Erməni və rus deputatların müraciətində deyilirdi: "Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkibində olduğuna əmin olan N.Nərimanov Bakı Sovetinin iclasında 1920-ci il dekabrın 1-də Azərbaycan xalqı adından bəyan etdi ki, Azərbaycan Ermənistanın xeyrinə Dağlıq Qarabağ ərazisindən könüllü imtina etmişdir. 1921-ci il iyulun 3-də RK (b)P MK Qafqaz bürosu Dağlıq Qarabağın Ermənistan SSR-ə verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Lakin iyulun 5-də N. Nərimanovun tələbi ilə Dağlıq Qarabağ haqqında məsələ yenidən müzakirə olundu. İ. V. Stalinin təklifi və muxtariyyət verilməsi şərti ilə Dağlıq Qarabağın Azərbaycan SSR-in tərkibində saxlanılması haqqında yeni qərar qəbul edildi."¹

Burada bir sıra təhriflərə yol verilmişdir. Qarabağın erməni torpağı olması erməni uydurmasıdır. 1978-ci ildə DQMV-nin Mardakert rayonunun Leninavan (keçmiş

¹ Azərbaycan tarixi üzrə sənədlər və nəşrlər, s. 208

² V. Arutyunyan. "Sobitiya v Naqornom Karabaxe". Ercvan. iz-vo AN Arm SSR. 1990. s. 14

³ Yəni orada, s. 14

¹ V. Arutyunyan. Sobitiya v Naqornom Karabaxe. Ercvan. 1990. s. 87

Marqaşen) kəndində 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra ilk 200 erməni ailəsinin Cənubi Azərbaycanın Marağa şəhərindən Qarabağa köçürülməsinin 150 illiyi münasibətilə xatirə lövhəsi ucaldılmışdı. 1988-ci ildə ermənilər lövhədəki 150 sözünü sildilər. Sonra isə həmin abidəni tamamilə söküb dağıtdılar.

O ki qaldı N. Nərimanovun Qarabağla əlaqədar ermənilərin iddia etdikləri kimi mövqeyinin dəyişməsi məsələsinə, N.Nərimanovun Dağlıq Qarabağla bağlı fikri qəti olub: N. Nərimanov ermənilərin iddia etdiklərinin əksinə olaraq, "Qarabağı Ermənistanın ayrılmaz tərkib hissəsi hesab etməmiş", hətta Dağlıq Qarabağa muxtariyyət verilməsinə qəti etiraz etmişdir. N. Nərimanov sonralar yazırdı: "Dağlıq Qarabağ Mirzoyanın güclənən təzyiqli nəticəsində muxtar vilayət elan edildi".¹

Əslində isə "deklarasiya" hüquqi sənəd və ya rəsmi dövlət sənədi deyil. Latın sözü olan "deklarasiya" məlumat, bəyanat mənasındadır. Hər hansı bir təşkilatın qəbul etdiyi deklarasiya o vaxt rəsmi sənəd sayılır ki, qərar qəbul olunsun. Yuxarıda adı çəkilən deklarasiya daşnak-bolşevik təxribatı olduğuna görə AK (b) P MK və Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti onu müzakirə etməmiş və öz münasibətini bildirməmişdir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti elan edildikdən sonra daşnak-bolşevik qruplaşması Azərbaycanın müstəqil respublika kimi fəaliyyət göstərməsinə etiraz

edərək onun Rusiyanın tərkibinə birləşdirilməsi məsələsini qaldırılmışlar. Burada əsas məqsəd, N.Nərimanovun hələ o vaxt qeyd etdiyi kimi, Mərkəzin əli ilə Azərbaycan ərazilərinin Ermənistanla verilməsinə əlverişli şərait yaratmaq idi. N.Nərimanov V.İ. Leninə yazırdı ki, Mərkəz Gürcüstanın və Ermənistanın müstəqilliyini tanıdı, Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdı, bununla belə Mərkəz Azərbaycanın ərazilərini Ermənistanla verir. Azərbaycan ərazilərini də, müstəqilliyini də itirir.

N.Nərimanov Mərkəzi Komitəyə, Stalinə (surəti Trotskiyə, Radekə) ünvanladığı məktubda yazırdı: "Moskvaya yola düşməzdən əvvəl Serqo nədənsə məsələ qaldırdı: "Azərbaycan Respublikası müstəqil olmalıdır, yaxud o, Sovet Rusiyasının tərkibinə daxil olmalıdır. MK üzvü, 1918-ci ildən menşevik Qarayev və 1918-ci ildən müsavətçi M.D.Hüseynov həmin fikri inkişaf etdirdilər ki, bizə heç bir müstəqillik lazım deyil, Azərbaycan Sovet Rusiyası ilə birləşməlidir. Sonra Orconikidze mənə müraciət etdi və soruşdu: Bu məsələ haqqında siz nə düşünürsünüz, mənə sizin fikriniz vacibdir. Mən ciddi və kəskin şəkildə bildirdim: Azərbaycan Gürcüstan və Ermənistan sovetləşənə qədər müstəqil olmalıdır, sonra baxarıq".¹

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk illərdə respublikada ayrı-seçkilik və anti-azərbaycan siyasətinin yeridilməsində İ.V.Stalin, S.Orconikidze, Azər-

¹ "Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə." s. 265.

¹ "Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. 1990. s.271

baycan torpaqlarının Ermənistanı verilməsində, Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsi üçün hər cür hiyləyə siyasi don geyindirilməsində S.M.Kirov, A.İ.Mikoyan, Sarkis, Mirzoyan xüsusi canfəşanlıq göstərdilər. N.Nərimanov yazırdı: "Azərbaycanda daşnak siyasəti hər yerdə yayılıb. Mənim heç kiçik şübhəm yoxdur ki, AK (b) P MK Serqo və Stalinin şəxsində bizə — türklərə etibar etmir və Azərbaycanın taleyini erməni daşnaklarına tapşırırlar".¹

1921-ci il iyunun 12-də Ermənistan Xalq Komissarları Soveti "Dağlıq Qarabağın Ermənistanı birləşdirilməsi haqqında" dekret qəbul etdi. Həmin dekretde göstərilirdi ki, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası İnkilab Komitəsinin deklarasiyasına, Ermənistan və Azərbaycan Sovet Sosialist respublikaları hökumətlərinin razılığına əsasən, Dağlıq Qarabağ Sovet Ermənistanının tərkibinə daxil edilir.²

Ermənistan Xalq Komissarları Sovetinin həmin deklarasiyası Azərbaycan Respublikasında qəti etiraz doğurdu.

Ermənilərin Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarından torpaq iddiası, ona beynəlmiləl qardaşlıq və dostluq əlaqələri kimi don geyindirilməsi Zaqafqaziya respublikaları arasında sərhəd məsələləri üzrə komissiyanın iclasında özünü daha qabarıq göstərmişdir.

¹ Ycnə orada, s.265

² Ycnə orada, s. 271

1921-ci il iyunun 25-dən 27-nə kimi Tiflisdə keçirilmiş iclasda Ermənistanın nümayəndəsi Bekzadyanın çıxışı bir daha təsdiq edir ki, ermənilər Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək planını Moskva ilə əvvəlcədən razılaşdırmışlar. Belə ki, Bekzadyan erməni siyasətinə xas olan riyakarlıqla, yaltaqcasına demişdir ki, ümumi həmrəylik naminə, həmişəlik bərqərar olmuş ən səmimi dostluq əlaqələri naminə ermənilərin yığcam yaşadıkları əraziləri ermənilərə güzəştə getmək lazımdır. Bekzadyan daha sonra bildirmişdir ki, Stalin bu fikri müdafiə edir. Təbii ki, yığıncaq sərhəd məsələlərini həll edə bilmədi. Səbəb isə Azərbaycan nümayəndə heyətinin ermənilərin təklifi ilə razılaşmaması oldu.

Orconikidzenin təklifi ilə iyunun 27-də Azərbaycan K(b) P MK-nın siyasi bürosu və təşkilat bürosu "Azərbaycanın Ermənistanla sərhədi haqqında" məsələ müzakirə etdi. Dağlıq Qarabağın Azərbaycan torpağı olmasını, vilayətin Azərbaycanla sıx iqtisadi əlaqəsini nəzərə alaraq Azərbaycan Bekzadyanın təklifini qətiyyətlə rədd etdi. N.Nərimanov müzakirədən dərhal sonra Orconikidzeyə və Ermənistan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri A.Myasnikova vurduğu teleqramda yazırdı: "Dağlıq Qarabağ məsələsini ancaq Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti həll edə bilər. Bu məsələyə baxılmayıb və baxılmayacaq".

Teleqramda N.Nərimanov həm də Mravyanın Dağlıq Qarabağdan geri çağırılmasını qətiyyətlə tələb edirdi. 1921-ci il iyunun 12-də Ermənistan Xalq Komissarları Soveti "Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında" dekret qəbul edəndən sonra Mravyan Ermənistanın Dağlıq Qarabağda fəvqəladə səfiri təyin edilmişdi. N.Nərimanov bu hadisəni Ermənistan tərəfindən siyasi və taktiki səhv adlandırdı. N.Nərimanov Mravyanın elə həmin vaxt Dağlıq Qarabağdan geri çağırılmasına nail olmuşdur. Bu, o dövrdə N.Nərimanovun ən böyük siyasi və mənəvi qələbəsi idi.

Dağlıq Qarabağ məsələsinə siyasi liderlərin münasibəti heç də birmənalı olmamışdır. Bu baxımdan N.Nərimanovun təbircə desək, əvvəl daşnak, 20 ildən sonra isə beynəlmiləli olan A.Mikoyan 1920-ci il mayın 22-də yazırdı: "RK (b) P MK-ya, V.İ.Leninə. Erməni hökumətinin agentləri olan daşnaklar Qarabağı Ermənistanla birləşdirməyə can atırlar, lakin bu, Qarabağ əhalisi üçün öz həyat mənbəyindən — Bakıdan məhrum olmaq və heç vaxt, heç nə ilə bağlı olmadıqları İrəvana bağlanmaq demək olardı. Erməni kəndliləri də beşinci qurultayda Sovet Azərbaycanını tanımağı və onunla birləşməyi qərara almışlar".

Azərbaycan sovetləşəndən sonra da Moskva I Pyotrun vəsiyyətinə sadıq qalaraq onun ərəzisi uğrunda ermənilərin mübarizəsinə nəinki etinasızlıq göstətir, hətta Azərbaycan torpağının ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi-

nə əlverişli şərait yaradırdı. İyunun 2-də Çiçerin Orconikidzeyə yazırdı: "Daşnak hökuməti ilə kompromisə nail olmaq bizə vacibdir. Bu arada Azərbaycan hökuməti nəinki Qarabağ və Zəngəzuru, həm də Şərur-Dərələyəz qəzasını mübahisəli elan edir. Sonuncu heç zaman heç kim tərəfindən mübahisəli elan edilməmişdir, hətta Müsavat hökuməti həmişə Ermənistanın kimi qəbul etmişdir. Onsuz Ermənistandan, demək olar ki, heç nə qalmır.

Bakıda Sizin böyük nüfuzunuzdan istifadə edib Azərbaycan hökumətinin Şərur-Dərələyəz qəzasını deyil, Qarabağ və Zəngəzuru mübahisəli hesab etməyinə nail olmağı xahiş edirik".

Həmin vaxt N.Nərimanov öz mövqeyini belə ifadə etmişdir: "Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz qəzası, Ordubad, Qarabağ və Zəngəzur Azərbaycanın mübahisəsiz hissələridir".

Azərbaycan torpaqlarını hərraca qoyan Moskvanın siyasi və dövlət xadimləri ilə mübarizədə tək qalmış N.Nərimanov Leninə böyük ümid bağlayırdı: "Mən bil-mək istəyirdim ki, Mərkəz biz müsəlmanlara necə baxır və belə mühüm məsələləri bizsiz necə həll edə bilər... Mən açığı deyəcəm, Mərkəz Qarabağ və s. haqqında müsəlman kommunistlərin Azərbaycanı Rusiyaya satdığı-nı söyləyən müsəvat provokasiyasını gücləndirdi, əsaslandırdı. Həmin Rusiyaya ki, cyni vaxtda Ermənistanın və Gürcüstanın müstəqilliyini tanıyır və nədənsə Azərbay-

canda sovet hakimiyyəti qurulanaqək mübahisəsiz vilayətləri indi mübahisəli olan edir..."

Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi uğrunda mübarizədə ermənilərdən daha çox canfəşanlıq göstərən Orconikidze Zaqafqaziya respublikalarının sərhəd məsələsi ilə əlaqədar keçirilən iclasda Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsində heç nəyə nail olmadıqda yeni hiyləyə əl atdı. Onun təkidlə ultimatum xarakterli qərar qəbul edildi: "Qafbüronun təcili plenumunu çağırmaq, yol. N.Nərimanov və Myasnikova aşağıdakı teleqramı vurmaq: RK (b) P MK Qafbürosunun Rəyasət Heyəti təklif edir ki, teleqramı alan kimi Qafbüronun təcili plenumuna gəlin. Əgər gəlməyəsiniz, Qafbüronun 6 üzvünün iştirakı ilə keçiriləcək iclasın qərarı qəbul ediləcək". Beləliklə, Azərbaycan nümayəndə heyəti nə üçün çağırıldığına, hansı məsələnin müzakirə ediləcəyini bilmədən Tiflisə gəlir. Azərbaycandan xəbərsiz 1921-ci il iyunun 4-də RK (b) P MK bürosunun Tiflisdə keçirilən plenumunun axşam iclasında Dağlıq Qarabağın Ermənistanla verilməsi haqqında qərar qəbul edilir. Bu iclasda iştirak etmişlər: RK (b) MK üzvü Stalin, Qafbüronun üzvləri: Orconikidze, Maxaradzə, Nərimanov, Kirov, Nazaretyan, Oraxelashvili və Fiqatner, Qafbüronun komsomol təşkilatı katibi Breytman, Gürcüstan K (b) P MK üzvləri: Tsinsadze, Mdivani və Svanidze: RK (b) P MK Qafqaz bürosunun 2 nömrəli axşam iclasının protokolunu olduğu kimi veririk.

Dinləndi:

Qarabağ məsələsi, hansı ki, bu məsələnin müzakirəsində iki fikir aşkar oldu və aşağıdakı məsələlər səsə qoyuldu:

a) *Qarabağ Azərbaycanın hüdudlarında saxlamaq.*

Səs verirlər: lehinə — Nərimanov, Maxaradzə, Nazaretyan.

Əleyhinə: Orconikidze, Myasnikov, Kirov, Fiqatner.

b) *bütün Qarabağda erməni və müsəlman əlahisinin iştirakı ilə ümumxalq rəy sorğusu keçirmək.*

Səs verirlər: lehinə — N.Nərimanov, Maxaradzə.

b) *Qarabağın dağlıq hissəsini Ermənistanın tərkibinə daxil etmək.*

Səs verirlər: lehinə — Orconikidze, Myasnikov, Fiqatner, Kirov.

q) *yalnız Dağlıq Qarabağda ermənilər arasında rəy sorğusu keçirmək.*

Səs verirlər: Orconikidze, Myasnikov, Fiqatner, Kirov.

Qərara alındı:

Dağlıq Qarabağ Ermənistanın tərkibinə daxil edilsin və yalnız Dağlıq Qarabağda rəy sorğusu keçirilsin.

Qarabağ məsələsinin Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq yol. Nərimanov buna qəti qərar verilməsi üçün məsələnin RK (b) P

MK-ya keçirilməsinin zəruri hesab edilməsi barədə təklif verdi.

Qarabağ məsələsinin ciddi fikir ayrılığına səbəb olmasını nəzərə alaraq RK (b) P MK Qafbürosu onun qəti olaraq həll edilməsi üçün RK (b) P MK-ya keçirilməsini zəruri hesab edir.

Qarabağ məsələsi haqda səsvermədə yol. Oraxelaşvili iştirak etmədi.

Əvvəla, məsələnin qoyuluşuna fikir verək: Qarabağın Azərbaycanın hüduqlarında saxlamaq (ifadəyə diqqət yetirək "saxlamaq", deməli öz torpağını özündə saxlamaq — Z.C.) üçün Qarabağda yaşayan həm ermənilər, həm də azərbaycanlılar arasında rəy sorğusu keçirilir. Qarabağın dağlıq hissəsini Ermənistanın tərkibinə daxil etmək məsələsində yalnız Dağlıq Qarabağda yaşayan ermənilər arasında rəy sorğusu keçirilir. Məsələ ertəsi gün yenidən müzakirə edilir.

5 iyul 1921-ci il tarixdə Tiflis şəhərində RK (b) P MK Qafqaz bürosunun 12 nömrəli iclası keçirilir.

İştirak edirdilər: RK (b) P MK üzvü Stalin, Qafbüronun üzvləri yol. Orconikidze, Kirov, Nazaretyan, Oraxelaşvili, Fiqatner, Nərimanov, Myasnikov, ASSR Xalq Xarici İşlər komissarı M.D.Hüseynov.

Dinləndi:

1. Yol. Orconikidze və Nazaretyan əvvəlki plenumun Qarabağ haqda qərarına yenidən baxılması məsələsini qaldırırlar.

Qərar verildi:

a) *Müsəlmanlar və ermənilər arasında milli sülhün zəruriliyindən və yuxarı və aşağı Qarabağın Azərbaycanla kifayət qədər iqtisadi əlaqələrini nəzərə alaraq Dağlıq Qarabağ AZSSR tərkibində saxlanılsın, ona inzibati mərkəzi Şuşa şəhəri olmaqla, geniş vilayət muxtariyyəti verilsin.*

Səs verirlər: lehinə — 4; bitərəf — 3

b) *Azərbaycan K (b) P MK-ya tapşırılsın ki, sonradan RK (b) P MK Qafbüronun təsdiqinə verilməklə muxtar vilayətin sərhədlərini müəyyən etsin.*

c) *RK (b) P MK Qafbüronun Rəyasət Heyətinə Dağlıq Qarabağın fəvqəladə komissiyasına namizəd barədə Azərbaycan və Ermənistan K (b) P MK ilə danışıq aparılması tapşırılsın.*

d) *Azərbaycan K (b) P MK tərəfindən Dağlıq Qarabağın muxtariyyət həddi müəyyən edilsin və təsdiq üçün MK Qafbürosuna təqdim edilsin.*

Azərbaycanlıların öz doğma torpaqlarından qovulmasının 6-cı mərhələsi — deportasiya edilməsi sovet hakimiyyəti dövründə, uzun illər ərzində həyata keçirilmiş və bu proses əsasən 1988-1989-cu illərdə başa çatdırılmışdır. Qarabağdan və bir sıra sərhəd bölgələrindən bir milyondan çox azərbaycanlı didərgin salınmışdır. "Xarici

ölkələrdən Ermənistanı 1921-1932-ci illərdə 427.286 nəfər, 1946-1948-ci illərdə 100.000 nəfər, 1962-1973-cü illərdə isə 26.140 nəfər köçürülmüşdür.¹

¹ «Azq» (Millət) qəzeti, №217, 15 noyabr 1997.

TARİXİMİZİN QARANLIQ SƏHİFƏLƏRİ

Azərbaycanın istiqlal bayramı münasibəti ilə Respublika Sarayında keçirilən təntənəli yığıncaqdakı tarixi nitqində Prezident Heydər Əliyev azərbaycanlıların deportasiyalara, repressiyalara məruz qalmalarını qətiyyətlə bəyan etmiş və tarixçilər, politoloqlar, siyasətçilər, ümumiyyətlə, ziyalılar qarşısında yeni və çox mühüm elmi, ümummillə əhəmiyyət kəsb edən tarixi vəzifə qoymuşdur. Prezident Heydər Əliyev böyük müdrikliklə demişdir: "Təəssüflər olsun ki, bizim tarixçilərimiz və hamımız, nədənsə bu hadisəyə o vaxtlar da və indi də, xüsusən dövlət müstəqilliyimizi əldə edəndən sonra da doğru, düzgün qiymət verə bilməmişik".¹

Deportasiya çarizmin "parçala, hökm sür" müdhiş və iyrənc siyasətinin məntiqi yekunudur. Azərbaycanın çarizm tərəfindən parçalanmasının tarixi I Pyotrun hakimiyyəti illərinə təsadüf edir. I Pyotra görə, Azərbaycanın ələ keçirilməsi Rusiyanın iqtisadi və müdafiə maraqları baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Belə ki, Rusiya Azərbaycanın yeraltı və yerüstü sərvətlərinə sahib olur, həm də özünün cənub sərhədində, ən təhlükəli düşmən hesab etdiyi Türkiyə ilə sərhəd boyunca rus, erməni və

¹ «Xalq qəzeti», 4 iyul 1997.

başqa qeyri-müsəlman millətlərin məskunlaşmasını təmin edirdi.

Bədnam Türkmənçay müqaviləsi Azərbaycanın faktiki parçalanmasını başa çatdırdı: Şimali və Cənubi Azərbaycan. Bir millətin milli ideologiyasına, adət-ənənəsinə, milli mədəniyyətinə yad qadağası, rus və fars şovinizmi qadağası qoyuldu. Həmin müqavilələrin 15-ci bəndinə görə, ermənilər İrandan Rusiya ərazisinə, əslində isə Azərbaycan torpaqlarına, əsasən, İrevan mahalına, Qaraqoyunlu, Göyçə, Zəngəzur, Gümrü, bir sözlə, indiki Ermənistanın bir çox bölgələrinə köçürülməsi başlandı. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin güclü məntiqi, sərrast ifadəsi və dəqiq elmi ümumiləşdirməsi ilə desək, "Ermənistan deyəndə, o ərazinin kimə mənsub olduğu məlumdur. O ərazinin çox hissəsi azərbaycanlıların əsrlərdən-əsrlərə yaşadıkları doğma diyar olubdur. Onları öz dədə-baba yurdlarından təcridən çıxarıblar və bunlar hamısı da 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana artıq hərbi təcavüzünün başlanmasına gətirib çıxarıbdır".

Ümummilli liderin qeyd etdiyi kimi bu proses düz 170 il davam etmişdir.

Məşhur tarixçi Maqda Neymanın yazdığına görə, Türkmənçay müqaviləsindən dərhal sonra Azərbaycana Paskeviçin başçılığı ilə İrandan 40.000 erməni, 1829-cu ildə isə Türkiyədən 90.000 erməni gətirilmişdir. Ümumiyyətlə, 1828 –1896-cı illərdə İrandan və Türkiyədən 1.200.000 erməni köçürülmüşdür. Onun 985.460 nəfəri

indiki Ermənistanda, qalanları isə Qarabağda, Gəncə quberniyasının cənub bölgələrində yerləşdirilmişdir.

Rus şairi və səfiri Aleksandr Qriboyedov xidməti vəzifəsi ilə əlaqədar ermənilərin köç əməliyyatında yaxından iştirak etmişdir. O, 1828-ci ildə "İrandan köçürülən ermənilərin bizim vilayətlərin "əsasən müsəlmanların mülkədar torpaqlarında yerləşdirilməsi"ni xüsusi vurğulamaqla müsəlmanların sonrakı taleyinə, onların başına gətirilən min cür faciəyə biganə qalmamış, müsəlmanların gəlmə ermənilər və rus rəisləri tərəfindən necə vəhşiliklə sıxışdırılmasını da qələmə almışdır. Heyf, çox heyf ki, əcdadlarımız Rusiya imperiyası məmurlarının sözlərinə, ermənilərin yaltaqlığına inanmış, aldanmış, nəticədə, Heydər Əliyevin dediyi kimi, çoxlu sayda insanlar qırılmış, tələf olmuş, əzab-əziyyət çəkmişlər. Bu da bizim xalqımıza qarşı ən böyük ədalətsizlikdir. Görün, şair A. Qriboyedov məmur A. Qriboyedovun hiyləgərliyini necə ifşa edir: "Knyaz Arqutinski ilə oturub götür-qoy etdik, düşünüb-daşındıq, müsəlmanlara necə başa salaq ki, onların indiki çətinliyi müvəqqətidir, çox çəkməyəcək. Belə bir narahatlıq üçün əsas yoxdur ki, ermənilər müvəqqəti olaraq buraxıldıqları torpaqları ələ keçirib həmişəlik orada qalacaqlar".

Ermənilər isə müvəqqəti buraxıldıqları torpaqlardan zaman-zaman azərbaycanlıları nəinki sıxışdırıb çıxartdı, bütün kəndləri yandırdı, adamları məhv etdi, hətta özlərinin dövlətlərini yaratdılar.

1918-ci il mayın son günlərində Azərbaycan yenə parçalandı. Bu dəfə ADR tərəfindən İrəvan şəhəri və onun ətraf rayonları ermənilərə bağışlandı. İrəvan şəhəri qədim Azərbaycan torpaqlarında yaradılan Ermənistanın paytaxtı elan edildi. Bu tarixi səhvə Azərbaycan Milli Şurasının 29 may 1918-ci il tarixli iclasında iştirak edən soydaşlarımızın günahı az deyil. Digər tərəfdən, 1918–1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının rəhbərliyi Ermənistanda daşnakların vəhşiliyinin, amansızlığının, qəddarlığının qarşısını ala bilməmiş, qan qardaşlarına kömək göstərə bilməmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin qeyd etdiyi kimi, sovet hakimiyyəti illərində dəhşətli repressiyalara məruz qalan məhz Azərbaycan xalqı olmuşdur. Əvvəlcə, 1918–1920-ci illərdə bolşevik-daşnak hərbi birləşmələrinin törətdikləri qırğınlar, 20–30-cu illərdə kommunist-bolşevik hakimiyyətinin qurulması, möhkəmləndirilməsi adı altında on minlərlə soydaşımızın ədalətsiz repressiyası onların Orta Asiyaya, Qazaxıstana sürgün edilməsi, 1948–1953-cü və nəhayət, 1988–89-cu illərin amansız deportasiyaları.

1918–1920-ci illərdə bolşevik-daşnak hərbi birləşmələri on minlərlə adamı məhv etmiş, qocaları, qadınları, uşaqları qırılmış, yüzlərlə kəndi viran qoymuşdur. Həmin illərdə 60.000 nəfərdən artıq azərbaycanlı doğma el-obaşından, yurd-yuvasından qovuldu, didərgin salındı.

Heydər Əliyev ürək ağrısı və təəssüflə demişdir: Biz çəçenlərin, inqışların, qaraçayların deportasiyası barədə

qəbul edilmiş qərar kimi qərarla – Sovet İttifaqı hökumətinin qərarı ilə azərbaycanlıların öz yerindən-yurdundan deportasiya olunmasını, nədənsə, adi bir hadisə kimi qəbul etmişik. Halbuki, hamımız yaxşı bilirdik ki, o vaxt bizim soydaşlarımız, azərbaycanlılar o yerlərdən – öz doğma vətənlərindən, yurdlarından zorla çıxarılsalar, deportasiya edilərkən nə qədər itkilər verdilər.

1948–1953-cü illər deportasiyasının əsası 1943-cü ildə Tehran konfransında qoyulmuşdu. SSRİ xarici işlər naziri V.Molotov İranda yaşayan ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi məsələsini qaldırır. Səbəb isə, guya, iqtisadi çətinlik içərisində olan İrana kömək etmək idi. Sonralar Arutyunyan – Stalin sövdələşməsi nəticəsində ermənilərin Ermənistana, orada yaşayan azərbaycanlıların isə Azərbaycana köçürülməsi qərara alınır və Heydər Əliyevin dediyi kimi, "1947-ci ilin sonunda Moskvada sovet hökuməti azərbaycanlıların əsrlər boyu yaşadığı doğma yerlərdən, o vaxtkı Ermənistan ərazisindən kütləvi surətdə deportasiya edilməsi haqqında qərar qəbul etmişdir". Həmin qərara əsasən, Basarkeçər, Vədi, Əzizbəyov, Yeğeqnadzor, Sisyan kimi dağ rayonlarından 150.000-ə yaxın azərbaycanlı Azərbaycanın aran rayonlarına köçürülmüşdür. Həmin insanların faciəli həyatına acıyan Prezident Heydər Əliyev demişdir: "Ermənistanın çox gözəl iqlimə — yəni bu torpaqlar vaxtı ilə Azərbaycan torpaqları olub — malik olan yaşayış yerlərindən insanları gətirib evsiz-cşıksız Mil–Muğan çöllərinə salanda, əlbəttə ki, on-

lar o şəraitdə yaşaya bilməyəcəkdilər. Məlumdur ki, o vaxt bir çox insanlar qırıldı, tələf oldu, əzab-əziyyət çəkildilər".

Qorbaçov, Aqanbekyan, Arutyunyan və Vəzirov sövdələşməsi azərbaycanlıların indiki Ermənistandan 1988-ci ildə qısa bir vaxt ərzində deportasiyası ilə nəticələndi. Ermənistan Azərbaycana açıq təcavüz etdi.

Ümumiyyətlə isə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin bütün dünyanın parlamentlərinə müraciətində deyildiyi kimi, son iki əsrdə Qərbi Azərbaycandan 1,5 milyon soydaşımız deportasiya edilib. Onların bir qismi Türkiyəyə, İrana, Orta Asiya respublikalarına, MDB ölkələrinə, təxminən 1,2 milyonu isə Şimali Azərbaycana pənah gətirmişdir.

Ermənistanlı soydaşlarımız respublikanın ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edir, dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə öz layiqli töhfələrini əsirgəmir. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Qarabağ uğrunda gedən ölüm-dirim mübarizəsində 21 nəfər Qərbi Azərbaycan mənşəli həmyerlimiz Milli Qəhrəman adına layiq görülmüşdür. 5 min nəfərdən artıq ermənistanlı son qanına qədər vuruşmuş, əbədiyyətə qovuşmuşdur. On minə yaxını isə Qarabağ müharibəsi əlilidir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin "1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" fərmanı geniş ictimaiyyət

tərəfindən tarixi həqiqətlərin cəsarətlə açıqlanması kimi qarşılanmışdır. Fərmanda, əsasən, 5 cəhət diqqəti cəlb edir: son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti; belə bir qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlanan ərazidən – min illər boyu yaşadıkları tarixi etnik torpaqlarından qovulduqdan sonra xalqımıza məxsus minlərlə mədəni abidələrin ermənilər tərəfindən mənimlənməsi və yaşayış məntəqələrinin darmadağın edilməsi; SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 sayılı, 1948-ci il 10 mart tarixli 754 sayılı qərarlarının Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində tarixi cinayət aktı elan edilməsi; bu cinayət aktının həyata keçirilməsində Azərbaycanın o dövrdəki rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqe tutması; 1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsi, ona hüquqi-siyasi qiymət verilməməsi və beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmaması.

Öncə qeyd etmək lazımdır ki, fərman Heydər Əliyev cəsarətinin, prinsipliliyinin, dönməzliyinin, öz xalqına vurğunluğunun parlaq təcəssümüdür. Azərbaycan xalqının soyqırımına, repressiyalara, deportasiyalara məruz qalmasını ilk dəfə Heydər Əliyev dünya ictimaiyyətinə çatdırmışdır. Ümummilli liderimizin Azərbaycanın istiqlal bayramı münasibəti ilə keçirilən təntənəli yığıncaqda göstərdiyi kimi, Sovet hakimiyyəti illərində ən dəhşətli

repressiyalara, deportasiyalara məruz qalan məhz Azərbaycan xalqı olmuşdur.

Xalqımızın başına gətirilən bu faciələri "ən böyük ədalətsizliklər" adlandıran Prezident Heydər Əliyevin azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiya edilməsini araşdıran komissiyaya başçılıq etməsi bu fərmanın siyasi, elmi və beynəlxalq əhəmiyyətinin böyüklüyünü sübut edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin dediyi kimi, tarixçilərimiz və hamımız, nədənsə, bu hadisəyə o vaxtlar da, indi də, xüsusən, dövlət müstəqilliyimizi əldə edəndən sonra da doğru-düzgün qiymət verə bilməmişik. Düzdür, son vaxtlar çap olunan bir sıra məqalələrdə, televiziya və radio verilişlərində Azərbaycan torpaqlarından o yerlərin ilkin və əzəli sakinlərinin zaman-zaman köçürülməsinə, deportasiya edilməsinə dair maraqlı fikirlər, mülahizələr irəli sürülür, deportasiyanın antihumanist, qeyri-insani tərəfləri təhlil olunur. Xalqımızın yaxın tarixinin ən qaranlıq, faciələrlə dolu səhifələri araşdırılır, bu acı həqiqətlər milli ideologiyamızın formalaşdığı günlərdə geniş xalq kütlələrinə çatdırılır. Bu sahədə hər bir cəhdi, xüsusilə Heydər Əliyevin səfərbəredici və istiqamətverici tarixi nitqini alqışlamaq lazımdır. Bununla belə, Sovet İttifaqında, o cümlədən Azərbaycanda əhəlinin köçürülüb yerləşdirilməsinin əsl mahiyyəti, azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından müxtəlif hiylə və adlarla zorla sürgün edilməsi, onun necə həyata keçir-

rilməsi kimi məsələlər hələ də geniş ictimaiyyətə lazımcına çatdırılmamışdır.

Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı fərman Ermənistanda ciddi narahatlıqla qarşılandı. Fərmanı ermənilərə qarşı "soyqırımı" aksiyası adlandıran "Qolos Armenii" qəzeti "Problemlərimizi bizim əvəzimizdən heç kim həll etməyəcək" məqaləsində yazır: "Heydər Əliyev soyqırım ilə əlaqədar fərman qəbul edib... Biz gərək Türkiyə və Azərbaycana ərazi iddialarımızı bildirək, həmin məsələnin indiki mübahisə kontekstində həll olunmasına çalışaq. Biz onlara qarşı Qarabağla kifayətlənməməli, yeni ərazi iddiaları irəli sürməliyik. Azərbaycanın böyük planları var. Əks-təqdirdə ermənilərin məskunlaşdığı 4,5 min kvadratkilometr dağlıq əraziyə görə neft borusunun Ermənistandan keçməsi ilə qazanacağı 1 milyard dolları itirməyə marağ göstərməzdi.¹

Erməni katolikosu I Qaregin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin imzaladığı fərmandan təkcə özünün yox, bütün erməni xalqının ciddi narahatlıq keçirdiyini bildirdi.²

Birinci rus inqilabından sonra çar naziri Stolipin tərəfindən başlanan və sonralar Sovet İttifaqı rəhbərləri tərəfindən davam etdirilən bədnam köçürülmə əməliyyatları "təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrini dirçəltmək, inkişaf etdirmək, əhəlinin maddi-sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq"

¹ "Qolos Armenii", 14 may 1998

² "Hayastan" qəzeti. № 34, 2.04.1998

bəhanəsi ilə həyata keçirilsə də onun əsl məqsədi türkdilli respublikalarda, xüsusilə, Azərbaycanda əhalinin milli tərkibini dəyişmək, rus dilli əhalini Azərbaycanda yerləşdirmək və türkləri sıxışdırmaq olmuşdur. XX əsrin 20-30-cu illərində bu iyrənc siyasət məqsədyönlü və mütəşəkkil şəkildə aparılmışdır. Belə ki, 1939-cu il dekabrın 16-da Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin 3782 sayılı qərarı ilə Azərbaycan XKS nəzdində köçürülmə şöbəsi yaradılmışdır. Şöbə Bakıda neft sənayesini inkişaf etdirmək, Mingəçevirdə su anbarının tikintisi, habelə təbii fəlakət təhlükəsinin qarşısını almaq üçün qurğular yaratmaq məqsədilə respublikamıza rusdilli əhalidən mütəxəssislər və ixtisaslı fəhlələr köçürüb yerləşdirməklə məşğul olmalı idi. Köçürülmə şöbəsinə uzun illər N.A.Mirzoyanın rəhbərlik etməsi bu gün hər bir azərbaycanlıya daha gizli mətləbləri dərk etməyə imkan verir.

Azərbaycan SSR XKS-nin 20 yanvar 1940-cı il tarixli, 57 sayılı qərarına əsasən, təkcə 1940-cı ilin birinci rübündə respublikamıza yalnız RSFSR-dən 3370 nəfər köçürülərək, Bakıda iş və mənzillə təmin edilmişdir. SSRİ XKS nəzdində İqtisadiyyat Şurasının sədri A.İ.Mikoyanın xüsusi canfəşanlılığı və göstərişi ilə 3370 nəfərdən 3220-si respublika əhəmiyyətli təsərrüfatlarda, 150-si isə ittifaq əhəmiyyətli idarələrdə rəhbər vəzifələrə təyin edilmişdir.

N.Mirzoyan fürsəti əldən verməmiş, "əzabkeş", "baş bəlalılar" çəkmiş ermənilərin də Bakıda mənzil və işlə tə-

min edilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. A.Mikoyanın razılığı ilə həmin şöbə 1940-cı ilin ikinci rübündə DQMV-dən 1440 nəfər erməninin Bakıya köçürülməsinə nail olmuşdur. Halbuki, həmin dövrdə Azərbaycanın digər şəhər, rayon, qəsəbə və kəndlərindən Bakıya qeydiyyat düşmək dövlət səviyyəsində məhdudlaşdırılmışdır.

Azərbaycanın müxtəlif sənaye şəhərlərinə, xüsusilə, Bakıya əsasən rusların, ermənilərin və digər qeyri-türk millətlərinin köçürülüb yerləşdirilməsi, işlə, mənzillə təmin edilməsi sonrakı illərdə də davam etdirilmişdir.

A.Mikoyanın xüsusi məktubuna əsasən 1941-ci ildə 211 nəfər erməni Stalinqraddan, Rostovdan və Rusiyanın digər bölgələrindən Azərbaycana köçürülmüşdür.

Azərbaycana keçmiş ittifaqın müxtəlif respublikalarından mütəşəkkil və planlı surətdə rusdilli əhalinin köçürülməsi ilə N.Mirzoyanın başçılıq etdiyi şöbədən başqa ayrı-ayrı nazirliklər, baş idarələr də məşğul idi. 1941-ci il dekabrın sonunda SSRİ XKS nəzdində Köçürmə İdarəsinin rəisinə Azərbaycandan göndərilən məktubda Rusiyanın ayrı-ayrı bölgələrindən 354 ailənin köçürülüb Əli Bayramlı və Xaçmaz rayonlarında yerləşdirildiyi bildirilir.

1942-ci ildə respublikamıza Dağıstan MSSR-dən 900 ailə köçürülmüşdür. Bunlar əsasən ruslar, ermənilər və Dağıstan xalqlarının nümayəndələri idi. Bu fakt bədnam Sadval Cəmiyyətinin indi haradan idarə olunmasını tam aydınlaşdırır.

Respublikamıza başqa regionlardan köçürülmə prosesi müharibə illərində və ondan sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədr müavini Ə.M.Əzizbəyova ünvanlanmış 20–23 sayılı, 15 fevral 1947-ci il tarixli raport xarakterli məktubda bildirilir ki, 1946-cı ilin noyabr-dekabr aylarında Ukraynadan 850 nəfər köçürülüb Bakıda yerləşdirilmişdir.

Respublikamızın o vaxtkı rəhbərliyi öz "səxavətini" Azərbaycan türklərindən də əsirgəməmiş, onların işlə, mənzillə təmin edilməsinə "atalıq qayğısı" göstərmişdir. Belə ki, 1946-cı ildən başlayaraq hər il Bakıdan və Azərbaycanın rayonlarından Rusiyanın vəhşi çöllərində, xüsusilə, Molotov vilayətinin meşə sənayesi təsərrüfatlarında işləmək, ağac doğramaq üçün 200 nəfər azərbaycanlı səfərbər edilmişdir. Bu, adamların bir çoxunun həyatı faciə ilə sona yetmişdir. Sual olunur: Məgər rus meşəsindəki ağacları ruslar kəşib-doğraya bilmirdilermi?

Moskva Azərbaycanda ictimai-iqtisadi həyatın bütün sahələrində hegemonluğu qeyri-türklərə etibar etdikdən sonra xalqımıza qarşı daha böyük tarixi xəyanət etdi. Bolşevik və erməni-daşnak hərbi birləşmələrinin fəal iştirakı ilə 1918-ci ilin may ayının sonunda qədim Azərbaycan torpaqlarında yaradılan Ermənistan adlı respublikadan Azərbaycan türkləri dövlət səviyyəsində deportasiya olundu.

SSRİ Xalq Komissarları Soveti 1945-ci il oktyabrın 20-də 2264 sayılı qərar qəbul etmişdir. Bu sənəddə 1946-

1950-ci illərdə beşillik planın yerinə yetirilməsi, xalq təsərrüfatının bərpası və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutuldu. Qərarda, həmçinin Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığının yenidən qurulması, 104 min hektar sahənin 1950-ci ilə kimi əkinçilik üçün yararlı hala salınması, bu mühüm dövlət tapşırığını həyata keçirmək məqsədilə Ermənistan SSR-in dağlıq rayonlarından 10 min ailənin (1949-cu ildə 4000 ailə, 1950-ci ildə 6050 ailə) Kür–Araz ovalığına köçürülməsi tələb olunurdu.

İlk baxışdan vacib və humanist qərar təsiri bağışlayır. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin müavini V.Molotova ünvanlanmış respublika hökumətinin məktubunda bu "atalıq qayğısı" yüksək qiymətləndirilir. Kür–Araz ovalığının ilan mələyən çöllərində torpaq sahələrinin yararlı hala salınıb istifadəyə verilməsi, ovalığın rayonlarının yenidən qurulması üçün respublika hökuməti tədbirlər planı hazırlayıb mərkəzə təqdim edir.

Mikoyan, Stalin, Arutyunyan, Bağırov sövdələşməsi SSRİ Nazirlər Sovetinin 23 dekabr 1947-ci il tarixli, 4083 sayılı bədnam, cinayətkar, antiazərbaycan qərarının qəbul edilməsi ilə nəticələnir. Azərbaycanda qərarın həyata keçirilməsi üçün daha bir tədbirlər planı hazırlanır.

SSRİ Nazirlər Sovetinin bu qeyri-insani qərarı Kür–Araz ovalığının yenidən qurulmasına deyil, 1918-ci ildə bolşevik-daşnak hərbi birləşmələrinin qədim Azərbaycan torpağında yaratdıqları Ermənistanın monoetnik respubli-

kaya çevrilməsinə, həmin yerlərin əzəli sakinləri olan azərbaycanlıların deportasiya edilməsinə xidmət edirdi.

Bu bədnam qərarda Ermənistandan azərbaycanlıların Kür–Araz ovalığı rayonlarına könüllü surətdə köçürülməsi ifadəsi də diqqəti cəlb edir. Əslində isə Kommunist Partiyası və sovet dövləti Ermənistanda yaşayan yarım milyondan artıq soydaşımızın rəyini öyrənmədən ona "könüllü surətdə" ifadəsi ilə ağır zərbə vurmuşdur. 50 il öncə vurulan bu zərbənin yaraları hələ də sağalmamışdır.

Hörmətli Prezidentin imzaladığı fərmanda erməni şovinistləri ilə SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasətinin həyata keçirilməsində Azərbaycanın o dövrdəki rəhbərliyinin fəaliyyətinə, öz xalqının taleyinə biganəlik göstərməsinə, zərərli mövqe tutmasına münasibət bildirilməsi tövsiyə olunur.

Ermənilər Heydər Əliyevi ziyalılar arasında milli əhval-ruhiyyənin güclənməsində, gənclərin milli ruhda təbiyə olunmasında, milli ayrı-seçkilikdə günahlandırmağa çalışırlar. İddia edirlər ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə — 1969–1982-ci illərdə "Azərbaycanda azlıq təşkil edən talışların, kürdlərin, tatların və başqa millətlərin assimilyasiyası, azərbaycanlılaşdırılması" başlandı. Belə ki, 1926-cı ilin siyahıya alınmasına görə, Azərbaycanda 77261 talış, 41193 kürd olduğu halda — 1979-cu il əhalinin siyahıya alınmasında onlardan bir nəfər belə qalmamışdır. Yaxud, 28443 tat vardı, 1979-cu il

də onlardan cəmi 9 mini qalmışdır. Ruslar və ermənilər respublikanı tərk etməyə başlamışlar".¹

Erməni müəllifləri Azərbaycanda milli münasibətlərə qərəzli, düşmən mövqedən yanaşır, təhrikçiliklə məşğul olur, qaynayıb qarışmış, çox mehriban yaşayan millətlərin arasına düşmənçilik toxumu səpməyə, aranı qızıdırmağa cəhd edirlər.

Professor A.Manasyan "Yerli xalq nəyin sahibidir?" məqaləsində Azərbaycanda milli azlıqların vəziyyətini "təhlil" edir. Müəllif beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş yerli xalq anlayışını Zaqafqaziya üçün məqbul saymır, qeyd edir ki, müxtəlif xanlıqlar dövründə Azərbaycanda milli azlıq öz tarixi vətənləri olmayan türklər olmuşlar. Rusiya Azərbaycanı işğal edəndən sonra İrənin təsirini zəiflətmək üçün onlara nifrət edən türklərə üstünlük verdi. Müsəlman deyəndə ruslar ancaq türkləri nəzərdə tuturdu. Bolşeviklər də bunu davam etdirdilər. Ermənilərin silahlı mübarizəsindən sonra onlar Azərbaycanda ikinci millət sayıldılar. Çap Rusiyası kimi bolşeviklər də yerli xalqları nəzərə almadılar. Azərbaycanda erməniləri sıxışdırdılar, yerli xalqları mütərəqqi assimilyasiyaya məruz qoydular, onları azərbaycanlılaşdırdılar. Nəticədə, yerli xalqlar milli azlığa çevrildilər. Halbuki, hesablamalara görə, Azərbaycanda 700 mindən artıq ləzgi, 820 mindən artıq talış yaşayır. Digər xalqlar isə yoxa çıxıblar. SSRİ dağılanda isə 200 min rus respublikanı tərk edib. Mərkəzi

¹ N.B.Arutyunyan. "Sobitiya v Naqornom Karabaxe", s.18

Arsaxda yaşayan milli azlıqları – rusları və yunanları da konflikt vaxtı azərbaycanlılar qovdular. Hazırda onların bir çoxu geri qayıdıb. "DQR" hökuməti onlara hər cür yardım göstərib, onlar orduda xidmətdən azad olunublar, ancaq könüllü şəkildə Arsaxın azadlığı uğrunda mübarizə apara bilirlər.¹

Yalançıya, böhtançıya, tarixi saxtalaşdıranlara cavab vermədikdə o, həddini aşır, həyasızlaşır. A.Manasyan da həyasızlıq edərək ictimai fikirdə belə bir yalan yaymağa çalışır ki, guya Dağlıq Qarabağdan rusları və yunanları azərbaycanlılar qovmuşlar. Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlıların rus-erməni hərbi birləşmələri tərəfindən deportasiyası beynəlxalq aləmə məlumdur. Bu gün Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılar yaşamadıkları halda, rusları və yunanları necə qova bilirdilər? Təbii ki, bu "fakt"lar məlumatsız oxucuya hesablanmışdır. Çünki bu regiona bələd olanlar yaxşı bilirlər ki, Dağlıq Qarabağda, ümumiyyətlə, yunan yaşamırdı, beş-on rus ailəsini də ermənilər özləri qovmuşlar.

Tarixi belə saxtalaşdırmaq, ağa qara demək ancaq erməni aliminə yaraşan iyrenc sifətdir. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların qayğısına qalmaq, rəqəmləri belə şişirtmək, görəsən, ermənilərə nə verir? Yaxşı olmazmı ki, ermənilər indi Ermənistan adlanan ərazidə vaxtı ilə yaşayan azsaylı xalqlar haqqında məlumat versinlər.

Sənədlər, araşdırmalar sübut edir ki, Azərbaycan xalqına qarşı yeridilən bu cinayətkar siyasətin hazırlanmasında, həyata keçirilməsində M.C.Bağirov təəssüflər olsun ki, təslimçi mövqə tutmuşdur. Stalin–Molotov–Arutunyan–Mikoyan–Bağirov beşliyi azərbaycanlıların min illər boyu yaşadıkları tarixi-etnik torpaqlarından — indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycandan qovulması üçün bir neçə variant hazırlamışdı. Lakin beynəlxalq ictimaiyyəti aldatmaq, səs-küy qalxmaması üçün "könüllü surətdə" köçürmə variantını tətbiq etmişlər. SSRİ Nazirlər Sovetinin "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" (23 dekabr 1947-ci il tarixli, 4083 sayılı) və "Ermənistan SSR-dən azərbaycanlı kolxozçuların və başqa əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür–Araz ovalığına köçürülməsi tədbirləri haqqında" (10 mart 1948-ci il tarixli, 754 sayılı) cinayət xarakterli qərarlarında Ermənistandan azərbaycanlıların köçürülməsi 3 mərhələyə bölünür və hər bir mərhələdə nə qədər adamın köçürülməsi göstərilir: 1948-ci ildə 10 min nəfər, 1949-cu ildə 40 min nəfər və 1950-ci ildə 50 min nəfər. Cəmi 100.000 nəfər.

Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, sənədlər, məktublar, yazışmalar göstərir ki, respublikamızın o vaxtkı rəhbərliyindən yalnız Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri T.Quliyev bu məsələyə milli mənafə baxımından yanaşmış, birbaşa olmasa da, dolayısı ilə azərbaycanlıların kütləvi köçürülməsinin əleyhinə olmuşdur.

¹ "Qolos Armenii". 21.01.97

Sovet hökumətinin 23 dekabr 1947-ci il tarixli qərarının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri T.Quliyevin SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin müavini V.Molotova göndərdiyi iki məktubu həyəcansız oxumaq mümkün deyil. T.Quliyev köçürülənlərin qəbul edilməsi üçün görülən hazırlıq işlərinin qeyri-qənaətbəxş olmasını, azərbaycanlıların Ermənistanın, əsasən, dağlıq rayonlarında yaşamalarını, Kür-Araz ovalığı rayonlarında yaşayış evlərinin olmadığını, torpağın yararlı hala salınmadığını nəzərə alaraq, Ermənistan azərbaycanlılarının yaşayış üçün daha əlverişli olan rayonlara köçürülməsinə icazə verilməsini xahiş edirdi. Bunun üçün T.Quliyev təbii şəraiti, iqtisadi potensialı, ən başlıcası işçi qüvvəsinə ciddi ehtiyacı olan üç qrup rayon təklif edirdi.

1. *Kür-Araz ovalığının qərb rayonları, o cümlədən Qasım İsmayilov, Səfərəliyev, Tovuz, Ağstafa və Qazax rayonları.*

Teymur Quliyev mərkəzi inandırmağa çalışırdı ki, köçürülənlərin qüvvəsi ilə bu beş rayonda heyvandarlıq, pambıqçılıq və əkinçiliyin sürətli inkişafına nail olmaq, Zaqafqaziyanın taxıla olan ehtiyacını və texniki xammal istehsalının həcmi artırmaq mümkün olacaqdır.

2. *Bakı şəhərinə meyvə-tərəvəzlə yaxşı təmin etmək məqsədilə Xaçmaz, Dəvəçi, Xudat, Qusar və meyvəçilik üzrə ittifaq əhəmiyyətli Quba rayonları.*

3. *Köçürülənlərin tarixən yaşadıkları yerlərin təbii şəraitinə və iqliminə uyğun, işçi qüvvəsinə ciddi ehtiyac duyulan və respublikanın əsas kartof bazası sayılan Gədəbəy, əkinçilik və heyvandarlığın inkişafı üçün əlverişli imkanları olan Zaqatala, Qax, Nuxa (indiki Şəki), Vartasen (Oğuz) və Qutqasən (Qəbələ) rayonları.*

Təəssüf ki, Moskva Azərbaycan rəhbərliyinin xahişinə məhəl qoymadı, onun daxili işinə kobudcasına müdaxilə etdi. SSRİ Nazirlər Soveti 1948-ci il martın 10-da "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" daha kəskin qərar qəbul etdi. Bu qərarın hazırlanmasında SSRİ Nazirlər Sovetində fəal fiqurlardan biri olan, daşnak kimi doğulan, "bolşevik" kimi yaşayan və satqın kimi ölən A.İ.Mikoyan yaxından iştirak etmişdir.

Azərbaycan hökuməti həmin qərara istər-istəməz təbə oldu və respublika Nazirlər Soveti özünün 14 aprel 1948-ci il tarixli 455 sayılı qərarı ilə SSRİ hökumətinin bədnam qərarlarının icrasına başladı. 1918-ci il yazın sonunadək Moskvanın tələb etdiyi kimi, deportasiyanın ilk qurbanlarından 320 ailə Salyan, 140 ailə Saatlı, 545 ailə Sabirabad, 260 ailə Əli Bayramlı, 150 ailə Puşkin (Biləsuvar), 75 ailə Ağcabədi, 100 ailə Xıllı rayonlarının quru çöllərində, susuz səhralarda, ilan mələyəən düzənliklərdə yaşamağa məcbur edildi. Bu, 6400 nəfəri birləşdi-

rən 1590 ailə idi. Həmin insanların çoxu o vaxtlar qırıldı, tələf oldu, əzab-əziyyət çəkdi.

Moskva deportasiya olunanların Azərbaycanın təklif etdiyi 3 qrup rayonda yerləşdirilməsinə nə üçün icazə vermədi? İndi aydın olur ki, burada da erməni hiyləsi, erməni barmağı varmış. Qazax, Tovuz, Qasım İsmayılov, Ağstafa və Səfərəliyev rayonları Ermənistanla sərhəd boyunca yerləşir. Ona görə də ermənilər sərhəd rayonlarının möhkəmləndirilməsini, əhalinin sıx yaşamasını istəmirdilər. Təklif edilən 2-ci və 3-cü qrup rayonlar da sərhəd rayonları olduğundan Moskva həmin rayonlara da soydaşlarımızın yerləşdirilməsini məqbul hesab etmirdi.

Həmin ilin yay aylarında Qərbi Azərbaycandan deportasiya olunanların ikinci dəstəsi doğulub boya-başa çatdıqları doğma torpağa, düşməne qalan ev-çşiklərinə axırncı dəfə həsrətlə baxıb köks ötdürdülər. 2747 ailə - 12177 nəfər Azərbaycana pənah gətirdi. Onlardan 65 ailə-245 nəfər Bakının Əzizbəyov, 40 ailə-154 nəfər Maştağa kəndində yerləşdirildi. 293 ailə-1416 nəfər Gədəbəy, 100 ailə-400 nəfər Şamxor (indiki Şəmkir), 110 ailə-529 nəfər Martuni, 149 ailə-679 nəfər Səfərəliyev, 120 ailə-530 nəfər Ucar, 349 ailə-1371 nəfər Qasım İsmayılov, 180 ailə-745 nəfər Göyçay, 150 ailə-664 nəfər Quba, 326 ailə-1919 nəfər Ağcabədi, 111 ailə-481 nəfər Bərdə, 245 ailə-1179 nəfər Salyan, 376 ailə-1479 nəfər Ağstafa rayonlarında yerləşdirildi. 1948-ci ilin avqustunda daha 131 ailə - 570 nəfər Martuni rayonunun 4 kəndində,

206 ailə -810 nəfər Qasım İsmayılov rayonunun 13 kəndində, 328 ailə-1112 nəfər Ağcabədi rayonunun 12 kəndində, 149 ailə-728 nəfər Səfərəliyev rayonunun 5 kəndində yerləşdirildi.

Köçürülmənin birinci mərhələsi 1948-ci il oktyabrın 25-də başa çatmışdır. Həmin dövrün rəsmi sənədlərində göstərilir ki, 1948-ci ildə Ermənistanın bir sıra rayonlarından 547 ailə — 2834 nəfər özbaşına köçmüş, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yaşayan qohumlarına sığınmışdır.

Ümumiyyətlə, 1948-ci ildə 6298 ailə-24631 nəfər deportasiya edilmişdir. Bu, SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarında nəzərdə tutulandan 2,5 dəfə artıqdır. Deportasiyanın birinci ili Ermənistan SSR-in Kotayk, Əzizbəyov, Axta, Əştərək, Mikoyan, Zəngibasar, Basarkeçər, Abaran, Artaxat, Eçmiədzin və Gorus rayonlarının azərbaycanlı sakinləri sürgünə məruz qalmışlar.

Bu rəqəmlər 1948-ci ilin rəsmi dövlət sənədlərindən götürülmüşdür. Lakin tədqiqatlar, köç komissiyasının indi yaşayan üzvləri, deportasiya olunanlar təsdiq edirlər ki, bu rəqəmlər azı 2-3 dəfə azaldılmışdır.

Köçürülənlərin taləyi Allahın ümidinə qalmışdı. SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarlarında hər ailəyə yaşayış evi tikmək üçün 20.000 manat, mal-qara almaq üçün 3000 manat, ev quşları almaq üçün 300 manat pul verilməsi nəzərdə tutulub, onların doğma yerlərində ermənilərə qalan daşınmaz əmlaklarının qiymətinin hesabantı verilməsi, kol-

xozlarda qazandıqları əmək haqqının ödənilməsi vəd edilirdi. Təəssüf ki, Sov.İKP MK və sovet dövləti bu vədlərə əməl etmədi. Üstəlik, deportasiya olunanlara vermək üçün SSRİ Nazirlər Sovetinin ayırdığı 20 milyon manat məbləğin 1948-ci ilin oktyabrında 5 milyonu SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə geri götürüldü.

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri Teymur Quliyevin G.M.Malenkova göndərdiyi 13 dekabr 1948-ci il tarixli 5 səhifəlik məktubda hər bir kəlmənin arxasından, sanki, minlərlə ailə boylanır, təkcə mənəvi deyil, həm də ağır maddi vəziyyətdən şikayətlənir, uşaqların, qocaların kütləvi surətdə qızdırma xəstəliyinə tutulmasından, tələf olmasından acı-acı danışılırdı. T.Quliyev köçürülən günahsız insanların ağır iqtisadi, maddi və dözülməz məişət vəziyyətləri haqqında mərkəzə yazırdı: "Bu günə qədər köçürülənlərin əvvəllər yaşadıkları kolxozlarda qazandıqları əməkgününün dəyəri ödənilməmişdir. Köçürülənlərin daşınmaz əmlaklarının dəyəri hesablanıb indi yaşadıkları kolxozlara çatdırılmadı üçün lazım olan tikinti materiallarını ala bilmirlər."

Məktubda xüsusi qeyd edilirdi ki, Ermənistanda azərbaycanlılar arasında təbliğat-izahat işləri zəif aparıldığına görə oradan Azərbaycana özbaşına kütləvi köç axını başlanmışdır. Belə vəziyyət qərara əsasən, köçürülənlərin yerləşdirilməsi işini xeyli çətinləşdirir.

Məktubda həmçinin Kür - Araz ovalığında yaşayış üçün zəruri şəraitin - yaşayış evlərinin, su təchizatının,

sanitar - profilaktik məntəqələrin və s. olmadığı nəzərə alınaraq, 1949-cu ildə 40.000 adam əvəzinə, 12.000 və ya 15.000 nəfərin köçürülməsinə, həm də onların Muğanın dağ rayonlarında yerləşdirilməsinə icazə, habelə köçürülənlərə çatacaq dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş imtiyazların verilməsi xahiş olunurdu. Moskva bu dəfə də Azərbaycan hökumətinin xahişini yerinə yetirmədi. Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinin sədr müavininin köməkçisi Çarqoqolyanla Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti nəzdində Köçürmə İdarəsinin rəisi Allahverdiyevin birgə tərtib etdikləri köçürmə planı icra edilmək üçün respublika hökumətinə təqdim olundu.

Bu plana əsasən, 1949-cu ilin yaz-yay aylarında Əzizbəyov rayonunun 8 kəndindən (Cul, Ərinc, İstisu, Qarqar, Valehlər, Zirək) 536 ailə- 2170 nəfər, Axta rayonunun 3 kəndindən (Qorqulu-Qabaxlı, Ağverən, Mərməlik) 116 ailə- 584 nəfər, Basarkeçərin 3 kəndindən (Yuxarı Zağalı, Çaxırlı, Qanlı) 285 ailə- 1378 nəfər, Zəngibasarın İpəkli kəndindən 196 ailə- 751 nəfər, Noyemberyanın Ləmbəli kəndindən 214 ailə- 1190 nəfər, Mikoyan rayonunun 6 kəndindən (Ərdərər, Elpin, Qışlaq, Geşin, Sallı, Horbatak) 220 ailə- 998 nəfər, Kotayk rayonunun 4 kəndindən (Nurnus, Qoxt, Dəlləkli, Kəili) 91 ailə- 275 nəfər, Spitakın Saral kəndindən 207 ailə- 989 nəfər, Dilicanın 6 kəndindən (Ağkilsə, Murtoyl, Polad, Göyərçin, Avanqard kolxozu, Salah) 213 ailə- 1182 nəfər, Abaran rayonunun Girəşli kəndindən 40 ailə- 246 nəfər, Gorusun

4 kəndindən (Şahrux, Ağbulaq, Qurdqala, Baharcıq) 131 ailə– 712 nəfər, Kalinin rayonunun Qızıldaş və İlməzli kəndlərindən 250 ailə– 865 nəfər, Martuninin Mollalı, Karvansara kəndlərindən 58 ailə– 337 nəfər, Norbəyazid rayonunun 4 kəndindən (Göyərçin, Muğan, Ağqala, Açı) 121 ailə– 693 nəfər, Beriya rayonunun Aşağı Koxa kəndindən 132 ailə– 641 nəfər, Allahverdi rayonunun Böyük Ayrım kəndindən (Parbi, Kazıvan, Catılan, Saqmosava) 186 ailə– 675 nəfər, Oktanberyan rayonunun Bşatoviç və Sovotakan kəndlərindən 16 ailə– 96 nəfər, Eçmiədzinin Yuxarı Kolanlı kəndindən 60 ailə– 238 nəfər, Amasiyanın Şurabad və Kəlyəkənd kəndlərindən 115 ailə– 581 nəfər, Kirovakanın 4 kəndindən (Yuxarı Kilsə, Aşağı Kilsə, Molla Qışlaq, Heydərlı) 202 ailə– 710 nəfər deportasiya edildi. Cəmi 3495 ailə– 15.895 nəfər.

1949-cu ilin payızında Ermənistanın 11 rayonundan 1914 ailə– 8502 nəfər Azərbaycanın 13 rayonuna deportasiya edildi. Kotayk rayonundan 130 ailə– 676 nəfər Saçatlı, Göyçay, Mirbəşir rayonlarına, Əzizbəyovdan 376 ailə– 1628 nəfər İmişli, Əli Bayramlı və Mirbəşirə, Axtadan 139 ailə– 622 nəfər Zərdaba, Əliyertəkdən 264 ailə– 1161 nəfər Salyan, Kürdəmir, Xanlar, Mirbəşir rayonlarına, Mikoyan rayonundan 198 ailə– 976 nəfər Əli Bayramlı, Saatlı və İmişliyə, Zəngibasardan 198 ailə– 681 nəfər Sabirabad, Əşdərək və Basarkeçərdən 373 ailə– 1725 nəfər Yevlax, Ucar, Gədəbəy rayonlarına, Abaran rayonundan 37 ailə– 213 nəfər Zərdaba, Artaşatdan 84 ailə– 357

nəfər Salyana və Ucara, Eçmiədzindən 67 ailə– 240 nəfər Bərdəyə, Gorusdan 48 ailə– 223 nəfər Yevlaxa köçürüldü.

1949-cu il noyabrın 25-də Azərbaycana Ermənistanın bir neçə rayonundan 600 ailə– 2500 nəfər deportasiya edildi. Sənədlərdə həmin vaxt əzəli torpaqlarından daha 110 ailə– 850 nəfərin Kirovabad (indiki Gəncə) şəhərinə və onun ətraf kəndlərinə, təkcə Vedi rayonundan 628 ailə– 2585 nəfər azərbaycanlının Puşkin, Xıllı və İmişli rayonlarına köçürülməsi öz əksini tapmışdır.

Ümumiyyətlə, 1949-cu ildə SSRİ Nazirlər Sovetinin məlum qərarlarında nəzərdə tutulandan daha çox 12.306 ailə– 54.373 nəfər deportasiya edilib. Bu rəqəm də xeyli azaldılmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, deportasiyanın ikinci ilində 63.800-dən artıq soydaşımız öz tarixi yerlərindən sürgün edilmişdir. İki il ərzində 98.197 nəfər azərbaycanlı deportasiya olunmuşdu. Bu, SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarında iki il üçün nəzərdə tutulandan 38.197 nəfər çox idi.

1948, 1949 və 1950-ci illərdə respublika hökumətinin Moskvaya göndərilən məktublarında dönə-dönə xahiş edilirdi ki, Ermənistandan kütləvi şəkildə "özbaşına" köçənlərin qarşısını almaq üçün tədbirlər görülsün. Bəs, tədbir necə görüldü?

Əhalisinin yarısı köçürülmüş kəndlərə göndərilən erməni dövlət nümayəndələri camaat arasında vahimə yaradır, əksinə, "nə qədər gec deyil, köçüb canlarınızı qurtar-

run", – deyirdilər. Ermənistanın dövlət nümayəndələri azərbaycanlılar arasında belə təbliğat aparırdılar ki, yaxın aylara qədər, kim Azərbaycana köçməyə, Qazaxıstana sürgün ediləcəkdir. Ona görə də dövlət tərəfindən maddi və mənəvi yardımdan məhrum edilən minlərlə soydaşımız özbaşına köçdükləri üçün Azərbaycanda köçürülmə məntəqələrində qeydiyyatda düşmüşdülər.

1950-ci il... Beşilliyin axırını il... "Zərbəçi əmək növbəsi" deportasiya olunan soydaşlarımıza daha ciddi tətbiq edildi. 1948–1949-cu illərdə olduğu kimi, 1950-ci ildə də azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından SSRİ Nazirlər Sovetinin bədnam qərarında nəzərdə tutulandan xeyli artıq sayda – 50 min nəfər əvəzinə, 65 min nəfər köçürüldü. Bu sətirlərin müəllifinin arxiv hesablamasına görə, cəmi 144.654 nəfər doğma ev-çşiyindən zorla köçürülmüşdür. Bu, SSRİ Nazirlər Sovetinin sözü gedən qərarlarında nəzərdə tutulandan 44.654 nəfər artıqdır.

Prezident Heydər Əliyevin fərmanı çox böyük, həm də ağır zəhmət tələb edən işin başlanğıcıdır. Xalqımızın başına gətirilən min-bir müsibəti tədqiq edib, beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırmaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur.

İki əsr susmuşuq. Təqiblərə, repressiyalara kəskin mövqə bildirməmişik. Ümummilli liderimizin çox sərrast ifadə etdiyi kimi, "məhz bunların nəticəsində də 1988-ci ildə Ermənistan Azərbaycana açıq təcavüz edibdir".

Bu fərmanda irəli sürülən müddəalar ermənilərin iç üzünü açır, beynəlxalq erməni diasporuna ağır, sarsıdıcı zərbə vurur.

Azərbaycanda azsaylı xalqlar və etnik qruplar, sözlün həqiqi mənasında, bir ailənin üzvü kimi yaşayırlar və ümummilli lider Heydər Əliyevin ideyaları ətrafında daha sıx birləşmişlər. 1993-cü ildə təkcə azərbaycanlılar deyil, respublikada yaşayan digər etnik qruplar kimi, rusların da xilaskar adlandırdıqları Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldəndən sonra Azərbaycanı tərk etmiş rusların böyük əksəriyyəti geri qayıtdı. Onlar Heydər Əliyevin sayəsində özlərini Azərbaycanın bərabərhüquqlu vətəndaşı hesab edirlər.

Hüquq elmləri doktoru, professor Y.Barseqovun "Dağlıq Qarabağ ermənilərini soyqırımçı dövlətin suverenliyinə tabe etdirmək olmaz"¹ sərəlövhəli məqaləsində ermənilərin yerli xalq, türklərin gəlmə, "fağır" ermənilərin günahsız yerə qırılması, Azərbaycan deyilən dövləti çar imperiyasının və bolşeviklərin müəyyən siyasi maraqlarına yaratdıqları haqqında uydurma tezislər əksini tapıb.

Ermənistan Milli Akademiyasının üzvü Varazdat Arutyunyan Türkiyənin Prezidenti Süleyman Dəmirələ məruzə edərək Ani şəhərində olan kilsələrin təmir edilməsini xahiş edib. Erməniliyini büruzə verən müəllif firsətdən istifadə edərək, Azərbaycana iftira atmağı da unut-

¹ "Qolos Armenii". 24.01.1997

mayıb: "Naxçıvan ermənilərdən tamamilə təmizləndi, çoxsaylı kilsələr, monastırlar sahibsiz qaldığı üçün məhv edildi. Növbə Qarabağa çatmışdır".¹

"DQR və Azərbaycan – müxtəlif dövlət quruluşlu ölkələr" məqaləsində Azərbaycan müxalifətinin mövqeyi müdafiə olunur və Azərbaycanda millətçiliyin kök saldığı qeyd olunur.

"Mənəviyyat qələbə çalana qədər mübarizə aparmaq lazımdır" məqaləsində də Azərbaycan müxalifəti müdafiə olunur. "Azadlıq", "Müxalifət", "Bu gün", "Vətəndaş həmrəyliyi", "Demokratik Azərbaycan", "Hürriyyət", "Oğuz", "Kəndin səsi" qəzetlərinin Heydər Əliyevə qarşı fəaliyyətindən söhbət açılır.²

Erməni politoloqları DQMV-də demoqrafik vəziyyəti qeyri-obyektiv, qərəzli şəkildə təhlil edir və inandırmağa çalışırlar ki, guya Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə: a) DQMV-nin əhalisinin ümumi sayında azərbaycanlıların payı artmış, ermənilərin payı azalmışdır; b) Bakı şəhəri əhalisinin milli tərkibində azərbaycanlıların sayı sürətlə artmış, qeyri-millətlərin, xüsusilə ermənilərin sayı kəskin sürətdə azalmışdır; c) Naxçıvan MSSR-də də əhalinin ümumi sayında azərbaycanlılar çoxalmış, ermənilər isə azalmışdır.

¹ "Azad Artsax" qəzeti. № 46, 27.11.1998

² "Hayastan" qəzeti. № 113, 24.10.1998

"Sobitıya v Naqornom Karabaxe" kitabında yazılır: "Həyata keçirilən tədbirlər bir şeyə xidmət edir: Qarabağdan erməni əhalisini çıxarmağa. 1979-cu il əhalinin siyahıya alınması bunu təsdiq edir: 1970–1979-cu illərdə vilayətdə azərbaycanlılar 37 faiz, ermənilər isə cəmi 1,7 faiz artmışdır. Bu məqsədlə son 15 ildə vilayətdə məcburi sürətdə Azərbaycan dilində təhsil müəssisələrinin sayı artmışdır. Bakı Pedaqoji İnstitutunun erməni filialının bazasında Azərbaycan bölməsi açılmışdır. Azərbaycan bölməsi tibb məktəbində də açılmış, eyni vaxtda Ağdam Tibb Məktəbi bağlanmışdır. Vilayətdə azərbaycanlı əhalinin cəmi 10 təsərrüfatı olduğu halda Azərbaycan dilində kənd təsərrüfatı texnikumu açılmışdır. Orada 729 tələbə oxuyur. Belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, vilayətin orta ümumixəsis məktəblərində azərbaycanca təhsil alanlar ermənilərdən 714 nəfər çoxdur. Bu vəziyyət azərbaycanlı kadrların işlə təmin edilməsində çətinlik törədir və əhalinin narazılığına səbəb olur. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan KP MK və respublika Nazirlər Soveti Dağlıq Qarabağda Azərbaycan Kommunal Təsərrüfat Nazirliyi üçün santexniklər hazırlamaq üçün 320 yerlik peşə texniki məktəbi yaradılması haqqında qərar qəbul etmişdir".¹

¹ V.Arutyunyan, adı çəkilən əsər. səh.24

Erməni psixologiyasına, erməni xarakterinə çox yaxşı beləld olan Heydər Əliyev ümumiləşdirilmiş şəkildə necə gözəl, məntiqli və sərrast demişdir: "Erməni elə hər yerdə ermənidir".¹ Hələ 80-ci illərin əvvəllərində dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş ermənilər də SSRİ-dəki ermənilər kimi, Azərbaycanda ermənilərin, guya, sıxışdırılması haqqında haray-həşir qopardılar. "Hələ 1989-cu ildə Strasburq (Fransa) Universitetində keçirilən kollokviumda ...Bakıdan köçüb getmiş S.Afanasyans... ağına-bozuna baxmadan DQMV və Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı demoqrafik vəziyyəti kobudcasına təhrif olunmuş şəkildə təqdim edir, sırtıqlıqla sübut etməyə çalışırdı ki, Azərbaycan dövlətinin siyasəti erməniləri bu respublikadan sıxışdırmağa yönəldilib".² Heydər Əliyevin məşhur kəlamını bir də çəkməyə ehtiyac duyuram: "Erməni elə hər yerdə ermənidir".

Dağlıq Qarabağın demoqrafik inkişafı ilə bağlı ermənilər böhtan atmaqdan, adi həqiqətləri bilməlidirlər:

1. Zaqafqaziyada azərbaycanlıların sayı gürcülərə və ermənilərə nisbətən həmişə artıq olmuşdur. Əhalinin təbii artım dinamikasına görə də Azərbaycan həmişə birinci yerdə olmuşdur.

2. Naxçıvan MSSR-in demoqrafik inkişafında mütərəqqi meyillər təbii prosesdir. Azərbaycanlıların digər

¹ "Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri". II hissə. səh.756

² Z.Səmədzadə. "Dağlıq Qarabağ: naməlum həqiqətlər". Bakı. 1995. səh.16

bölgələrdəki kimi burada da yüksək doğum səviyyəsi və Ermənistanın bir sıra rayonlarından azərbaycanlıların Naxçıvana gəlməsi ilə əlaqədardır. Naxçıvanda həmin vaxt ermənilərin sayının azalmasına isə muxtar respublikadan ermənilərin könüllü surətdə köçməsi həlledici rol oynamışdır.

Bir anlığa fərz edək ki, erməni millətçilərinin yazdığı kimi, həmin illərdə ermənilərin həm Azərbaycanda, həm də Qarabağda azalmasına bizim siyasətimiz səbəb olub. Bəs, bu gün necə, Ermənistan Respublikasında da ermənilərin azalmasına, respublikanın demoqrafiyasının pisləşməsinə yenə Azərbaycan təsir edir? Görün, ermənilərin "xaç anası" S.Kaputikyan əlinə dəsmal götürüb ermənilərin halına necə ağlayır, "Neft və qan: hansı daha bahadır?" məqaləsində nə yazır: "Son 5-6 il ərzində Ermənistandan bir milyondan artıq adam gedib, erməni əhalisinin üçdə biri. Onlar aclıqdan, işsizlik üzündən yox, ölkənin mənəvi vəziyyəti, milli ideyanın parçalanması ucbatından getdilər".¹

Başqa bir müəllif Ermənistandan xaricə axının səbəbini belə izah edir: "'Ermənistandan xaricə gedən 700 min nəfərin 132 min nəfəri (28 faizi) iş olmadığına, 252 min nəfəri (36 faizi) əmək haqqının aşağı olduğuna görə ölkəni tərk edib".²

¹ "Literaturnaya qazeta" 1.03.1998. "Hayastan" qəzeti, N 37, 11.04.1998

² "Hayk" qəzeti. № 12, 23.01.1997

"Hayk" qəzeti başqa bir məqalədə yazır ki, 2-2,5 milyon Ermənistan vətəndaşı - yeni pasport almayanların 65 faizi indi Rusiyada, ABŞ-da və başqa ölkələrdədir."

Digər erməni qəzeti haray-həşir qoparır ki, qaçqınlar da işsizlik və dolanacaq üzündən xarici ölkələrə köçürlər. "Ermənistanda 400 min nəfər qaçqın var. Onların 80 faizi Azərbaycandan, 45 min nəfəri Qarabağdan, 10 min nəfəri isə Orta Asiyadan gələnlərdir. Bu qaçqınlardan 120 min nəfəri başqa ölkələrə köçüb. Qaçqınların əksəriyyəti köçmək fikrindədir. İşsizlik və dolanacaq çətinliyi üzündən".¹

Burada bir məqama fikir verin: Müəllif qəsdən Qarabağ qaçqınlarını Azərbaycandan olan qaçqınlardan ayırır.

"Siyasi sığınacaq istəyirlər" sərlovhəli iri həcmli məqalədə ermənilərin Almaniya köçməsinin səbəblərindən bəhs olunur və qeyd edilir ki, Ermənistanda olan dözülməz vəziyyətə görə ermənilər xaricə, o cümlədən Almaniya qaçırlar. İndi qeyri-rəsmi məlumatlara görə, Almaniya 7-10 min erməni qaçqını var. Gündə 2-3 erməni Almaniya sığınacaq xahiş edir. Almaniya Qarabağdan və Ermənistandan gələn erməniləri qəbul etməyib geri qaytarır. Lakin bu ermənilər sənədlərini dəyişib Abxaziya, çeçen qaçqını kimi yenidən Almaniya qayıdırlar.²

Başqa bir qəzet Ermənistanda əhəlinin miqrasiyasının gücləndiyini qeyd edir. Göstərilir ki, rəsmi məlumatlara

görə, təkcə 1997-ci ildə Ermənistanı 560 min nəfər tərk edib, lakin BMT bu rəqəmi bəzən 677 min nəfər göstərir, bəzən də 800 min nəfər qeyd edir.

Kənd yerlərindən köçənlər çoxluq təşkil edir. 40 min nəfər əhalisi olan Taşir rayonundan 7-8 min, Medzavan kəndindən 100, Noraxəndən 600, Geqarkunik vilayətinin Saruxan kəndindən 1600 nəfər xaricə köçüb. Torpaqların özəlləşdirilməsi də köçkünlüyün qarşısını ala bilməyib.

Rusiyaya gedənlərin aylıq qazancları Ermənistanda yaşayanların aylıq qazancından 10 dəfə və daha çoxdur. Ermənistan işçi qüvvəsi ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir.¹

Bəlkə, Ermənistan demoqrafiyasının ağır vəziyyətinin günü-gündən pisləşməsində də Heydər Əliyev və Azərbaycan günahkardır? "Ermənistan demoqrafiyasının ağır vəziyyəti" məqaləsindəki cədvəl oxuculara çatdırmağı lazım bilirik.

Cədvəl "Hayastan" qəzetinin 21 may 1998-ci il tarixli, 53-cü nömrəsindən götürülmüşdür.

İllər	Əhəlinin sayı	Doğum	Ölüm	nəfər
				Təbii artım
1985	331660	80306	19581	60725
1986	3631170	81192	19410	61782
1987	3411900	78482	19727	56765
1988	345700	74707	15567	59140
1989	3444860	75250	20853	54397
1990	3514900	79882	21993	57889
1991	3574500	77222	22753	54469

¹ "Hayzinvor" ("Əsgər") qəzeti. № 23, 13-20 iyun 1998

² "AZQ" qəzeti. № 248, 26.12.1997

¹ «Azq» (Millət) qəzeti, №172, 10.11.1997

Cədvəl 2.

	1995	1996	1997	nəfər		
				1000 nəfər hesabı ilə		
				1995	1996	1997
Doğum	48960	48134	46100	13,0	12,8	12,2
Ölüm	42842	29936	25000	6,6	6,6	6,6
Ölüm 1 yaşa qədər	697	747	690	14,2	15,5	14,9
Təbii artım	24118	23198	21100	6,4	6,2	5,6
Evlənmə	15911	14234	12700	4,2	3,8	3,4
Boşanma	2744	2604	2350	0,7	0,7	0,6

1998-ci il yanvarın 1-nə olan rəsmi məlumata görə, Ermənistan əhalisi 3 milyon 793 min 200 nəfər olub. Xarici ölkələrə köçüb gedən 700-800 min nəfər əhali siyahıdan çıxarılmayıb.

1985-ci ildə 80.306 uşaq, 1997-ci ildə isə 46.100 uşaq doğulub. Deməli, doğum təqribən 2 dəfə azalıb. Bununla yanaşı, ölüm halları artıb. Ölüm halları doğulanlara nisbətən 1985-ci ildə 24,38 faiz olduğu halda, 1997-ci ildə 54,23 faizə çatıb.¹

Azərbaycan və dünyanın mütərəqqi qüvvələrində belə fikir formalaşmış ki, azərbaycanlılara qarşı təqib, təzyiç, ərazi və torpaq iddialarında ermənilər ruslarla əlbir olublar. Hətta bəzi hallarda ruslar erməniləri bu iyrənc oyuna təhrik edib, onlara dəstək vermişlər. Son dövrün erməni

mətbuatında rusların çıxışları bunu bir daha təsdiq edir. Məsələn, azərbaycanlıların Ə.Vəzirov vasitəsilə tanıdığı qatı düşmən Arkadi Volski yazır: "Qarabağ qarşılıqlı başlanan vaxt M.S.Qorbaçova məktub göndərüb tələb etmişdim ki, Dağlıq Qarabağ Vilayəti Rusiyanın tərkibinə verilsin. Lakin Qorbaçov buna razı olmadı. Əgər bu təklif qəbul edilseydi, məsələ bu qədər kəskin xarakter almazdı".¹

Başqa bir rus diplomatı V.Stupişin yazır: "Dağlıq Qarabağ Azərbaycana nisbətən daha qanunidir, çünki Azərbaycan qanunları pozaraq Sovet İttifaqının tərkibindən çıxdı".²

Digər rus "siyasətçisi" S.Kovalyov ermənilərə belə ürək-dirək verir: "Qarabağda olanları geri qaytarmaq mümkün deyil, Azərbaycan isə heç nə edə bilməz, çünki zəifdir".³

Bu fikirləri inkişaf etdirən A.Qukasyan yazır: "Stepanakert Bakıya tabe ola bilməz. Azərbaycan SSRİ-nin tərkibindən necə çıxıbsa, Dağlıq Qarabağ da Azərbaycanın tərkibindən o cür çıxıb".⁴

Ermənilərin xarici ölkələrdəki tərəfdarları da Azərbaycan-Ermənistan münasibətində birtərəfli mövqə tuturlar. Məsələn, ABŞ Konqresi Nümayəndələr Palatasının üzvü, erməni məsələsi üzrə komissiyanın həmsədri Frenk

¹ "Hayastan" qəzeti, № 39, 16.04.98

² "Azq" (Millet). № 171, 19.09.97

³ "Azq" (Millet). № 171, 19.09.97

⁴ "Azq" (Millet). № 154, 13.09.97

¹ "Hayastan" qəzeti, № 53, 21.05.98

Pallone demişdir: "Dağlıq Qarabağın müstəqilliyinin tanınması sülh üçün təminatdır. ABŞ Azərbaycana münasibətini dəyişməli və "Dağlıq Qarabağ Respublikasını" tanımalıdır".¹

Yaxud, Berlin Universitetinin professoru, xanım Hoffman. Guya genosidlə məşğul olan tədqiqatçısıdır. Onun fikrincə, erməni genosidini fərqləndirən əsas cəhət onun qəbul olunmamasıdır. Sonra bu xanım ermənilərin səsinə səs verib azərbaycanlıları "DQR-də" etnik təmizləmə aparmaqda günahlandırır.²

Erməni din xadimləri öz sələfləri kimi indi də Avropanı gəzir, "başı bələlər çəkmiş millətə" kömək istəyir, onların "faciələrinə, dərdlərinə" şərik çıxmağa çağırır. Erməni katolikosu I Qaregin Parisdə³, Fransada⁴ məhz belə çıxışlar etmiş, Qarabağla bağlı məsələləri müzakirə etmişdir.

"Azq" qəzeti oxucularına elə həmin günlərdə ABŞ-ın məşhur siyasətçisi Pol Qoblun sözlərini də xatırladı: "Qarşিদurmanın gücləndirilməsi nəticəsində Azərbaycan güclənəcək, Ermənistan isə kölə olacaq".⁵

Qəzet elə həmin sayında Fransanın "Aksion" qəzetinin belə bir ümumi fikrini də "məzlum", "yazıq" erməni xalqına çatdırmaqla onları ayıq olmağa, iyrenc siyasətin

¹ "Azq" (Millət) qəzeti, 23.05.98

² "Qolos Armenii" qəzeti, 23.05.98

³ "Azq", N14, 1997

⁴ "Azq", N15, 1997

⁵ "Azq", N16, 1997

qulu olmamağa çağırır: "Azərbaycan Qafqazın yüksələn ulduzudur".¹

Erməni politoloqlarının, siyasətçilərinin, filosoflarının daimi mövzularından biri Azərbaycanın xarici siyasətinin tənqid edilməsi və onun oxuculara qərəzli şəkildə çatdırılmasıdır.² Digərləri isə Azərbaycan diplomatiyasının son illərdəki nailiyyətlərini etiraf etmək məcburiyyətində qalır və onu neftlə əlaqələndirməyə cəhd göstərirlər.³

Lissabon zirvə toplantısından sonra səslənən erməni rəsmilərinin fikirləri də diqqəti cəlb edir. Burada həmin toplantıda Azərbaycan diplomatiyasının böyük qələbələri qeyd olunur və göstərilir ki, Lissabon zirvə toplantısından sonra "biz Qarabağ qarşিদurması sahəsində yeni yollar müəyyənləşdirməliyik. Artsax məsələsi müharibə dövründə olduğuna nisbətən indi daha təhlükəlidir".⁴

Lissabon sammiti, onun nəticələri, Azərbaycanın qələbəsi, Ermənistanın ağır məğlubiyyəti haqqında Ermənistan mətbuatı dönə-dönə sərhərlər vermişdir. Bu məqalələrdə müəlliflər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin xarici siyasətini birmənalı şəkildə uğurlu hesab edirlər: "Lissabon sammitində Azərbaycanın qələbəsi, Ermənistanın xarici siyasətinin məğlubiyyəti" fikrini təsdiq edən müəllif yazır: "...sonra Lissabon gəldi. Nəticə

¹ "Azq", N16, 1997

² "Hayastan" qəzeti, №14, 10.02.1997

³ "Hayzinvor" qəzeti, N19, 1997

⁴ "Azq" qəzeti, N14, 1998

gözlənilməz deyildi. Lakin 53:1 hesabı, açıq desək, onun qoyduğu təsir sarsıdıcıdır.

Lissabon sammitindən sonra Ermənistan mətbuatında dərc olunan müxtəlif məqalələrdən bəzi məqamları, fikirləri oxucuların mühakiməsinə verməyi məqsəduyğun hesab edirik.

"Qismən məğlubiyyətlər olmur, kim qələbə qazanıb?" məqaləsində yazılır: "...Ermənistan diplomatiyası Lissabon sammiti hələ işə başlamazdan məğlubiyyətə uğramışdı. Bəyanatın mətnində 20-ci maddənin olması mənasına görə Ermənistan diplomatiyasının məğlubiyyəti idi. Lissabonda Azərbaycan Respublikası nümayəndəsi tərəfindən veto hüququndan istifadə edilməsi sadəcə bu məğlubiyyətin protokollaşdırılması demək idi... Aydın oldu ki, Lissabon ssenarisi əvvəlcədən hazırlanmış".¹

Ermənistan diplomatiyasının belə şərişsizliyi nəticəsində sabah Qarabağ məsələsi BMT-də də müzakirə ediləcək və dünyanın yüzdən çox ölkəsi Azərbaycanın ərazi toxunulmazlığına zəmanət verəcək. Bundan sonra Azərbaycan zor gücünə Qarabağı geri qaytaracaq və heç kim Azərbaycanı təqsirləndirməyəcək, daha Azərbaycan Prezidentini soyqırımında təqsirləndirə bilməyəcək".²

"...Belə görünür ki, Dağlıq Qarabağ ətrafında genişlənəcək hadisələrdə erməni diplomatiyası yenə müttəfiqiz

qalacaqdır".¹ Ermənistanın xarici işlər nazirinin müavini V.Oskanyan Lissabon sammitinin nəticələri ilə bağlı verdiyi müsahibədə deyir: "ATƏT üzvü olan ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən indiyədək irəli sürülmüş, lakin bizim üçün məqbul olmayan təkliflər, bu dəfə hamılıqla təqdim edilmişdir".²

"20-ci maddənin ATƏT sədrinin bəyanatı kimi qəbul edilməsi də mənanı dəyişmişdir. Deyəndə ki, ATƏT-in 1996-cı il zirvə toplantısı Dağlıq Qarabağ haqqında hər hansı bir qərar qəbul etmədi, bu, özü-özünü aldatmaqdır. ATƏT sədrinin dediyi - "Təəssüf ki, nümayəndələrdən biri bu bəyanata səs vermədi" - sözləri Ermənistanın təklənməsindən xəbər verən əlamətdir".³

İran-Azərbaycan münasibətlərini erməni mətbuatı özlərinə sərf edən tərzdə təhlil etməyə çalışır, bir qayda olaraq, qızışdırıcı, təhrikçi mövqe tutur. Bu baxımdan "Hayzinvor" ("Erməni əsgəri") qəzetindəki məqalə daha xarakterikdir.

"İran-Azərbaycan münasibətlərində maneələr" başlıqlı məqalədə aşağıdakı problemlərə toxunulur: Elçibəy dövründə Cənubi Azərbaycanın Şimali Azərbaycana birləşdirilməsi ideyası, Elçibəyin Türkiyə yönümlü siyasət yeritməsi, İran Azərbaycanında 30 milyon azərbaycanlının hüquqsuz vəziyyəti, "Birləşmiş Azərbaycanın" yara-

¹ "Hayk" qəzeti. 11.12.1996

² "Hayastani hanreputyun" qəzeti. 07.12.1996

³ "Molorak" qəzeti. 07.12.1996

¹ "Molorak" qəzeti. 06.12.96

² "Molorak" qəzeti. 07.12.96

dılması, İslam Partiyası liderlərinin mühakiməsi və s. məsələlər.

Erməni mətbuatı ABŞ-İsrail-Azərbaycan üçlüyünə, qarşı Rusiya-İran-Ermənistan üçlüyünün yaradılması fikrini ortaya atır, Türkiyənin Azərbaycanda hakim mövqə tutması, bir sıra ərəb ölkələri ilə Azərbaycanın əlaqələrinin genişləndirilməsi, Türkiyə tərəfindən tikilmiş məsciddə, orada şiə mollası ilə sünni şeyxinin yan-yanə moizə oxuması mövzularını geniş işıqlandırır.¹

Erməni müəlliflərini narahat edən məsələlər əsasən bunlardır: Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzunun beynəlxalq aləmdə çox güclü olması və təsir dairəsi, Azərbaycanın ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Çin, Türkiyə, İsrail, Gürcüstan, Ukrayna, Moldova və digər dövlətlərlə mehriban qonşuluq və beynəlxalq normalara uyğun münasibətlər qurması.

"Ermənistanın hərbi təhlükəsizliyini təmin etməyin əsas məsələləri"² məqaləsi bu baxımdan maraqlıdır.

Məqalədə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan Ermənistan üçün əsas təhlükə kimi göstərilir və qeyd olunur ki, 124 kilometrlik Qars-Axalkələk dəmir yolunun çəkilməsi bölgədə Türkiyənin nüfuzunu və təsirini artıracaq. Türkiyə - Azərbaycan - Gürcüstan əlaqələrinin genişlənməsi Zaqafqaziyada Rusiyanın təsirini azaldacaq, bu isə Ermənistan üçün təhlükə yaradır.

¹ "Hayzinvor" qəzeti. N39, 3.10.1998

² "Hayzinvor" qəzeti. N 39, 3.10.1998

Müəllif belə nəticəyə gəlir:

- 1999-cu ilin ortalarında Rusiyanın son sərhədçisi Gürcüstanı tərk edəcək, türk-gürcü sərhədini Türkiyə qoşunları qoruyacaq.

- İran tərəfdən Ermənistanı təhlükə gözləmir. Lakin Ermənistanın İranla olan 35 kilometrlik (2,7 faiz) sərhədində azərbaycanlılar məskunlaşıb. İran əhalisinin böyük bir hissəsi azərbaycanlıdır. Onlar Azərbaycanla birləşmək istəyirlər. Bu, Ermənistan üçün təhlükədir. 1998-ci il mayın 30-31-də Vaşinqtonda keçirilən "Dünya azərbaycanlılarının qurultayı" bundan xəbər verir.

- Azərbaycanın ərəb ölkələri ilə, Əfqanıstan və Pakistana əməkdaşlığının genişlənməsi, NATO üzvü olan ölkələrlə əlaqələrin yaradılması Ermənistan üçün təhlükəlidir.

- Zaqafqaziya iki dinin - xristianlığın və islamın kəsişdiyi ərazidir. İslam getdikcə daha çox yayılır.

- Türkiyə Ermənistan üçün ən böyük təhlükədir. Ermənistan-Türkiyə sərhədi 268 km (21,4 faiz) təşkil edir. Bu, Ermənistanın xarici ölkələrlə sərhədlərinin böyük hissəsidir.

- Türkiyə-Rusiya ziddiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

- Türkiyə qoşunlarının böyük hissəsi - 3-cü səhra ordusu, 2-ci döyüş hava qüvvələri Ermənistan sərhədində cəmləşib.

- Türkiyə Naxçıvan vasitəsilə Azərbaycanı silahlandırır.

- Ermənistan sərhədlərindən 12 və 72 km məsafədə olan İqdir və Ağrı təyyarə meydanları yenidən qurulur.

- Ermənistanın sərhədlərinin 84,1 faizi həqiqətən hərbi təhlükə altındadır.

- Ermənistan-Gürcüstan sərhədinin 164 km-i (13,1 faiz) azərbaycanlıların nəzarəti altındadır. Bu bölgədə azərbaycanlılar çoxluq təşkil edirlər: Bolnisiyə 66 faiz, Dmanisiyə 64 faiz, Marneuli rayonunda 76 faiz. Azərbaycanın xüsusi xidmət orqanları burada Ermənistana qarşı təxribat aparırlar.

- Gürcüstanda millətçi qüvvələr var, onlar Lorini "müvəqqəti olaraq" Ermənistana birləşdirilmiş Gürcüstan torpağı, Cavaxkı Gürcüstanın daxilində daimi bomba hesab edirlər.

Başqa bir erməni qəzetinin dərc etdiyi məqalədə "məzlum" xalqa Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan silahlı qüvvələrindən daha üstün olmasını təmin etmək ideyası təbliğ edilir və bildirilir ki, Ermənistanı iki tərəfdən Azərbaycan və Türkiyədən təhlükə gözləyir. Bunları nəzərə almaq vacibdir.

Qəzet Heydər Əliyevin siyasi portretinə dair 2 səhifəlik material dərc edib. Məqalədə Azərbaycan iqtidarına qarşı müxalifətin fikirlərinə istinad olunur.¹

"Hərbiləşdirmə" sərlövhəli məqalədə isə bir sıra ölkələrin hərbi gücü və münasibətləri barədə fikir yürüdülmür. O cümlədən, ABŞ, Çexiya, Türkiyə-Azərbaycan, Ru-

siya-Ermənistan, ABŞ-İsrail-Misir, Türkiyə-İsrail, Suriya-Rusiya, Suriya-Belarus, Gürcüstan-Almaniya, Gürcüstan-ABŞ, Fransa-Türkiyə, Türkiyə-Albaniya, Türkiyə-Britaniya-Qazaxıstan münasibətləri və hərbi gücü haqqında mülahizələr yürüdülmür. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə qərərli münasibət bildirilir.¹

İsrail-Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin genişlənməsi də Ermənistanda ciddi narahatlıq doğurur. Buna qarşı olaraq İran-Suriya-Ermənistan əlaqələrinin, habelə ərəb ölkələri ilə əlaqələrin genişləndirilməsinin vacibliyi ön plana çəkilir.²

Erməni mətbuatının ən çox diqqət yetirdiyi şəxsiyyət Heydər Əliyevdir. Əsrin ən nəhəng, təkrrarolunmaz siyasi xadiminin gündəlik fəaliyyəti erməni politoloqlarının, filosoflarının, siyasətçilərinin, ziyalıların diqqət mərkəzindədir. Onun şəxsiyyəti, dövlət xadimi kimi fəaliyyəti müxtəlif nöqteyi-nəzərdən şərh və təhlil edilir.

"Qarabağ məsələsini həll etmək olar, icra edənlər lazımdır" məqaləsindəki tezis bu baxımdan çox maraqlıdır. Müəllif Qafqazda öz mövqeyini möhkəmlətmək sahəsində Rusiyanın burada apardığı siyasəti şərh edir. Tuleyevin belə bir fikrini açıqlayır ki, Qarabağ münaqişəsinə görə, İran-Culfa dəmir yolunun bağlanması üzündən Rusiya 2,5 milyard dollar itirib. "Əgər biz Qarabağ məsələsinin həllində geciksək, Prezident Əliyev məsələni bizsiz həll

¹ "Hayzınvor" qəzeti, N 23, 13-20.06.98

² "Azq" (Millət) qəzeti, N 172, 10.09.97

edəcək. Tezliklə onun neft dolları, müzdlü ordusu ola-
caq..."¹

"Əliyevin barışmaq fikri yoxdur" məqaləsinin müəllifi göstərir ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Qarabağ qarşdurmasını həll etmək üçün öz mövqeyindən çəkinmək fikrində deyil.²

Həmin qəzet "Əliyev Qarabağa doğru tunel qazacaq" məqaləsində silah gücünə Qarabağın azad edilməsinin qeyri-mümkünlüyünü göstərərək qeyd edir ki, Heydər Əliyev ətrafında iki müdafiəçinin - Süleyman Dəmirəlin və Edvard Şevardnadzenin olmasına arxalanır.³

"Hayastan" qəzeti Heydər Əliyevin "Exo Moskva" radiostansiyasına müsahibəsindən sitat verir: "Mən hakimiyyətə ona görə gəlməmişəm ki, elə-belə gedəm".

Müəllif yazır: Taniyanlar bilirlər ki, Heydər Əliyev ikinci dəfə prezident seçilmək üçün əlindən gələn hər şeyi edəcək. Heydər Əliyevin seçilməsində neft müqavilələrinə qoşulmuş Qərb də maraqlıdır. Beləliklə, Qərbə legitim yolla seçilmiş Heydər Əliyev, Heydər Əliyevə isə səs çoxluğu ilə qələbə lazımdır. Bunun üçün ona xalq arasında nüfuzu olmayan rəqib lazımdır. Ə.Elçibəy, İ.Qəmbər, L.Ş.Hacıyeva, L.Yunusova, R.Quliyev kimi rəqiblər seçkilərə buraxılmamalıdır.⁴

¹ "Molorak" qəzeti, N 19, 01.02.97

² "Hayastan" qəzeti, N 52, 19.05.98

³ "Hayastan" qəzeti, N 50, 14.05.98

⁴ "Respublika Armeniya" qəzeti, 27.05.98

"Respublika Armeniya" qəzetinin də daimi mövzularından biri Azərbaycan, onun lideri Heydər Əliyevdir. Aşağıdakı məqalə təkcə ermənilərin deyil, ermənipərəst rusların mövqeyini əks etdirdiyi üçün bir qədər ətraflı danışmağı məqsəduyğun hesab edirik.

Qəzetin 1998-ci il 27 may tarixli şənbə buraxılışının 7-ci səhifəsində "Dağlıq Qarabağ: Rusiya dövlətinin lənəti, yaxud da ümidi?" adlı məruzə dərc olunub. Məruzəni K.Zatulin və A.Miqranyanın rəhbərliyi ilə Diaspor və Miqrasiya Problemləri İnstitutunun ekspertləri hazırlayıblar. K.Zatulin kimdir? Konstantin Fyodoroviç Zatulin. Bu ad indi "başı bəlalər çəkmiş", "əzabkeç" ermənilərə daha doğmadır. Ermənilərin "xaç bacısı" Qalina Starovoytova-dan fərqli olaraq, bu üzdənirəq siyasətçi erməni məhəlləsində dünyaya göz açmış və görünür, erməni laylası ilə böyümüşdür. Diaspor və Miqrasiya Problemləri İnstitutunun direktorudur. 1994-95-ci illərdə Rusiya Federasiyası parlamentinin deputatı olub. Bu, həmin Zatulindir ki, 1912-1922-ci illərdə ermənilərin soyqırımını haqqında RF Dövlət Dumasının 1995-ci ildə qəbul etdiyi qərarın hazırlanmasında xüsusi canfəşanlıq göstərmişdir. Elə həmin ilin aprelində o, "Dağlıq Qarabağ zonasında münaqişənin vəziyyətinə dair" bədnam məlumatlarla çıxış etmişdir.

Onun "Zaqafqaziyada yeni rus xətti axtarışında" müsahibəsinin xeyli hissəsi Azərbaycana və onun tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağa həsr edilmişdir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Sovet İttifaqının rəhbərliyi tərəfindən xüsusi məqsədlə başlanmasına işarə edən K.F.Zatulin həmin münaqişənin nizama salınmasının açarının da məhz Rusiyanın əlində olduğunu gizlətmir və bildirir ki, münaqişənin uzanması Rusiyanın Azərbaycandakı maraqlarının təmin olunması ilə sıx bağlıdır. Zatulin özünəməxsus tərzdə Azərbaycana hədə-qorxu gəlir: "Azərbaycana heç bir imkan vermək və güzəşt etmək olmaz ki, o, yeraltı sərvətləri ilə alver etsin".

K.Zatulin antiazərbaycan əhval-ruhiyyəli, qatı millətçi və şovinistdir. O, nəyin bahasına olursa-olsun Azərbaycanı yenidən Rusiyanın təsiri altına salmağa, onun müstəqilliyinə ağır zərbə vurmağa çalışır. Bu fikrini açıq-açıq na bildirməkdən də çəkinmir: "Azərbaycana heç bir güzəştə yol vermədən bu ölkəyə özümüzün təsirimizi gücləndirən yeni faktorlar tapmalıyıq. Azərbaycana daimi təsir üçün ən güclü faktor Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmamasıdır".

Bununla yeni bir Amerika kəşf etmədiyini hiss edən Zatulin göstərir ki, bugünkü Rusiyanın xarici siyasətinin məqsədlərini Azərbaycan çox yaxşı bilir və öz işini Azərbaycanın müstəqilliyi, ümummilli maraqları üzərində qurur, yəni yeni nailiyyətlər qazanır. Bu müvəffəqiyyətlərin gur işığında yolunu azan K.Zatulin yenə ermənilərin halına ağlayır, göz yaşını axıdaraq fəryad qoparır: "Orada (Azərbaycanda-Z.S) yeni meyl nəzərə çarpır. Neftin istehsalı məsələsində Rusiyanın güzəştlərini hiss edən

Azərbaycan belə bir nəticəyə gəlib ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizamlanmasında tələsmək lazım deyil. Azərbaycanın nöqtəyi-nəzərincə, yaxşısı budur ki, iki-üç il gözlə, sonra ağılaşmaz dərəcədə neft pulu qazan, yüz min müzdü döyüşçü alıb sabah Qarabağ cəbhəsində balansı dəyiş".

Ermənistanda buraxılan "Molorak" qəzeti də elə Zatulin kimi fəryad qoparır: "Ermənistan diplomatiyasının belə səriştəsizliyi nəticəsində sabah Qarabağ məsələsi BMT-də müzakirə olunacaq və dünyanın yüzdən çox ölkəsi Azərbaycanın ərazi toxunulmazlığına zəmanət verəcək. Bundan sonra Azərbaycan zor gücünə Qarabağı geri qaytaracaq və heç kim Azərbaycanı təqsirləndirməyəcək".

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh rolu ilə nizamlanmasında Azərbaycanın mövqeyinə Zatulin qərəzli yanaşır, böhtan atır, yalan danışır. Çünki bu problemin məhz sülh rolu ilə nizamlanması Azərbaycanın xarici siyasətinin əsasını təşkil edir. Bu sahədə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi çoxsaylı, çevik və məqsədyönlü tədbirləri bir-bir təkrarlamağa ehtiyac yoxdur. Bunlar hamıya, o cümlədən, böhtançı K.Zatuline də gün kimi aydındır.

"Nə qədər ki, gec deyil, biz ya "neft səltənətinin" bölgüsündə iştirak etməliyik, ya da neft kəməri yolları məsələsinin həllini yad əllərə verməliyik", — deyən Zatulin Bakı-Tbilisi -Ceyhan neft kəmərinin çəkilişinin gec-təz

reallaşmasına tam əmin olduğundan yeni qan çanağı axtarışına çıxaraq bildirir ki, Gürcüstan həmin neft kəmərinin çəkilişinə özünün iqtisadi problemlərinin həlli və Rusiyanın asılılığından qurtuluş vasitəsi kimi baxır. Buna imkan verməmək üçün Zatulın Rusiyanı Abxaziya hadisələrini yenidən alovlandırmağa, Gürcüstanın muxtar vilayətləri, o cümlədən, acarlarla xüsusi əlaqələr yaratmağa səsləyir.

Qafqazda Rusiyanın maraqlarının təmin olunması naminə azərbaycanlılara, gürcülərə, abxazlara, acarlara və başqa millətlərə meydan oxumaqdan utanmayan Zatulın yenə erməni qardaşlarının halına acıyır, haray-həşir qoparır: "Bildirmək istəyirəm ki, bütün hallarda Ermənistan diletant vəziyyətə düşəcək. Azərbaycan-Gürcüstan neft kəməri işə düşəndə Ermənistan kənarında qalacaq. Körfəz müharibələrinin təcrübəsini də unutmaq olmaz. Biz çox gözəl bilirik ki, "neft kəmərinin qorunması" üçün neft mütəxəssislərindən sonra hərbiçilər gəlirlər. Hər halda, bu hərbiçilər rus əsgəri formasında olmayacaq, — hökumətdən sonra ermənilərə vəziyyətdən çıxış yolunu təklif edir: "Neft kəmərinin Qarabağ, Ermənistan ərazilərindən çəkilməsinə nail olmaq!". O, fikrini belə yekunlaşdırır ki, bizim maraqlarımız Ermənistan və Dağlıq Qarabağın maraqları ilə üst-üstə düşür.

"Dağlıq Qarabağ: Rusiya dövlətinin lənəti, yaxud ümidi" məqaləsində Dağlıq Qarabağ problemi erməni mövqeyindən şərh olunur. Sonra konfliktdə mövqələr və maraqların mahiyyəti göstərilir.

Azərbaycanın mövqeyi və marağı. *Azərbaycan deyir ki, Ermənistan təcavüzkarlıq, ərazimizin 20 faizini işğal edib, 1 milyon qaçqınımız var. Azərbaycan neftdən və Qərbin təzyiqindən istifadə etməklə Qarabağ məsələsinin həllində əsas fiqur saydıqları Rusiyaya təzyiqlər göstərməyə çalışır.*

Dağlıq Qarabağın mövqeyi və marağı. *Azərbaycan bütün dövrlərdə ermənilərə qarşı genosid siyasəti aparıb, buna görə də Dağlıq Qarabağ onun tərkiibində qala bilməz.*

Ermənistanın mövqeyi və marağı. *Ermənistan "DQR"-i Azərbaycan ərazisi saymır, amma onun müstəqilliyini də rəsmi tanıyır. Ermənistan özünü konfliktin tərəfi hesab etmir və "DQR"-in təhlükəsizlik qərarını bildirdir.*

Türkiyənin mövqeyi və marağı. *Türkiyənin marağı "Böyük Turan" iddiasını gerçəkləşdirməkdir.*

İrənin mövqeyi və marağı. *Regional fəvqəldövlət rolunu qazanmağa çalışan İran Ermənistana və Qarabağa "Böyük Turana" qarşı qüvvə kimi baxır.*

Gürcüstanın mövqeyi və marağı. *Oxşar daxili problemlər Gürcüstanı Azərbaycana uyğun xarici siyasət aparmağa vadar edir.*

Qərbin və ABŞ-in mövqeyi, marağı. *Burada eynilik yoxdur. Amma ABŞ-a istinad güclüdür (hətta Yunanistan və Fransanın da mövqeyində). ABŞ Qərbi Şərqi modelini uyğun olaraq Ermənistana (Şərqi*

və Azərbaycana (Qərb) təbiiq edir. ABŞ Qarabağ məsələsinin Azərbaycanı razı salan həllini tapmağa çalışır.

Rusiyanın mövqeyi və marağı. *Rusiya atəşkəsə qədərki dövrdə Qarabağ məsələsində mühüm rol oynayırdı. Bütün vaxtlarda hər iki tərəfə təsirini saxlamaq cəhdi Rusiya siyasətinin əsas məramı olub. Neft məsələsinə görə Lissabonda Rusiya Ermənistanı müdafiə etmədi. İndiki mərhələdə Rusiya danışıqlarda tərəfsizliyini itiribdir.*

Qarabağ müharibə istəmir, çünki indiki vəziyyətdə, onun birbaşa sərhədində müharibə çox təhlükəlidir. Azərbaycan isə siyasi təsirdə daha güclüdür. Ukrayna və Gürcüstanla yaxınlaşan Heydər Əliyev Rusiyanın qarşısına şərt qoymur, neft əvəzində açıq sərhəd və Zaqafqaziyada qoşunların olmamasına çalışır. Ukrayna isə Türkiyə ilə Dardaneldən gəmilərinin güzəştli keçidinə razılıq alandan sonra Azərbaycana çoxlu silah verir.

Neft Rusiyaya fantastik xeyir yox, geosiyasi ziyan verə bilər. Sonra "Əsrin müqaviləsi" haqqında bəlli məlumatlar verilir. Ekspertlər neft müqaviləsinin doğuracağı "ekoloji fəlakətlərdən" danışırlar.

Neftlə bağlı Qərb şirkətləri həm də siyasi funksiyaları yerinə yetirirlər: Rusiyalı Zaqafqaziyadan uzaqlaşdırırlar.¹

¹ "Respublika Armeniya" qəzeti, 20.09.97

Məruzənin məğzi bundan ibarətdir ki, Rusiya Zaqafqaziyada təsirini və nüfuzunu saxlamaq istəyirsə, Ermənistanı və Qarabağı müdafiə etməlidir.

"Naxçıvan Konstitusiyasının layihəsi" sərəlvhəli məqalə aşağıda göstərilən məqamlara görə diqqəti cəlb edir:

1. Qeyd olunur ki, Azərbaycan Konstitusiyasında dəyişikliklər referendum vasitəsilə keçirildiyi halda, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklərin Milli Məclis tərəfindən ediləcəyi nəzərdə tutulub.

2. Azərbaycanın Konstitusiyası ilə Konstitusiya Məhkəməsinin həll edəcəyi məsələlər Naxçıvan layihəsində Ali Məhkəmənin səlahiyyətinə verilib.

3. Naxçıvan Azərbaycan Konstitusiyasında respublikanın tərkib hissəsi kimi göstərildiyi halda, Naxçıvan layihəsində bu fikir əksini tapmayıb.

4. Naxçıvanın Konstitusiya layihəsinin Dağlıq Qarabağ vilayətinə də şamil ediləcəyi nəzərdə tutulur.

Qəzet göstərir ki, Naxçıvan Azərbaycanın tərkibinə 1921-ci il 16 mart Moskva müqaviləsi və 1921-ci il 13 oktyabr Qars beynəlxalq müqaviləsi əsasında verilib. Ərazisi 5,5 min kvadratkilometrdir. 260 min əhalisi var. Ermənistanla 224 km, Türkiyə ilə 11 km, İranla 163 km sərhədi, 4 şəhəri, 2 qəsəbəsi, 215 kəndi var. Daha sonra qeyd edilir ki, Naxçıvan Heydər Əliyevi müdafiə edən əsas bölgədir.¹

¹ "Hayzinvor" qəzeti, № 18, 16.05.98

Ermənistan mətbuatında Heydər Əliyevlə bağlı dərc edilən məqalələrin əksəriyyəti qərəzlidir. Azərbaycan müxalifətinin fikirləri bu və ya başqa formada təkrarlanır. Məsələn, "Qolos Armenii" qəzetinin saylarında "HM" imzası ilə dərc olunan məqalə R.Quliyevin Heydər Əliyevə qarşı "mübarizəsinə" həsr olunur. Müəllif göstərir ki, keçmiş spikerlə Prezident məhrəbancasına ayrıldılar, R.Quliyev Türkiyədə qalmadı, ABŞ-a getdi. Bu yaxınlarda Nyu-Yorkda əla bir mülk alan R.Quliyev xaricdə pis yaşamır, Türkiyədə isə ona görə qalmayıb ki, Heydər Əliyev ABŞ-dan onu ultimativ şəkildə tələb edə bilməyəcək.

"Azərbaycan prezident seçkilərinə doğru" başlıqlı bir səhifəlik materialda Azərbaycanda prezident seçkilərinə hazırlıq məsələləri işıqlandırılır. Məqalədə, əsasən müxalifət qüvvələrinin qeyri-obyektiv mülahizələri şərh edilir. Əli Kərimlinin, Sərdar Cəlalovun, Elçibəyin, Pənah Hüseynovun, Rəsul Quliyevin fikirlərinə əsaslanırlar.¹

Erməni müəlliflərindən Heydər Əliyevə qarşı daha qərəzli, düşmən mövqe tutan Z.Balayandır. Z.Balayan Heydər Əliyev haqqında neqativ fakt tapa bilmədiyindən ümumi sözlərlə kifayətlənməli olur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin "Nezavisimaya qazeta"da məqaləsi 1996-cı ilin dekabrında dərc olunduqdan bir neçə gün sonra Z.Balayan Hey-

dər Əliyevin məqaləsinə qarşı iri həcmli məqalə ilə çıxış edir.¹

Zori Balayan türk dünyasının qatı düşmənidir. Öz sənədini, ailə xoşbəxtliyini insan qanı üzərində quran, qana susamış bu iblisin "yaradıcılığında" Heydər Əliyev və Azərbaycan mövzusunun əsas qayəsi digər erməni müəlliflərində olduğu kimi, yalan, böhtan, şantaj və tarixi faktları saxtalaşdırmaqdır. Onun "Qolos Armenii" qəzetinin 17 dekabr 1998-ci il tarixli sayında dərc olunmuş "Neft şantaj silahı kimi və ya bir daha neft yalanı haqqında" cizməqararı böhtanın, riyakarlığın bariz nümunəsidir. Bu dələduz "həkim, yazıçı, publisist, nəhayət İnternetin neft üzrə eksperti" olması ilə fəxr edir və bildirir ki, "Azərbaycan tərəfinin dünyaya bəyan etdiyinin əksinə olaraq, Xəzərdə chtiyyət neft yoxdur, bu, növbəti neft yalanıdır". Sonra qeyd edir ki, əgər 1993-cü ildə Heydər Əliyev Bakıda hakimiyyətə gəlməsəydi, həmin ilin payızında prezident seçilməsəydi, Azərbaycanda neft mövzusu baş qaldırmazdı.

O, yazısını belə bir cümlə ilə qurtarır: "Neft insan qanından baha ola bilməz".

Məncə, neft insan qanına susamış balayanlar kimisinin qanından nəinki baha, hətta ucuzdur.

DTK hər şeyi ciddi nəzarətdə saxlamasına baxmayaraq Qafqazda, o cümlədən, Azərbaycanda və Ermənistan-da bütün SSRİ üçün çox güclü təhlükə yaranmışdı. 1965-

¹ "Hayzinvor" qəzeti, 11-18.04.98

¹ "Azq" qəzeti, № 7, 16.01.97

ci ildə ermənilər uzun illər gizli saxladıqları istəklərini bəyan etdilər: "Hər il aprelin 24-ü ermənilərin soyqırımı günü qeyd edilsin, Andronikin heykəli qoyulsun".

İrəvanda, ona yaxın rayon və kəndlərdə yaşayan azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qırmaq planı da hazırlanmışdı. Kütləvi qırğın da aprelin 24-nə planlaşdırılmışdı. Şəhər, rayon və kəndlər üzrə qırğını törədəcək erməni silahlı quldur dəstələri də təşkil edilmişdi.

Moskva bu planı ələ keçirmişdi. Onun qarşısını almaq və İrəvanda yaşayan azərbaycanlıların təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tədbir həyata keçirildi. Ordu İrəvanı, ona yaxın azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrini əslində mühasirəyə almışdı. İrəvanda hər bir azərbaycanlının evi xüsusi nəzarətə götürülmüşdü.

Faciə ötüşdü. Qırğının qarşısı alındı. Amma ermənilər istədiklərinə də nail oldular. Ermənilər 1965-ci il aprelin 24-də Teatr meydanında mitinq və təntənəli yığıncaq keçirə bildilər. Moskva bu hadisəni ört-basdır etdi, onu yaymadı, geniş müzakirə obyektinə çevirmədi. Düzdür, bir neçə rəhbər işçinin vəzifəsini, yerini dəyişdi.

Ermənilər isə əsassız iddialarından əl çəkməmişdilər. "Məlum olduğu kimi, 1966-cı ilin avqust ayında Dağlıq Qarabağın Ermənistanı verilməsi haqqında İttifaq orqanlarına növbəti müraciətdən sonra Sov.İKP MK məsələnin həlli ilə bağlı bir ay müddətinə təklif hazırlamağı xüsusi

qərarla Azərbaycan və Ermənistan KP MK və Nazirlər Sovetinə tapşırırmışdı".¹

Moskva isə Azərbaycanda millətçi-düşmən axtarışını davam etdirirdi. Heydər Əliyev millətçi-düşmən axtarışına son qoydu.

Azərbaycan çoxmillətli respublika idi. Sənədlər, araşdırmalar göstərir ki, azərbaycanlıların millətçiliyini "faktlarla", "dəlillərlə" sübut etməyə çalışan ermənilərə bəzi ruslar, nadir hallarda azərbaycanlılar da qoşulubmuş.

"Millətçi!" Vur-tut yeddi səsdən ibarət olan bu mənfur damğanın qənim kəsildiyi, vahimə içində əritdiyi soydaşlarımızın sayı-hesabı bilinmir.

Bu amansız damğa ilə Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Salman Mümtaz, Vəli Xulufu, Hənifə Zeynallı, Abbasmirzə Şərifzadə, Ülvi Rəcəb, Seyid Hüseyn, Heydər Hüseynov kimi minlərlə azərbaycanlı ziyalı məhv edilmişdir. Təkcə ziyalılarımız yox, minlərlə azərbaycanlı fəhlə, kəndli də bu müdhiş kəlmənin qurbanı olmuşdur.

"Millətçi!" Qılınc kimi Azərbaycan şəhərlərinin, kəndlərinin başı üstündən asılan bu acı kəlmə neçə min azərbaycanlı ailəsini yurd-yuvasından, ev-çşiyindən, qapı-bacasından didərgin salıb Qazaxıstanın ilan mələyən çöllüklərində, Sibirin amansız soyuğunda, şaxtasında sürgün həyatına məhkum etmiş, ölümünə səbəb olmuşdur. Bu

¹ V.Arutyunyan, "Sobitniya v Naqornom Karabaxe", 1 hissə. Yerevan, səh. 18.

günahsız insanların bir çoxu öləndə şaxta, don vurmuş torpağı, heç olmasa, 40-50 sm qazıb cəsədlərini torpağa tapşırmaq da mümkün olmayıb. Meyiti taleyin ümidinə, çovqunun, şaxtanın qoynuna atıblar. Nə izi qalıb, nə yazısı, nə pozusu.

"Millətçi!" Bu dəhşətli ifadənin əsiri – yesiri olmuş neçə minlərlə azərbaycanlı bütün ömrü boyu qorxa-qorxa, çəkinə-çəkinə yaşamış, "millətçi düşmən övladı" kimi ən ülvü, pak arzuları gözündə qalmış, için-için sarsılmışdır.

"Millətçi!" Nəhəng rus imperiyasının tərkibində əzizlən, məhv edilən türk xalqları arasına nifaq salmaq, onların mənəvi, dini, tarixi birliyini pozmaq, aralarına düşmənçilik toxumu səpmək üçün amansız ideoloji təxribat tapıntısı idi. Bir sözlə, "millətçi" kəlməsinin kəsdiyi başa sorğu-sual yox idi.

Bəs haradan gəlmişdi bu bəla? Onu kimlər gətirmişdi-lər Azərbaycana? Nə idi bu millətin günahı? Niyə onu qırıb axırına çıxmaq, kökünü kəsmək istəyirdilər?

Bir sözlə, 1920-ci ilin mayından 1921-ci ilin əvvəlinədək 40 mindən çox adam Azərbaycan Fövqəladə Komissiyası tərəfindən məhv edilmişdir! 1934-1938-ci illərdə 27.854 nəfər Xalq Daxili İşlər Komissarlığı tərəfindən güllələnmişdir.¹

Prezident Heydər Əliyevin dediyi kimi, "Azərbaycanda o illərdə Təhlükəsizlik Nazirliyinin, təşkilatının başçısı yerli kadrlardan təyin etmək mümkün deyildi. Sadəcə

olaraq, ancaq bəyan edirdilər ki, bu, Mərkəzdən gəlməlidir, azərbaycanlı olmamalıdır. 1967-ci ildə ilk dəfə Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri vəzifəsinə azərbaycanlının təyin edilməsi, demək olar ki, bir tarixi hadisə oldu."

Düz 47 il yad əllərdə, yad millətlərin nəzarəti altında olan Azərbaycan DTK-sına Heydər Əliyevin sədr təyin edilməsi gözənilməz olsa da, xalq tərəfindən böyük sevincə, qürur hissi ilə qarşılandı. Heydər Əliyevin bu yüksək vəzifəyə təyin edilməsi xalqın inamını artırdı. Hamı yaxşı bilirdi ki, Heydər Əliyev xalq adamıdır, onun sevincinə, kədərinə şərik olan şəxsiyyətdir.

Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə bu inamı doğrultmağa çalışmışdır. Azərbaycan üçün yaşamaq, çalışmaq, azərbaycançılığı təbliğ etmək, dünyaya tanıdırmaq Heydər Əliyevin fəaliyyətinin leytmotivi olmuşdur.

1967-ci ildən sonra "millətçi" damğası ilə azərbaycanlılara divan tutulmasına, təqib, təhqir, həbs edilməsinə, qətlə yetirilməsinə Heydər Əliyevin səyi, təşəbbüsü, qətiyyəti ilə son qoyuldu. Bu, Heydər Əliyevin özü qədər sevdiyi doğma xalq qarşısında ən böyük, əvəzolunmaz tarixi xidmətlərindən biri idi!

Bunu erməni müəllifləri də etiraf edirlər. V.Arutyunyan yazır: "Azərbaycan KP MK xüsusilə son iyirmi ildə, H.Əliyevin birinci katib olduğu dövrdə Lenin milli siyasətinin həyata keçirilməsində ciddi nöqsanlara yol vermiş,

¹ "Azərbaycan" qəzeti, 28.03.39

respublikada millətçiliyə, pantürkizmə və panislamizmə qarşı mübarizə tamamilə dayandırılmışdı".¹

Bəli, Heydər Əliyev "millətçi" damğası ilə azərbaycanlılara vurulan ağır, məhvedici zərbəni hamıdan yaxşı görür, mahiyyətini bilirdi. O, hamıdan yaxşı bilirdi ki, Leninin milli siyasətinin "təntənəsi" dövründə məhz bu siyasət azərbaycanlıların bir millət kimi tanınmasına, təbliğ olunmasına, milli adət-ənənələrini, milli dəyərlərini yaşadıb inkişaf etdirməsinə mane olmuşdur.

Azərbaycanlılar arasında "millətçi-düşmən" axtarışında Heydər Əliyev dühasının qüdrəti ilə əli boş çıxan tarixi düşmənlərimiz ermənilər rus bolşeviklərinin fəal yardımını ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarında öz dövlətlərini yaratdıqdan sonra elə rusların himayədarlığı ilə dəfələrlə respublikamıza qarşı ərazi iddiası qaldırmış, əksər hallarda da istəklərinə nail olmuşlar.

20-ci illərdə onlar dəfələrlə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ermənistanla birləşdirilməsi haqqında məsələ qaldırmışlar. Lakin 1921-ci ilin martında SSRİ ilə Türkiyə arasında bağlanmış Moskva müqaviləsi və həmin ilin oktyabrında Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Rusiya və Türkiyə arasında imzalanmış Qars müqaviləsinin şərtləri buna imkan verməmişdir. Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi 1929-cu il fevralın 18-də Naxçıvan MSSR-in Ordubad rayonunun ərazisindən 600 hektar torpağı ermənilərə bağışlamışdır.

¹ V.Arutyunyan. "Sobituya v Naqornom Karabax", səh. 18.

Yaxud Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi öz qərarı ilə həmin vaxt Qazax rayonunun 4500 hektar ərazisini Dilican qəzasına birləşdirmişdir.

Ermənilərin Azərbaycana qarşı istədləri vaxt ərazi iddiası qaldırmalarında, Azərbaycanla Ermənistan arasında sərhədin müəyyənləşdirilməsinə respublikamızda sərhədlə bağlı məsələlərin ermənilərə tapşırılması az rol oynamayıb. Belə ki, iki respublika arasında sərhəd məsələsi 1938-ci il mayın 5-də ermənilərin hazırladıkları xəritə əsasında təsdiq edilmişdi. Digər tərəfdən Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində sərhəd və torpaqla məşğul olan şöbəyə milliyətçə erməni olan Kalantarov rəhbərlik etmişdir. 1959-cu ildə, o, pensiyaya çıxdıqdan sonra Azərbaycan SSR Ali Sovetində həmin vəzifə başqa erməniyə Melnikova tapşırılmışdı.

1952-1953-cü illərdə Azərbaycanın Gədəbəy rayonunun Tağılar kəndinin Ermənistanın Şəmsəddin rayonuna birləşdirilməsi haqqında ermənilər yenə məsələ qaldırdılar. O zaman SSRİ-də mübahisəli torpaq məsələsinin həlli SSRİ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə tapşırılmışdı. Nazirliyin mütəxəssisləri mübahisəli torpaq məsələsinin diqqətlə araşdırdıqdan sonra həmin ərazinin Gədəbəy rayonunda saxlanması haqqında qərar qəbul etdi. Amma ermənilər 1967-ci ildə Tağılar kəndinə olan tələblərini yenə qaldırdılar. Bu azərbaycanlı kəndində xeyli ailə yaşayırdı. Ərazisi (730 hektar) Gədəbəyin "Kalinin" kolxozuna məxsus idi. Moskvanın tapşırığı ilə mübahisəli torpaq

məsələsini araşdırmaq və ermənilərin xeyrinə həll etmək məqsədilə Azərbaycan KP MK-nın bürosu 1968-ci il noyabrın 26-da 86 sayılı protokolla xüsusi qərar qəbul etmişdir.

Azərbaycan KP MK-nın bu bədnam qərarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan SSR Ali Sovetinin sədri Məmməd İsgəndərovun rəhbərliyi ilə xüsusi komissiya yaradıldı. Komissiyaya "Paritet" (bərabərlik) adı verilməmişdi.

Lakin bu qərar qəbul ediləndən bir müddət sonra, 1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsinə seçilməsi həm bu bədnam, anti-azərbaycan qərarın yerinə yetirilməsinə imkan vermədi, həm də ermənilərin Azərbaycandan yeni-yeni torpaq iddialarına birdəfəlik son qoydu.

Nadir Hüseynbəyov uzun illər Azərbaycan SSR Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində torpaq üzrə mütəxəssis vəzifəsində çalışıb. 1969-cu ilin avqust ayında Heydər Əliyevlə görüşünü belə xatırlayır: "Heydər Əliyev heç bir ay yox idi ki, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi vəzifəsində işləyirdi. Bildirdilər ki, Heydər Əliyev məni yanına dəvət edib. Bu, mənim üçün gözlənilməz idi. Söhbətimizin əsasını Azərbaycanla Ermənistan arasında olan sərhəd, guya mübahisəli torpaq məsələləri təşkil edirdi. Görüşümüz iki saata yaxın davam etdi. Mən özümlə 1903-cü ildə nəşr edilmiş Azərbaycanın sərhədi ilə bağlı xəritəni də gətirmişdim. Möhtərəm Heydər Əliyev həmin xəritəyə diq-

qətlə baxdı, onu 1969-cu ildəki mövcud xəritə ilə müqayisə etdi. Heyrət onu bürüdü: Aman Allah, heç olmasa, bu millətə sənin rəhmin gəlsin. Gör nə qədər torpağım əlindən alıblar", — dedi.

Sonra Heydər Əliyev mənə tapşırırdı ki, bu arada Bakıdan kənara çıxmayım, ezamiyyətə getməyim, yəni görüşməyək.

Görüşümüzdən iki gün keçmişdi. Azərbaycan KP MK-dan mənə bildirdilər ki, Heydər Əliyev qatarla Ağstafaya gedir. Mənim də onunla birlikdə Ağstafaya getməyimi tapşırıb və bildirib ki, özü ilə bir sıra sənədləri, o cümlədən 1903-cü ilin torpaq xəritəsini də götürsün. Qatar Bakıdan yola düşəndən bir az keçmiş mənə xəbər elədilər ki, möhtərəm Heydər Əliyev məni yanına dəvət edir. Söhbətimiz iki saatdan artıq oldu. Heydər Əliyev sənədlərə, həmin xəritəyə yəni döndə-döndə diqqətlə baxdı.

Qazax Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Barat Qaravəliyev bizi qarşıladı. Qazaxa, oradan da Azərbaycanla Ermənistanın sərhədinə getdik. Sərhəddə Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Koçinyanın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti bizi gözləyirdi. Heydər Əliyev mənə olan bütün sənədləri və 1903-cü ilin xəritəsini aldı, mənə dedi ki, Qazax Rayon Partiya Komitəsində məni gözləyin. Möhtərəm Heydər Əliyev onu qarşılayanlarla Dilicana yola düşdü. Təxminən 3 saatdan sonra Heydər Əliyev Qazax RPK-ya gəldi. Hamımızla görüşdü. Məndən aldığı sənədləri qaytardı və dedi ki, 1903-cü ilin xəritəsini Er-

mənistan KP MK-nın birinci katibi Koçinyana bağışladım və Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 7 may 1969-cu il tarixli qeyri-qanuni qərarını müzakirə etdik, Koçinyanla ümumi razılığa gəldik ki, heç bir sərhəd və mübahisəli məsələyə bundan sonra baxılmayacaq. Beləliklə, 1969-cu ildən, həmin o tarixi görüşdən sonra Ermənistan tərəfindən Azərbaycana sərhədlə bağlı heç bir tələb, ərazi iddiası sürülməyib və Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Ermənistana Azərbaycandan bir qarış torpaq verilməyib (söhbətin lent yazısı saxlanılır).

Həmin dövr tarixinin başqa bir canlı şahidi Həbib Həsənov: "Ermənistanda Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev cənabları ilə görüşə müstəsna əhəmiyyət verilirdi. Əslində, bu görüş ermənilər tərəfindən bir növ kəşfiyyət xarakteri daşıyırdı. Heydər Əliyev Ermənistan rəsmiləri üçün sirli şəxsiyyət idi. Koçinyan görüşdən İrəvana qayıdan kimi, Ermənistan KP MK-nın bürosu toplandı. Koçinyan qayğılı və dalğın görünürdü. Mən həmin büroda iştirak edən yeganə azərbaycanlı idim. O, Heydər Əliyevlə görüşü barədə çox qısa məlumat verdi. Yerdən bir neçə nəfər Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 7 may 1969-cu il tarixli qərarının icrasına nə vaxt başlanacağı haqqında suallar verərkən Koçinyan bildirdi ki, Ermənistanı və erməniləri sevməyən hər birindən xahiş edirəm ki, nə qədər Heydər Əliyev adlı adam var, heç bir sərhəd məsələsi və mübahisəli torpaq, ərazi iddiası qaldırmayın. Bunu birdəfəlik yaddan çıxarın.

Elə bil ermənilərin üstünə qaynar su töküldü. Hamı sual dolu baxışla bir-birinə baxdı. Koçinyan dilxor, bir qədər də əsəbi halda iclası yekunlaşdırdı. Mən için-için sevinir, qürur hissi keçirirdim. İlk dəfə idi ki, ermənilərin belə məyus olduqlarının şahidi olurdu.

Sonralar Həbib Həsənov "Ali Sovetin 69-cu il tarixli torpaq alverini rəsmiləşdirən qərarı icra olunmadı" adlı məqaləsində yazırdı:

"1969-cu il mayın 7-də Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti sədrinin müavini kimi gündəliyin tərtibində iştirak edirdim. İclasın başlanmasına 10-15 dəqiqə qalmış sədr N.Arutyunyanın yanına getməli oldum". Ermənistan KP MK-nın birinci katibi A.Koçinyan başda olmaqla, büronun bütün üzvləri onun kabinetində idi. Lakin gündəlikdə MK-nın büro üzvləri ilə əlaqədar heç bir məsələ yox idi. Təəccübümü gören N.Arutyunyan bildirdi ki, bu gün Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Azərbaycanla Ermənistanın mübahisəli sərhəd məsələsinə baxacaq. Biz də həmin məsələni müzakirə etməliyik. İclas zalına keçdik. Zalda hüquq-mühafizə orqanlarının, əsas nazirliklərin rəhbərləri, habelə Kartoqrafiya Komitəsinin, digər idarələrin rəhbərləri əyləşmişdilər. Divarlarda müxtəlif dövrlərdə çap olunmuş 30-a yaxın xəritə, habelə konkret bölgələrə aid xəritələrdən böyüdülmüş hissələr asılmışdı. Məsələni müzakirəyə hazırlayanlar müvafiq bölgə haqqında, Azərbaycana veriləcək ərazilər, onların konkret yerləri haqqında məlumat verdilər. Qeyd

etdilər ki, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti də bu gün həmin məsələni müzakirə edir. Azərbaycan razılaşdırılmış xəritəni və qərar layihəsini Ermənistan SSR Ali Sovetinə təqdim edib. Xəritə divardan asılmışdı. Qara tuşla hər iki respublikanın sərhədləri bir-birindən ayrılmışdı. Xəritənin aşağı hissəsində eyni ilə qrafik sənədə yazılıq bildirilən sözlər yazılmış, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti katibinin imzası ilə təsdiqlənmiş və möhür də vurulmuşdu. İclasın gedişində N.Arutyunyan Bakıya—Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri İsgəndərova zəng vurub öyrəndi ki, onlar həqiqətən məsələni müzakirə edirlər. Müzakirələrdən, təqdim olunmuş sənədlərdən belə qənaətə gəldi ki, Azərbaycan təsərrüfatçıları Ermənistanı aid olan 1568,2 hektar sahədən istifadə edirlər, bu torpaqlar Ermənistanı qaytarılmalıdır. Zaldan replika eşidildi: "Bu qədar ərazi üçün qazan qaynatmağa dəyərmi?" Replikaya cavab olaraq sədr N.Arutyunyan bildirdi ki, biz xalqımıza cavab verməliyik. Qonşu ölkələrdən torpaqlarımızı ala bilmirik. Xalqımıza başa salmalıyıq ki, imkanımız olan təqdirdə birçə hektar torpağımızı kənarı qoymayacağıq.

Beləliklə, Ali Sovetin Rəyasət Heyəti "Ob utverjdenii qraficeskoqo načertaniya qranits mejdu Armyanskoy SSR i Azerbaydjanskoy SSR" haqqında 7 may 1969-cu il tarixli qərar qəbul etdi. Hər iki respublikada qəbul edilən qərar eyni idi. Yalnız respublikaların adlarının yeri dəyişdirilmişdi.

... Lakin nəzərdə tutulan 1568,2 hektar sahədən (o cümlədən, 152,7 hektar əkin torpaqlarından, 673,3 hektar meşə sahəsindən, 74,2 hektar biçənək, torpaq, kolluq və digər kateqoriyadan olan sahələr) birçə qarış belə Ermənistanı verilmədi. Niyə?

May ayından sonra Azərbaycanda baş verən dəyişikliklər və bunun ölkədə yaratdığı əks-səda torpaq "alverinin" qarşısını aldı. Yəni Heydər Əliyev AKP MK-nın birinci katibi seçildikdən az sonra MK-nın plenumunda sosial sahələrdə baş verən nöqsanlar, onların səbəbləri, kadrların seçilməsi və məsuliyyəti, dövlət intizamının aşağı olması və digər neqativ hallar aydınlaşdırılmış və onların aradan qaldırılması yolları göstərilmişdi. 1969-cu ilin avqust və sentyabr aylarında Ermənistan ziyalıların, habelə sırayı vətəndaşların əlində Heydər Əliyevin məruzəsi dərc olunmuş "Bakinski raboçi" və ermənicə "Komunist" qəzetlərini görmək olardı. Heydər Əliyev məruzəsində Ermənistanı baş verən neqativ halları da açıqlayıcı ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmışdı.

"Sovet Ermənistanı" qəzeti redaksiyasının yerləşdiyi binada başqa qəzet redaksiyaları, o cümlədən, "Qriqon tert" qəzetinin redaksiyası da vardı. Bu redaksiyaya baş çəkən erməni yazıçı və şairləri "Sovet Ermənistanı" qəzetinin redaksiyasına, yanına gəlib Heydər Əliyevin məruzəsi dərc olunmuş qəzeti mənə göstərdilər. Məruzə üzərində yalnız rayonların, vəzifəli şəxslərin adlarının dəyişdirildiyini, Ermənistan rayonlarının və vəzifəli şəxslərin

adlarının yazıldığını gördüm. Onlar deyirdilər: "Baxın, Heydər Əliyevin bu məruzəsi də bizim üçün dərslərdir".

Heydər Əliyevin Ermənistanda bu cür yüksək nüfuz qazanmasının səbəbi o idi ki, sosializmin yaratdığı bütün mənfi hallar digər respublikalarda da mövcud idi. Əhali yenilik, dəyişiklik gözləyirdi. Bu istiqamətdə ilk yol göstərən isə Heydər Əliyev olmuşdu. O dövrdə belə bir istiqamət götürmək, SSRİ-də baş alıb gedən nöqsanları açıb göstərmək, tənqid etmək böyük cəsarət, mətinlik, qorxmazlıq tələb edirdi.

Ermənistanın sovetləşməsinin 50-ci ildönümünün bayram şənliklərinə bütün respublikalardan nümayəndələr gəlmişdi. Rəhbərlər təbrik nitqi ilə çıxış edirdilər, Rusiya nümayəndəsindən bir az sonra Heydər Əliyev tribunağa qalxdı. O, həm tribunaya qalxarkən, həm də nitqini başa çatdırarkən zalda oturanlar ayağa qalxdılar, alqış sədaları kəsilmək bilmirdi. Bu alqışlar Rusiya nümayəndəsinə göstərilən ehtiramdan qat-qat yüksək və səmimi idi. Rəyasət Heyətində oturanlardan çoxu fasilə zamanı deyirdi: "Rusiyayı kölgədə qoyduq, ziyanını çəkməsək yaxşıdır".

Ermənistanda Heydər Əliyev şəxsiyyətinə göstərilən bu cür yüksək qiymətin və ehtiramın səbəbi onun 1969-cu il avqust plenumundakı məruzəsi olmuşdur. Ermənistan KP MK-nın birinci katibi A.Koçinyan Heydər Əliyevlə oktyabrın 30-31-dəki görüşdən qayıtıqdan sonra büro iclasında aldığı təəssüratlar haqqında xeyli danış-

dı. Heydər Əliyevin həm Azərbaycanın, həm də bütün SSRİ-nin vəziyyətini dərinlən təhlil etdiyini, nöqsanları aradan qaldırmaq yollarını göstərdiyini, eyni zamanda rus dilini çox yaxşı bildiyini qeyd etdi. Onun Heydər Əliyev haqqında dediyi sözləri olduğu kimi qeyd dəftərimə yazmışdım: "Heydər Əliyev mənə dərin zəkası, ağılı, biliyi olan, kəskin məntiqli, fikrinə müsahibini inandırmağı bacaran şəxs, rəhbər təsiri bağışladı".

Sual verildi ki, bəs torpaqlar məsələsini həll etdinizmi? O, dedi ki, Heydər Əliyevlə razılıq. Bir daha torpaq məsələsini qaldırmamalıyıq. Moskvada Heydər Əliyevin çox böyük nüfuzu var. Bununla hesablaşmaq olmaz. Görünür, istəməsə də Əliyev qətiyyəti, Əliyev məntiqi Koçinyanı bunları deməyə məcbur etmişdi. Beləliklə, 1969-cu il mayın 7-də qəbul edilmiş qərar kağız üzərində qaldı və 1984-cü ilə qədər Ermənistanda bu məsələ qaldırılmadı. Heydər Əliyevin nə qədər böyük və güclü şəxsiyyət olduğunu ermənilər də yaxşı dərk edirdilər. Qorbaçovun yenidənqurma siyasəti başlanan kimi erməni siyasətçiləri, daşnak ideoloqları Heydər Əliyevə qarşı tənqibat fəaliyyətini genişləndirdilər".

Azərbaycan uzun illər SSRİ-nin ən geridə qalan respublikalarından biri idi. Bunun əsas səbəbi Azərbaycanın təsərrüfat və mədəni quruculuq sahələrinə rəhbərlikdə, siyasi, ictimai təşkilatların fəaliyyətində, kadr siyasətində kök salmış nöqsanlar idi. 1920-60-cı illərdə Azərbaycanın iqtisadiyyatının, incəsənətinin, mədəniyyətinin, hüquq-

mühafizə orqanlarının aparıcı sahələrində çox sayda erməni fəaliyyət göstərirdi.

Məqsədyönlü təbliğat millətimizin mənəviyyatsızlaşdırılmasına yönəlmişdi. Bu təbliğatın strategiyası Azərbaycanı soykökümüzdən uzaqlaşdırmaq, məmləkəti erməniləşdirmək idi.

Respublika sənaye və kənd təsərrüfatı planlarını, bir qayda olaraq, yerinə yetirmirdi. Geriləmə davam edirdi. 1969-cu ildə 183 müəssisə, 777 kolxoz, 266 sovxoz planı yerinə yetirməmişdi.

Nəqliyyat, tikinti, əhaliyə xidmət və başqa sahələrdə də vəziyyət ürəkaçan deyildi. Bu işə Ümumittifaq büdcəsindən respublikamıza ayrılan vəsaitin ildən-ilə azalması, əhalinin maddi-sosial vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olurdu.

Xalq həqiqi etimada layiq, nüfuzlu bir rəhbər — xilas-kar arzusunda idi. 1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilməsi respublikada böyük sevinclə qarşılandı.

Xalq öz rəhbərindən -xilaskarından kömək gözləyirdi. İlk gündən xalqın məhəbbətini, istəyini, sevgisini qazanan, onun dəstəyini alan Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının yaradıcılıq təşəbbüsünün, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxması üçün respublikada mənəvi-psixoloji şəraiti yaxşılaşdırdı, dövlət və əmək intizamını möhkəmləndirdi. Onun ən böyük tarixi xidmətlərindən biri xalqda özünəinam hissini yaratmaq idi. Atdığı addımların xalq tərə-

findən bəyənilməsi, müdafiə edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün yeritdiyi siyasi xəttin ruh yüksəkliyi ilə qarşılınması elə 1970-ci ildə öz bəhrəsini verdi. Sənaye və kənd təsərrüfatı işçiləri respublikanın tarixində ilk dəfə olaraq rekord göstəricilərə nail oldular. Milli gəlir əvvəlki 4 ilin göstəricilərindən 2 dəfə çox artdı. Əmək məhsuldarlığı sənayedə 8 faiz, kənd təsərrüfatında 20 faiz yüksəldi. İlk dəfə 335 min ton Azərbaycan pambığı tədarük edildi.

1970-ci ilin göstəricilərinə görə, Azərbaycan əməkçilərindən 15 nəfərə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı verildi. Heydər Əliyevin respublika zəhmətkeşlərinin keçdikləri böyük və tarixi yoldan bəhs edərkən qeyd etdiyi kimi, "on il ərzində sənaye istehsalının həcmi ümumən 2,2 dəfə artmışdır".¹ Yaxud, on ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2,1 dəfə çoxalmışdır... 1970-1979-cu illərdə dövlətə əvvəlki on ildəkindən təqribən 2 milyon ton çox pambıq satılmışdır. Bu illər ərzində əvvəlki 25 ildəkinə nisbətən 3,4 dəfə çox üzüm, 2,2 dəfə çox tərəvəz tədarük edilmişdir.²

Heydər Əliyev, sözün əsl mənasında, Azərbaycan iqtisadiyyatının, mənəviyyatının xilaskarı oldu. Onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərin hər biri tariximizə iqtisadiyyatın, elm və mədəniyyətin yüksəliş illəri kimi daxil olmuşdur. Ən başlıcası isə Azərbaycan və azərbaycançılıq dünyə şöhrəti qazanmışdır.

¹ Heydər Əliyev. "Sovet Azərbaycan". B. 1982, səh. 48

² Yeno orada, səh. 49

Heydər Əliyev təhsil, elm və mədəniyyəti də ətələtdən xilas edə bildi. Elmin inkişafı sahəsində qazanılan mühüm nailiyyətlər onun dünya şöhrəti qazanmasına təkan verdi. 1970-ci ildə Azərbaycan alimlərinin işlərinin vur-tut 17-nin sovet elminin ən mühüm nailiyyətləri sırasına daxil edildiyi halda, 1975-ci ildə həmin işlərin sayı 186-ya çatmışdı.

Yaxud, başqa bir fakt: "Təkcə son on il ərzində respublikada 258 elmlər doktoru və 2677 elmlər namizədi hazırlanmış, dörd yeni ali məktəb açılmışdır".¹

Möhtərəm Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərdə-13 ildə həyata keçirilən nəhəng işlərin elmi təhlili və ümumiləşdirilmiş yekunu belədir:

- *1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyev böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti sayəsində Azərbaycanı keçmiş İttifaqın ən qabaqcıl respublikalarından birinə çevirə bildi.*
- *Heydər Əliyev azərbaycançılıq xəttini inadla, qorxmadan, çəkinmədən, cəsarətlə həyata keçirdi, Azərbaycanı bir dövlət, bir millət kimi dünyaya tanıtdırdı.*
- *Heydər Əliyev Azərbaycanda milli oyanışın, milli azadlıq mübarizəsinin, milli özünüdərkini güclənməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirdi.*

¹ Yene orada, səh. 82

- *Heydər Əliyev Azərbaycanı tikinti meydanına çevirdi. Onun rəhbərlik etdiyi illərdə Bakı böyüdü, yeni-yeni mikrorayonlar, yaşayış sahələri salındı.*
- *Elm, təhsil, mədəniyyət yüksək sürətlə inkişaf etdi, Azərbaycan elminin nailiyyətləri dünya miqyasında geniş şöhrət tapdı.*
- *Azərbaycan dili respublikanın dövlət dili statusu aldı.*
- *Heydər Əliyev keçmiş İttifaqın ən yüksək dövlət vəzifəsinə irəli çəkildi.*

1970-80-ci illər ölkəmizin ali təhsil tarixində də mühüm mərhələ təşkil edir. Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbər vəzifədə işlədiyi həmin dövrdə ali təhsil müəssisələri çox böyük inkişaf yolu keçmişdir. Belə ki, iqtisadiyyatın, elm və mədəniyyətin tərəqqisində ali təhsilin rolu ildən-ilə artmış, təlim-tərbiyə və tədris prosesinə tələb və nəzarət güclənmiş, ali məktəblərdə elmi-tədqiqat işi yeni vüsət almış, təhsilin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilmiş, tədqiqatların istehsalata tətbiqi genişlənməmişdir.

Heydər Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı nəticəsində xalq təsərrüfatının artan tələbatını ödəmək məqsədilə bir sıra yeni ixtisaslar açılmış, ali məktəblərin şəbəkəsi genişləndirilmişdir. 1970-ci ildə Azərbaycanda 13 ali təhsil müəssisəsi var idi. 1980-ci ildə elm və təhsil ocaqlarının sayı 108-ə çatmışdı. Respublikanın ali məktəblə-

rində 148 ixtisas üzrə kadr yetişdirilirdi. Həmin dövrdə 130 yeni kafedra, 29 yeni fakültə yaradılmışdır. 1969-1982-ci illərdə təhsil sahəsi Heydər Əliyevin göstərdiyi kimi, keyfiyyətcə yüksəlmişdir. 5 yeni institut yaradılmış, ən başlıcası isə respublikamızın ali məktəblərində tədrisin, təlim prosesinin səviyyəsi yüksəlmişdir.

Heydər Əliyev keçmiş SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərində azərbaycanlı gənclərin təhsil almasına da böyük qayğı göstərirdi. Belə ki, 1970-ci ildə İttifaqın müxtəlif təhsil ocaqlarına cəmi 30 nəfər göndərildiyi halda, təkcə 1979-cu ildə respublikadan kənar təhsil almaq üçün 826 gənc göndərilməmişdir. 1980-ci ildə SSRİ-nin 43 şəhərinin 152 ali məktəbində 4 mindən çox azərbaycanlı oğlan və qız 244 ixtisas üzrə elmlərin əsasına yiyələnirdi.

70-ci illər və 80-ci illərin əvvəlləri Azərbaycanın ali məktəblərinin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafında da xüsusi yer tutur. Təkcə belə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1980-ci ildə Azərbaycanın 5 ali məktəbində dünyanın 67 ölkəsindən 2000-dən artıq tələbə mühəndis, kimyaçı, geoloq, neftçi, inşaatçı, həkim, hüquqşünas və başqa ixtisaslara yiyələnirdi. 50-60-cı illərdə sosial-iqtisadi, elmi və mədəni sahələrdəki gerilik ali məktəblərin fəaliyyətində özünü daha qabarıq göstərirdi. Heydər Əliyevin Azərbaycan ali məktəb müəssisələri işçilərinin 1980-ci il mayın 28-də keçirilən respublika müşavirəsində dediyi kimi, 50-60-cı illərdə "... kadrların seçilməsində və yerləşdirilməsində, ... tərbiyə işində, ideoloji işdə nöqsanlar,

proteksionizm, yerli-pərəstlik, rüşvətçorluq, vəzifədən sui-istifadə, mənəvi-etik normaların pozulması halları... və başqa hallar ali məktəblərdə geniş yayılmışdı. Bütün bunlar Azərbaycan ali məktəblərinin ciddi surətdə geridə qalmasına səbəb olmuşdu".

Ali məktəblərdə qəbul imtahanlarının təşkili və keçirilməsində, təlim-tərbiyə prosesində də nöqsanlar vardı.

Digər sahələrlə bərabər ümumtəhsil məktəblərinin yüksək ixtisaslı müəllimlərlə təmin edilməsi, pedaqoji kadrların yetişdirilməsi də Heydər Əliyevin ən çox diqqət yetirdiyi sahələrdən biri olmuşdur. Heydər Əliyev tərbiyə işində, tədris prosesində və yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanmasında müəllimin mənəvi simasını həlledici amillərdən biri hesab edirdi. Gənc nəslin biliklərə yiyələnməsində, yüksək ixtisaslı kadr hazırlığında əsas sima olan müəllimin dərin bilikli, səriştəli, geniş dünyagörüşlü olmasını tələb etməklə Heydər Əliyev tövsiyə edirdi ki, "əgər tələbə öz müəlliminin, professorunun dərin bilikli, vicdanlı, çalışqan, möhkəm ideyalı, mənəvi cəhətdən saf, ... vətəndaş məsuliyyəti yüksək olan bir insan olduğunu görürsə, əlbəttə, bu keyfiyyətlərin təsiri altında tərbiyələnməkdir. Bunun əksini gördükdə, öz rəhbərində mənfi xüsusiyyətlər gördükdə, onun əxlaq qaydalarına zidd hərəkətlərindən xəbərdar olduqda isə tamamilə mümkündür ki, mənfi təsir altına düşsün... Buna görə də biz çox istəyirik ki, professorlardan tutmuş lap gənclərə, yeni başlayanlara

qədr müəllimlər tələbələr üçün, gənclərimiz üçün müs-bət nümunə olsunlar".

Heydər Əliyev həm orta təhsil məktəblərinin, həm də ali məktəblərin müəllimlərində aşağıdakı keyfiyyətləri tələb edirdi:

- *"... hər bir ali məktəb müəllimi öz sahəsində səriştəli olsun, geniş ümumi məlumatla, yaxşı pedaqoji vərdislərə, mühazirə oxumaq, dərs demək, öyrətmək, tərbiyə etmək üçün bütün başqa zəruri keyfiyyətlərə malik olsun";*
- *"... gərək hər bir ali məktəb müəllimi elmi biliklərdən əlavə, yaxşı nitq, dil qabiliyyəti-nə, natiqlik məharətinə, bütün başqa peda-qoji keyfiyyətlərə və vərdislərə yiyələnsin".*

Yaxşı müəllim olmağı, öyrənməyi və öz biliklərini başqalarına vermək bacarığını çox çətin iş adlandıran Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan üçün deyil, qonşu respublikalar, Dağıstan, Orta Asiya və digər müttəfiq respublikaların ümumtəhsil məktəbləri üçün pedaqoji, psixologiya, filologiya, tarix, fizika, riyaziyyat, kimya, biologiya ixtisasları üzrə müəllim kadrları hazırlayan Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun yenidən qurulması, təlim-tərbiyənin səmərə və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, institutun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində xüsusi xidmət göstərmiş və böyük qüvvə sərf etmişdir.

Həç təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın rəhbəri kimi Heydər Əliyev respublikanın ali məktəbləri ilə yaxın-dan tanışlığı məhz ADPI-nin professor-müəllim heyəti və tələbə kollektivi ilə olmuşdur. Bu, həm də ali pedaqoji məktəbin 50 illik tarixində ilk hadisə idi ki, Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi müəllim kadrları hazırlanma-sında buraxılan nöqsanları təhlil etmək, təlimin, tərbiyə-nin yeni mütərəqqi metodlarını axtarıb tətbiq etmək üçün çoxmimli kollektivin üzvləri ilə müzakirə aparmışdır.

1971-ci ilin dekabr ayında keçirilən institut partiya fə-allarının yığıncağında proqram xarakterli çıxışında Heydər Əliyev institutun keçdiyi tarixi, müəllim kadrları hazırlığında kollektivin böyük əməyini, habelə son illərdə institutda kök salmış mənfi halları geniş təhlil etdi, kol-lektivin pedaqoji kadr hazırlığında qarşısında duran məsə-lələri müəyyənləşdirdi. Heydər Əliyevin çıxışı müəllim kadrların hazırlığında yol verilmiş nöqsanları aradan qal-dırmaq, təlim-tərbiyə prosesini yaxşılaşdırmaq, mənəvi-psixoloji şəraiti sağlamlaşdırmaq üçün səfərbəredici və ruhlandırıcı tarixi sənəddir.

ADPI-nin yaradılmasının 50 illiyi təntənəli surətdə qeyd edildi. Yubiley münasibətilə keçirilən respublika ic-timaiyyəti nümayəndələrinin yığıncağında Heydər Əliyə-vin dərin məzmunlu nitqi, yubiley şənliklərində onun şəxsən iştirakı, Azərbaycanın elm, maarif və mədəniyyə-tinin inkişafında Pedaqoji İnstitutun qabaqcıl rolu haqqın-

da dediyi xoş sözlər, tövsiyələr və göstərişlər kollektivin yaradıcı fəallığını daha da artırdı.

Heydər Əliyevin Pedaqoji İnstitutun professor-müəllim heyəti ilə üçüncü görüşü 1978-ci ilin avqustunda olmuşdur. Qəbul imtahanlarının təşkili və keçirilməsi həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində idi. O, respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə, bir qayda olaraq, gənc oğlan və qızların ali məktəblərdə təhsil almaq üçün seçilməsində ədalətin və obyektivliyin təmin olunmasını tələb edirdi. Heydər Əliyev deyirdi: "... Biz ən əvvəl ali məktəblərdə qəbul imtahanlarını qaydaya salmağa başladıq... Qəbul imtahanlarında maksimum obyektivliyə, ədalətə nail olmaq, müsabiqənin ən yaxşı biliyi aşkara çıxarmaq, ən yaxşı gəncləri seçib ali məktəblərə qəbul etmək üçün əsl mənada müsabiqə olmasını təmin etmək vəzifəsini qarşıya qoyduq". Həmin vəzifənin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə nail olmaq üçün Heydər Əliyevin təşəbbüsü və fəal köməyi sayəsində qəbul imtahanlarında əyanilik təmin edildi, texniki vasitələrdən geniş istifadə olundu, əksər imtahanların gedişi televiziya ilə valideynlərə çatdırıldı. 1978-ci ildə Heydər Əliyev respublikanın bir çox ali məktəbləri ilə bərabər Pedaqoji İnstitutda da qəbul imtahanlarının təşkili və keçirilməsi ilə şəxsən tanış olmuş, imtahanlarda iştirak etmişdir. Onun qəbul imtahanlarında iştirakı imtahana cəlb edilən müəllimlər, valideynlər və abituriyentlər tərəfindən böyük minnətdarlıqla qarşılanmışdır.

Görkəmli dövlət rəhbərinin Pedaqoji İnstitutun müəllimləri və tələbələri ilə dördüncü görüşü də 1978-ci ilin avqustunda, Bakıdan çox-çox uzaqlarda olmuşdur. Heydər Əliyev Bolqarıstanda istirahətdə idi. Pedaqoji İnstitutun bir qrup tələbəsi-tələbə inşaat dəstəsinin üzvləri Bolqarıstanda işləyirdi. Ölkə rəhbəri öz istirahətini pozaraq avqustun 14-də Sofiya şəhərində beynəlxalq tələbə dəstəsinin üzvləri olan azərbaycanlı tələbələrle görüşmüş, onların hər biri ilə səmimi söhbət etmiş, gənclərin təhsili və əməyi ilə maraqlanmışdı.

1981-ci il dekabrın 23-də respublikanın ictimaiyyəti Pedaqoji İnstitutun 60 illik yubileyini keçirdi. Yubileydə Heydər Əliyevin iştirak etməsi, yüksək ixtisaslı kadr hazırlanması sahəsində tövsiyə və təklifləri yubiley Azərbaycan pedaqoji təhsilinin, elm və mədəniyyətinin yubileyi səviyyəsinə qaldırdı.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Heydər Əliyev qəbul imtahanlarının obyektiv, ədalətli keçirilməsinə müstəsna əhəmiyyət verirdi. Bir qayda olaraq, hər il iyul ayının sonlarında-imtahanqabağı günlərdə ali məktəblərin rəhbərlərinin müşavirəsi keçirilirdi. Geniş ictimaiyyətin nümayəndələrinin də iştirak etdiyi belə müşavirələrdə imtahanların obyektiv, ədalətli aparılması müzakirə edilir, qəbul imtahanlarının yüksək səviyyədə keçirilməsinin konkret yolları müəyyən edilirdi.

1982-ci ildə keçirilən belə müşavirədən bir neçə gün sonra Heydər Əliyev əksər ali məktəblərdə imtahanın ge-

dişi ilə tanış olmuşdur. Bu, onun pedaqoji institutun kollektivi ilə altıncı görüşü idi.

1970-1982-ci illəri bu gün Pedaqoji Universitetin kollektivi, haqlı olaraq, müəllim kadrları hazırlığında Heydər Əliyev mərhələsi adlandırır. Həmin mərhələ Pedaqoji Universitetin tarixində həqiqətən böyük nailiyyətlər, irəliləyişlər, quruculuq və yaradıcılıq axtarışı ilə zəngindir. Faktlara müraciət edək.

1970-1982-ci illərdə Pedaqoji Universitetdə:

- 25870 nəfər yüksək ixtisaslı müəllim yetişdirilmişdir (Müqayisə üçün qeyd edək ki, Pedaqoji Universiteti 1921-1969-cu illərdə 41080 nəfər bitirmişdir. Respublikanın digər ali məktəblərində 10640 nəfər müəllim hazırlanmışdır);
- 18 yeni kafedra açılmışdır;
- 3 yeni fakültə və bir şöbə yaradılmışdır (bədiü grafika, texniki, ibtidai hərbi və fiziki təlim fakültələri və musiqi-nəğmə şöbəsi);
- hazırlıq kursları, ali məktəblərə qəbul olmaq istəyənlərə kömək məqsədilə 8 və 2 aylıq hazırlıq şöbələri fəaliyyətə başlamışdır. Hazırlıq şöbəsini 1998-ci ilə qədər 1639 nəfər bitirmişdir, onlardan 1542 nəfəri tələbə adına layiq görülmüşdür. Hazırlıq kurslarında isə 4757 dinləyici olmuşdur;

- orta məktəb direktorları və müəllimləri üçün daimi fəaliyyət göstərən ixtisasartırma fakültəsi təşkil edilmişdir;
- xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələri üzrə axtarışlar apran elmi-tədqiqat bölməsi yaradılmışdır;
- Pedaqoji Universitetin tədris sahəsi 1,5 dəfə artırılmışdır;
- 14 mərtəbəli tədris binası və 9 mərtəbəli tələbə yataqxanası tikilib istifadəyə verilmişdir;
- Pedaqoji Universitetin keçmiş SSRİ-nin 150-dən çox ali məktəbi və elmi-tədqiqat müəssisələri ilə yaradıcılıq əlaqəsi olmuşdur;
- universitetin aspiranturasını 21 ixtisas üzrə 250-yə yaxın tədqiqatçı bitirmişdir;
- professor-müəllim heyəti 42 problem üzrə 143 mövzu üzərində tədqiqat işləri aparmışdır;
- təkə daxili nəşriyyat vasitəsilə 188 adda dərslik və dərs vəsaiti, 60 adda program, metodiki göstəriş və s. çap edilmişdir. Ümumiyyətlə, 3500 çap vərəqi həcmində dərslik, dərs vəsaiti nəşr olunmuşdur;
- müəllim kadrları hazırlanmasında və elmin inkişafındakı xidmətlərinə görə universitetin 50-yə yaxın müəlliminə əməkdar elm xadimi, əməkdar müəllim, əməkdar iqtisadçı, əməkdar ali məktəb işçisi fəxri adları verilmişdir;

- *elmi-tədqiqat və tədris bazasını möhkəmləndirmək və müasirləşdirmək məqsədilə elektron-hesablama maşınları, "rentgen" qurğusu, tədris avtomaşınları və s. alınmışdır;*
- *universitetin Naxçıvan filiali 1972-ci ildə, Stepanakert filiali isə 1973-cü ildə müstəqil instituta çevrilmişdir.*

MİLLİ QÜRUR SİMVLÜ

1969-1982-ci illər Sovet Azərbaycanının tarixinə ictimai, sosial və mədəni sahələrdə uğurlu islahatlar, böyük nailiyyətlər, diqqətəlayiq qələbələr illəri kimi həkk olunmuşdur. Heydər Əliyevin təbirincə desək "... bu illər quruculuq işlərinin vüsətinə görə, respublikanın salnaməsində görkəmli yer tutur".

Az vaxt ərzində iqtisadiyyatın və mədəniyyətin coşqun yüksəlişi, ictimai-siyasi həyatın zənginləşməsi Azərbaycanın rəhbəri Heydər Əliyevin yüksək təşkilatçılıq işinin nəticəsi idi. Heydər Əliyevdə adamları fədakarlıqla işləməyə ruhlandırmaq istedadı, bacarığı və inamı güclü idi.

Heydər Əliyevin yüksək təşkilatçılığı, prinsipiallığı, ən başlıcası isə rəhbərə xas olan təmiz mənəviyyəti tez bir zamanda ona böyük nüfuz qazandırdı. 1976-cı ildə Heydər Əliyevin Sov. İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd seçilməsi xəbəri Azərbaycan xalqının böyük sevincinə səbəb oldu. Xalq milli qürur hissi keçirir, Heydər Əliyevlə fəxr edirdi. Keçmiş SSRİ-nin hər yerində Heydər Əliyev şəxsiyyətinə böyük hörmət bəsləyirdilər.

1980-ci ildə Ukrayna Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsində mənim "SSRİ-nin Bolqarıstan Xalq Respublikası ilə iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlığına Azərbaycan SSR-in töhfəsi" mövzusunda namizədlik dissertasiyamin müzakirəsi keçirildi. İnstitutun direktor müavini, sovet-bolqar əlaqələri üzrə görkəmli mütəxəssis, professor Pavel Stepanoviç Soxan dissertasiyada Heydər Əliyev haqqında fikirlərə, cümlələrə toxunduqdan sonra mövzunu dəyişib dedi:

- Harvard Universitetində beynəlxalq simpozium keçirilir. Onu ABŞ Kommunist Partiyası təşkil etmişdi. Foyədə Sov.İKP MK Siyasi Bürosu üzvləri və üzvlüyə namizədlərin portretləri asılmışdı. Universitetin qocaman professorlarından biri tərcüməçi vasitəsilə mənə yaxınlaşıb Heydər Əliyevin şəklini göstərdi və dedi:

— **Sovet İttifaqı kimi nəhəng ölkənin bu ikinci şəxsi hansı millətin nümayəndəsidir?**

Mən, — deyə Pavel Stepanoviç sözünə davam etdi, — Heydər Əliyevi və onu yetirən xalqı yaxşı tanıyıram. Azərbaycanlı tədqiqatçı məndən inciməsin, əslində mən Azərbaycan xalqını Heydər Əliyevə görə tanımışam, sevmişəm. Mən bir insan kimi seviniyəm ki, kiçik bir xalqın Heydər Əliyev kimi nəhəng oğlu var, qüssələniyəm ona görə ki, niyə böyük Ukrayna xalqının Heydər Əliyev kimi oğlu yoxdur.

Sözün düzü, mənim dissertasiyamin müzakirəsi elə burada bitdi. Ukraynalı alimlər Heydər Əliyevin çoxcə-

hətli fəaliyyətindən danışdıqca köksümdə ürəyim dağa dönürdü. Qürur hissi məni göylərə qaldırmışdı.

Heydər Əliyev Moskvanı Azərbaycan üçün dünyaya pəncərəyə çevirmişdi. Dünya Azərbaycan həqiqətlərini görür, onun şahidi olurdu. Heydər Əliyev Azərbaycanı, Azərbaycan isə Heydər Əliyevi şöhrətləndirdi.

Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Sov.İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd seçilməsi ilə təkcə Azərbaycanda deyil, Ermənistan və Gürcüstanda yaşayan soydaşlarımız da fəxr edir, onu özlərinə mənəvi dayaq hesab edirdilər. Qafqazda Heydər Əliyevin nüfuzu artmışdı. Faktiki olaraq o, Qafqazın hər üç respublikasına siyasi nəzarət edirdi. Hər üç respublikada yaşayan azərbaycanlılar Heydər Əliyevin simasında öz müdafiəçilərini, mənəvi dayaqlarını görürdülər.

1982-ci ildə Heydər Əliyev Sov.İKP MK Siyasi Bürosuna üzv seçildi. SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini təyin edildi. Ümummillə liderin belə yüksək vəzifəyə təyin edilməsini xalqımız Moskvanın Azərbaycan millətinə etimadı, inamı və hörməti kimi qiymətləndirirdi. Heydər Əliyev etimadı ləyaqətlə doğruldu.

Moskva mühiti Heydər Əliyevin bir sıra yeni keyfiyyətlərini kəşf etdi. Siyasi Bürodə o, çox böyük təsir gücünə malik idi. Paytaxtın rəhbər elitası Heydər Əliyevlə sözsüz hesablaşmaq məcburiyyətində idi.

Vyetnam, Suriya, Pakistan, İraq, İordaniya, Liviya, Misir, Meksika Sovet dövlətinin rəhbər xadimi kimi Hey-

dər Əliyevin 1982-1987-ci illərdə danışıqlar apardığı ölkələrin yalnız bir qismidir.

Ölkə daxilində ən ciddi sahələrə rəhbərlik və problemlərin həlli Heydər Əliyevə etibar edilmişdi. Kömür saxtasında dəhşətli faciə baş vermişdi. Sov. İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini Heydər Əliyev insan tələfatına səbəb olmuş faciənin səbəbini araşdırır, fəhlələrin dərdinə şərik çıxır, qəza rayonunda əmək ritmini qaydaya salırdı.

Ölkədə və beynəlxalq aləmdə Heydər Əliyevin və onun təmsil etdiyi xalqın yüksəlişi ən əvvəl hiyləgər qonşularımızı təşvişə saldı. Onlar bilirdilər, nə qədər ki, Heydər Əliyev var, ermənilər Azərbaycan qarşısında ərazi iddiaları qaldıra bilməyəcəklər. Heydər Əliyev təkbaşı- na ermənilərin Azərbaycana torpaq ididasının qarşısında canlı bir sədd idi. Ermənilərə görə, Çin səddini keçmək olardı, amma Heydər Əliyev səddini keçmək mümkün deyildi. Bu səddi aşmaq üçün hiyləgər ermənilər böhtan kampaniyasına başladılar. Heydər Əliyevin fəaliyyəti haqqında Mərkəzə yalan və böhtan dolu məktublar göndərildi. Böhtan kampaniyasının başında M.S.Qorbaçov dururdu.

Məhz M.Qorbaçovun fitvası ilə "Moskvada müdafiəçi, dəstək toplamaq üçün vilayətin zəhmətkeşləri çoxsaylı məktublar yazmağa, imza toplamağa" başladılar və Moskvaya, Sov.İKP MK-ya nümayəndə göndərdilər. Belə məktubları Ermənistandan və Azərbaycandan da təşkil

edirdilər. Heydər Əliyev Siyasi Bürodə təkcə Azərbaycanın deyil, Orta Asiyanın türkdilli respublikalarının, Rusiyada milli köklərini, milli adət-ənənəsini, milli varlığını itirmək təhlükəsi qarşısında qalan tatarların, başqırdların, qaraçaylıların, inquşların, qaqauzların, bir sözlə, azsaylı xalqların müdafiəçisi idi. Türk xalqlarına, qeyri-rus millətlərinə M.Qorbaçovun şovinst, millətçi, qorəzli münasibətinə dözə bilmir, özünəməxsus cəsarət, yenilməzlik nümayiş etdirirdi. Baş katibin şovinst mövqeyinə qətiyyətlə etiraz edir, onun bəd əməllərini üzünə vurur. "Nəyə görə Qazaxıstanda — bir türk respublikasında vəzifəyə rus gəlməlidir? Qazaxların rəhbəri qazax olmalıdır. Mən sizin namizədi yaxşı tanıyıram, işə yaramayan, bacarıqsız bir adamdır", — deyərək M.Qorbaçovu ifşa edir.

Vəziyyət getdikcə mürəkkəbləşirdi. Heydər Əliyev qürurunu qoruyub saxlayır, heç kəsin qarşısında əyilmirdi. Bu məğrur, yenilməz insan, polad kimi möhkəm iradə sahibi Moskvada tək bir dəfə sarsıldı: Həyatda canından əziz bildiyi Zərifə xanım Əliyeva onu ömürlük tərک edib əbədiyyətə qovuşanda.

Ermənilər öz işlərini görür, Heydər Əliyevin əleyhinə təbliğatı gücləndirirdilər: "1986-1987-ci illərdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Ermənistanla birləşdirilməsi üçün imza toplamağa başladılar.¹

Heydər Əliyev təklənmişdi. Ətrafdakı hiyləgər, namərd düşmənlərin məkrli planları bitib-tükənmək bilmir-

¹ V.Arutyunyan. Adı çəkilən əsəri. Səh.32.

di. O, özünü Azərbaycanın gələcəyi naminə qorunmalı idi. 1987-ci il oktyabrın 25-də bu böyük insan tutduğu yüksək vəzifələrdən istefa verdi.

Onun SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsindən istefası təkcə Yerevanda deyil, Bakıda da ermənilərin və onlara qoşulmuş şərəfsizlərin sevincinə səbəb olmuşdu. Bakının erməni məhəllələrində və əksər restoranlarında işıqlar səhərə kimi sönmədi. Cəmi bir neçə gündən sonra "xoruzun quyuğu göründü", ermənilərin sevincinin səbəbi aydınlaşdı: akademik Ambarsumyan bir qrup həmfikiri ilə Ermənistanda şəhər-şəhər, rayon-rayon, kənd-kənd, qarşı-qarşı gəzərək bildirdi ki, düz 18 il erməni xalqının düşməni Heydər Əliyev "Dağlıq Qarabağın ana vətəni— Ermənistan SSR-ə birləşdirilməsinə imkan verməmişdir. İndi o, partiya və dövlət işindən uzaqlaşdırılıb. Biz bu tarixi məqamı əldən verməməliyik".¹

Başqa bir erməni akademiki Aqanbekyan Fransada erməni diasporu qarşısında çıxışında Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsini iqtisadi, coğrafi, tarixi baxımdan "əsaslandıraraq", məsələnin M.Qorbaçovla razılaşdırıldığını bildirdi. Sonra Moskvaya Azərbaycandan, DQMV-dən, Ermənistandan birləşmənin sürətləndirilməsini tələb edən məktublar, teleqramlar axını başlandı...

Bu məlum hadisələrdən sonra erməni mətbuatında Heydər Əliyevə qarşı kütləvi hücumlar daha da gücləndi. Bəlkə də o, yeganə adamdır ki, 80-ci illərin axırı, 90-cı il-

¹ "Xalq qəzeti", 20 aprel 1996.

lərin əvvəllərində erməni mətbuatında, kitablarda, elmi məqalələrdə, müxtəlif səviyyəli yığıncaqlarda adı hər gün çəkilirdi.

Erməni millətçilərindən İqor Muradyan, Zori Balaşyan, Silva Kaputikyan, Dağlıq Qarabağın tarixi ilə məşğul olan tarix elmləri doktorları K.N.Yüzbaşyan, K.S.Xudaverdiyev, O.Y.İncikyan, L.M.Muradyan, tarix elmləri namizədləri Y.İ.Mkrtyan, L.A.Çobanyan və başqaları öz məqalə və tədqiqatlarında dəfələrlə Heydər Əliyevin adını çəkmiş, Qarabağın Ermənistanla verilməsinə məhz Heydər Əliyevin mane olduğunu bildirmişdilər.¹

Moskvada, Yerevanda, Bakıda Heydər Əliyevə qarşı böhtan, irtica, hücum kompaniyası başlandı. Qəzetlər, televiziya, radio sifarişlə zəhərləndi. Xalq bu zəhəri qəbul etmədi. Heydər Əliyevə yuxarıların hücumu onu daha da xalqa yaxınlaşdırdı, müqəddəsleşdirdi, xalqın qəlbində heykəlləşdirdi.

M.S.Qorbaçov və beynəlxalq erməni lobbisi Heydər Əliyevin istefaya getməsi ilə əsas iki məsələni həll etməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Azərbaycan xalqını başsız qoyub, onu düşünən beyni, vuran qəlbə ilə düşmən edib Ermənistandan azərbaycanlıları kütləvi şəkildə çıxarmaq; Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlıları deportasiya edərək onu Ermənistanla birləşdirmək. Azərbaycan Qaçqınlar Cəmiyyətinin və Respublika Prokurorluğunun məlumatında deyildiyi kimi, 1988-ci il noyabr ayının 28-dən

¹ Yəni orada.

dekabr ayının 7-dək kütləvi surətdə azərbaycanlılar yaşayan 22 rayonun Basarkeçər (Vardenis), Vedi, Zəngibasar (Masis), Ağbaba (Amasiya), Krasnoselsk, Qafan, Qarakilsə (Sisyan), Dərələyəz, ümumiyyətlə, 185 yaşayış məntəqəsinə quldurcasına basqın edən erməni vəhşiləri yerli sakinləri dədə-baba torpaqlarından çıxaranda 217 nəfər işgəncə ilə öldürülmüşdür. Onlardan 57 nəfəri qadın, 5 nəfəri körpə uşaq, 18 nəfəri isə yeniyetmə idi.

Dözülməz olsa da o günlərin ağrı-acısını unutmamalıyıq. 170-dək kolxozun əmlakı bütövlükdə ermənilərə qaldı. 25 mindən artıq ailənin əmlakı, mal-qarası, ev əşyası talan edildi, 4 yüzdən çox köç məşını qarət edildi. və s.¹

Erməni müəllifləri Heydər Əliyevi rüşvətxorluğa, dövlət malını mənimsəməyə və digər qeyri-insani hərəkətlərə görə tənqid, ittiham edə bilmirdilər. Çünki bütün şüurlu həyatını hər cür neqativ, eybəcər hallara qarşı mübarizəyə həsr etmiş Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanda, Qafqazda deyil, keçmiş Sovet İttifaqında təmizlik, paklıq, saflıq simvoluna çevrilmişdi. Məhz onun böyük işgüzarlığı, səmimiyyəti, xalqına, millətinə sonsuz inamı və məhəbbəti, xalqla, geniş kütlələrlə daimi ünsiyyəti Heydər Əliyevə ümumxalq məhəbbəti qazandırmışdı. Xalq Heydər Əliyevin simasında Sovet hakimiyyəti illərində ölkəyə rəhbərlik etmiş adamlar arasında öz xilaskarını tapmışdı. 70-80-ci illərdə Heydər Əliyev ümid simvolu, inam yeri və haqq-ədalətin müdafiəçisi kimi xalqın dilindən düş-

¹ "Deportasiya", B.1999, səh.177

mürdü. Ona görə də sonralar Heydər Əliyevə qarşı böhtan, şantaj kampaniyası başlayanda xalqın vaxtı ilə dediyi ürək sözlərini nöqsan, qüsurlu kimi qələmə verməyə çalışırdılar: "Azərbaycan KP MK-nın plenullarında, qurultay və təntənəli yığıncaqlarında vilayət və partiya komitələrinin birinci katiblərinin, ziyahların çıxışlarını yada salanda adam xəcalət çəkir. Sanki Heydər Əliyevi daha yaxşı tərifləmək uğrunda yarış keçirilirdi. İş o yerə çatmışdı ki, şair Süleyman Rüstəm Heydər Əliyevi vəsf edən şeir də yazmışdır".¹

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixinə, elm və incəsənət xadimlərinə həmişə böyük diqqətlə yanaşmışdır. O, hər bir tədbirin yüksək səviyyədə təşkil edilməsinə xüsusi fikir verirdi. Çalışdı ki, Azərbaycanda keçirilən tədbirlər başqaları üçün nümunə, örnək olsun. 1981-ci ildə Şuşada böyük Azərbaycan şairi M.P.Vaqifin məqbərəsinin açılışı da belə tədbirlərdən idi. Tarixə qara eynəklə, erməni gözü ilə baxan müəllif görün nə yazır: "Bu 1981-ci ilin yanvarında olmuşdu. Heydər Əliyev Şuşaya Vaqifin məqbərəsinin açılışına ailə üzvləri (xanımı və oğlu) və 300 nəfərlə gəlmişdi (yazıçılar, artistlər, jurnalistlər). Vaqifin məqbərəsinin açılışından sonra Heydər Əliyev onu müşayiət edənlərlə Stepanakertə gəldi. Burada "Qarabağ" mehmanxanasının restoranında onun şərəfinə ziyafət verildirdi. Ziyafətdə hamı Heydər Əliyevi tərifləyirdi. Şair Söhrab Tahir söz alıb dedi: "Əzizim Heydər

¹ V.Arutyunyan. Adı çəkilən əsəri. Səh.19.

Əliyeviç, Siz bizim xalqımız üçün Heydər Əliyev deyilsiniz, peyğəmbərsiniz".¹

Sonra həmin müəllif Heydər Əliyevin kadr siyasətinə ləkə yaxmaq istəyir. Alınmır. Dil dönür, düzünü danışır. Düşməni bilməyərək Heydər Əliyevi təkcə öz millətinə yox, yazısını oxuyan qeyri-millətlərə də sevdilir:

"Respublikada kadr siyasətindəki səhvlər beynəlmiləl təربيyyəyə ağır zərbə vurdu. Partiya və dövlət aparatının, hüquq -mühafizə orqanlarının, elmi müəssisələrin, yaradıcılıq ittifaqlarının, tələbələrin tərkibinin azərbaycanlılaşdırılması xətti inadla və ardicillıqla həyata keçirildi. Məsələn, xalq düşməni, Azərbaycan KP MK-nın keçmiş birinci katibi M.Bağirovun vaxtında belə Bakı Şəhər Partiya Komitəsinin katiblərindən və respublika Nazirlər Soveti sədrinin müavinlərindən biri erməni olurdu. Hələ çoxsaylı nazirləri, MK-nın məsul işçilərini, rayon partiya komitələrinin katiblərinin ermənilər olmasını demirik. Heydər Əliyevin Azərbaycan KP MK-da birinci katib işlədiyi dövrdə onlardan biri də qalmadı".²

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövr ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin, mədəniyyətimizin coşqun tərəqqisi, inkişafı dövrüdür. Məhz həmin dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri Heydər Əliyevin qayğısı ilə SSRİ sərhədini aşaraq dünyaya yayılmışdır. Onun bu sahəyə diqqəti, qayğısı, tələbkeşliyi hə-

miş yüksək olmuşdur. Ermənilər isə həmin dövrdə Heydər Əliyevi millətçilikdə günahlandırirdilər.

"Respublikada partiya orqanlarının bəyəndiyi xeyli elmi iş, incəsənət əsərləri, tamaşalar və kino-filmlər yaranmışdır ki, onlarda milli burjuazianın keçmiş ideallaşdırılır, qonşu xalqların tarixi təhrif olunur, erməni xalqının mənlili təhqir edilir. Z.Bünyadovun "Azərbaycan VII-IX əsrlərdə", "Azərbaycan Atabəylər dövləti", F.Məmmədovun "Qafqaz Albaniyasının siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası", D.Axundovun "Qədim və orta əsr Azərbaycan arxitekturası", R.Göyüşovun "Qandzasar məbədi haqqında", Z.Yampolskinin "Qafqaz Albaniyası haqqında" əsərləri bu qəbildəndir. Rəsul Rza Babək haqqında poemasında öz xalqını ayağa qalxıb Sumbatı məhv etməyə çağırır. Belə əsərlər çoxdur. Lakin bu əsərlər tarixi həqiqətləri təhrif edir, pantürkizmi təbliğ edən digər əsərlər də lazımi siyasi qiymət almamışdır".¹

Qorbaçovun ətrafında özünə isti yuva tapıb Heydər Əliyevə və Azərbaycana qarşı tərribat apararlardan biri G.Şahnazarov olmuşdur. G.Şahnazarov Ermənistan mətbuatında dərc olunmuş müsahibələrinin birində "Hər halda, sizin milli mənsubiyyətiniz Qarabağ məsələsinin müzakirəsində rol oynamayırdımı?" — sualına cavab verərkən deyib:

"— Əlbəttə. Çoxları mənə müraciət edirdi, təbii ki, həm də Qorbaçov. Hətta bir dəfə o, Siyasi Büronun icla-

¹ V.Arutyunyan, "Sobitiya v Naqornom Karabaxe".

² Yəni orada, səh. 20

¹ V.Arutyunyan. Adı çəkilən əsəri, səh. 21

sında mənim fikrimi soruşmuşdu. Çox erməniləri şəxsən özüm Qorbaçova təqdim etmişəm və ya onlar arasında vasitəçi olmuşam. Onunla görüş zamanı Zori Balayan mənim soykökümü açıqladı. Bundan sonra Mixail Sergeyeviç mənim soykökümü ətrafında tez-tez zarafatyana sözlər deyirdi. Həqiqətən də mənim ulu babam Məlik Şahnazarov müdafiə məqsədi ilə rus çarına müraciət edən doqquz Qarabağ mülükindən biri olmuşdur".¹

İzahata chtiay yoxdur. Bu, həmin Şahnazarovdur ki, 1988-ci il fevralın 18-də, Dağlıq Qarabağda "Miatsum" tələbi ilə mitinqlər başlandıktan döz 6 gün sonra M.Qorbaçovun köməkçisi təyin edildi. Fevralın 19-da Abovyan rayonunda, 20-də isə İrəvanın Teatr meydanında Dağlıq Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsi tələbi ilə mitinqlər keçirildi. İndi aydın olur ki, "Miatsum" haradan və kimlər tərəfindən idarə olunmuşdur.

"Erməni bacı-qardaşlarımız qayıdır", — deyərək Azərbaycan xalqından muştuluq istəyən Ə.Vəzirov Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılardan təmizlənməsi prosesində ermənilərə yardımçı oldu. Qəzəbindən kükrəyib coşan xalqı 1990-cı ilin yanvar faciəsi zamanı qan gölündə boğdular.

Azərbaycan xalqı təklənmişdi. Dünya onun halına yannır, fəryad qoparmırdı. Millət ümidsizləşmişdi, əlini hər şeydən üzmüşdü, Bakıda tökülən günahsız insanların qanı qurumamış Heydər Əliyevin dünyanın müxtəlif radi-

ostansiyaları ilə yayılan səsi xalqın qollarına qüvvət, göz-lərinə işıq gətirdi. Moskva ətrafında müalicə olunan Heydər Əliyev Qorbaçovun, ermənilərin, sovet ordusunun vəhşiliyini dünyaya çatdırmaq üçün Moskvada Azərbaycan nümayəndəliyində mətbuat konfransı keçirdi, bu ağır faciənin əsas günahkarının Baş katib M.Qorbaçov olduğunu bəyan etdi. Bu fikri təsdiqləyən Xəlil Rza yazırdı:

"Rusların Azərbaycanda və Bakıda 20 ocaq 1990-cı il tarixli cinayəti baş verəndə M.S.Qorbaçov Heydər Əlirza oğluna zəng edib xahişdə bulunmuşdu ki, telekərpü ilə çıxış etsin, öz xalqını intizama çağırınsın.

— Sizin mənədən bu umacağınız, ən azı, həyasızlıqdır! - demişdi cavabında sərt və prinsipial dövlət xadimi. — Necə olur ki, Moskva bandası dinc xalqın üstünə zirehli tanklar və odpüskürən "Kalaşnikov"larla yeriyir, heç bir günahı olmayanları al qanına bələyir, mən bu qlobal cinayəti rüsvay etmək əvəzinə, öz xalqıma moizə oxuyum, eləmi?

SSRİ-ni dağıtmaqda (bu hadisənin rolu olduğunu danmırıq!) beynəlxalq imperializmin agentı kimi davranmış M.S.Qorbaçovun sözü ağızda yarımçıq qalmış, Heydər Əlirza oğlu dəstəyi yerinə qoymuş və həmin gündən etibarən Vətəne qayıtmağı hər şeydən vacib bilmişdi".¹

Təxminən 18 aylıq hakimiyyəti dövründə başabələ diplomat Ə.Vəzirovun bütün fəaliyyəti birçə şeyə yönəlmişdi: Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi illəri təftiş et-

¹"Deportasiya", Bakı, 1999, səh. 120-121

¹"Elm" qəzeti, 22.04.99

mək, yaxşı nə varsa, üstündən qara xətt çəkmək, Heydər Əliyevin düşmən obrazını formalaşdırmaq, xalqla Heydər Əliyev arasında uçurum yaratmaq!

Xalq bu hiyləgər plana yox dedi.

AZƏRBAYCANÇILIQ

Moskva və Bakı mətbuatında Heydər Əliyevə qarşı qərəzli, ədalətsiz hücum kampaniyası başlananda Vəzirov-Mütəllibov-Məmmədov üçlüyü sənaye və tədris müəssisələrində, əmək kollektivlərində yığıncaqlar təşkil edir, təkcə Azərbaycanda deyil, az qala, keçmiş Sovet İttifaqındakı nöqsanları, problemləri Heydər Əliyevin ayağına yazmağa cəhd göstərirdilər. Bax, həmin o qorxulu günlərdə Vətəninə, millətini sevən Heydər Əliyevin şərəf və ləyaqətini yüksək qiymətləndirən adamlar dövlət səviyyəsində aparılan iyrenc təbliğatın əsl mahiyyətini izah edir, onun Azərbaycan xalqı qarşısındakı tarixi xidmətlərini yada salır və bildirirdilər ki, Heydər Əliyev quruculuq, yaradıcılıq, xeyirxahlıq, təmizlik, saflıq və müqəddəslik simvoludur. Kütlələrə çatdırıldı ki, Heydər Əliyev qəsd Azərbaycana qəsdidir.

Heydər Əliyevin 13 illik rəhbərlik fəaliyyəti az qala mikroskopla yoxlanıldı, təftiş edildi, lakin ona ləkə gətirə bilən adi bir fakt, rüşvət, əyinti, korrupsiya əlamətləri tapılmadı. "Əliyevçilik hərəkəti belə yarandı. Əvvəlcə, Heydər Əliyev şərəf və ləyaqətini, hüquqlarını müdafiə edən" Əliyevçilik hərəkəti sonra Azərbaycanı xaosdan, hərə-mərəlikdən, qeyri-qanuni silahlı birləşmələrdən,

reket dəstələrindən, ölkəni dağılmaq, parçalanmaq təhlükəsindən xilas edən Əliyevçilik-azərbaycançılıq hərəkatına çevrildi.

XX əsrin yetirdiyi görkəmli siyasi və dövlət xadimləri arasında Heydər Əliyev kimi çətin, mürəkkəb, amma şərəfli həyat yolu keçmiş ikinci bir tarixi şəxsiyyət təsəvvür etmək çətindir. Onun böyük və zəngin həyat yolunun elmi təhlili aydın göstərir ki, o, bütün varlığını şüurlu surətdə Azərbaycana və azərbaycançılığa həsr etmişdir. Bəlkə də buna görədir ki, Heydər Əliyev xalqın qəlbində heykəlləşmişdir.

Azərbaycanda azadlıq mücahidi kimi, Heydərsevər kimi tanınan məşhur şair, publisist, alovlu vətənpərvər Xəlil Rzanın təbirincə desək: "Ömrünün bütün mərhələlərində mərd və üzüağ yaşadığı üçün Heydər Əlirza oğlunun nüfuzu, şöhrəti, qazandığı ümumxalq məhəbbəti Azərbaycan miqyasına sığmır. Bu nüfuz dünya miqyaslıdır. Dünyanın ən görkəmli siyasi xadimləri, dövlət başçıları ona hörmət bəsləyir, onunla hesablaşırlar, Azərbaycanda bu cür ikinci bir nüfuz sahibi yoxdur".¹

Antey torpaqdan güc aldığı kimi, Heydər Əliyev də xalqdan, millətdən, Vətəndən güc alırdı. Millət atası ilə millətin gücü birləşəndə millət əzəmətli, daha qüdrətli və məğlubedilməz olur.

Heydər Əliyevin dünya miqyaslı siyasətçi, ictimai xadim, güclü şəxsiyyət olmasının səbəbini Xəlil Rza belə

¹ "Elm" qəzeti, 22 aprel 1999

izah edirdi: "Heydər Əlirza oğlunun - gücü və dünya miqyaslı nüfuzunun səbəbi nədədir? Mən deyərdim ki, öz xalqına alovlu məhəbbətində, coşqun təşkilatçılıq istedadında, mərdanəlik və prinsipliliyində, yurd mənəfəfini tapdayanlara güzəştə getməməsində, parlaq zəkəsindən doğan sərrast natiqlik hünərində, ruscanın, türkcənin və Azərbaycan türkcəsinin bütün incəliklərini və gözəlliklərini nümayiş etdirə bilməsində, qurub-yaratmaq təşəbbüsündə, bəşəri tərəqqinin ən çevik vasitələrini arayıb tapmasında! Bütün bunlardan əlavə, Heydər Əlirza oğlunda rusların "oboyaniye" sözü ilə dilə gətirdikləri məlahət var, öz dinləyicisini heyran qoyan, əsir edən kişi məlahəti, aydınlıq, səmimiyyət, ürəyə girmək səadəti var".¹

Bütün bunlara görə də ermənilər onu hədəf seçmişdilər. Erməni mətbuatı DQMV-nin Ermənistanla birləşdirilməsinin 18 il gecikməsinin, 70-80-ci illərdə vilayətdə ermənilərin sayının azalmasının, həmin dövrdə Azərbaycanda yüksək dövlət vəzifələrindən ermənilərin kütləvi şəkildə qovulmasının, azərbaycançılığın geniş yayılmasının səbəblərini məhz Heydər Əliyevdə görürdülər.

Azərbaycana qarşı çoxdan ərazi iddiasında olan ermənilər M.S.Qorbaçovun vasitəsilə xəyanət, böhtan məşinini işə saldılar. Vəzirovlar, Mütəllibovlar isə onlara dəstək oldular. "Əliyevçilik" kampaniyasına başladılar. 1988-ci ilin dekabrında Ermənistanda baş vermiş zəlzələ ilə əlaqədar Qorbaçov nəinki Zaqafqaziyaadakı əyintiləri, nöq-

¹ Yəni orada

sanları, milli münaqişəni, az qala, həmin zəlzələni də Heydər Əliyevin ayağına yazmağa çalışırdı. Ə.Vəzirov onun kəlmələrini tutuquşu kimi əzbərləyirdi. Sağdan, soldan hücumlar, təhqirlər, hədə-qorxular başlandı. Amma Heydər Əliyev əyilmədi, təslim olmadı. 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsini bütün dünyaya çatdırdı. Bu faciədə əsas cinayətkarın Qorbaçov olduğunu bəyan etdi. Xalqın dər-dini xalqla birlikdə çəkmək üçün Azərbaycanca qayıtdı.

Qayıtdı, şam kimi əriyə-əriyə xalqını yaşatmaq üçün!

Qayıtdı, əlini hər şeydən üzüb ümitsizliyə qapılımış xalqına ümid, inam və həyat vermək üçün!

Qayıtdı, hakimiyyəti bir qrup siyasətbazdan alıb xalqa vermək üçün!

Qayıtdı, Azərbaycanda vətəndaş həmrəyliyi, vətəndaş birliyi yaratmaq üçün!

Qayıtdı, taleyinə ikinci dəfə müstəqillik yazılmış xalqına arxa olub, həmin müstəqilliyi möhkəmləndirmək, Azərbaycanı beynəlxalq subyektə çevirmək üçün!

Həmin vaxtdan — 1988-ci ildən 1993-cü ilə kimi Bakıda bir qrup vətənpərvər ziyalının təşəbbüsü ilə "Əliyevçilik—azərbaycançılıq" hərəkatı başlandı. Bu mübarizə üç mərhələyə bölünür. 1988-1991-ci illəri əhatə edən birinci mərhələdə hərəkatın strategiyası Heydər Əliyevi hər cür böhtandan, hücumdan qorumaq, onun paklığını, təmizliyini, müqəddəsliyini təbliğ etmək, idarələrdə, əmək kollektivlərində, təhsil ocaqlarında xalqa əsl həqiqəti çatdırmaq.

Moskva Heydər Əliyevə hücum adı altında Qdlyanın əli ilə ikinci Özbəkistan faciəsi yaratmaq, Azərbaycanı dizi üstə çökdürmək, Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək istəyirdi.

Hərəkat gücləndi, bütün Azərbaycana yayıldı. Onun iştirakçılarından təhqir, təqib olunan, işdən qovulan, dəfələrlə hüquq-mühafizə orqanlarına izahat verənlər az olmadı. Amma onlar öz əqidələrindən dönmədilər, Heydər Əliyevin ətrafında daha sıx birləşdilər.

"Əliyevçilik-azərbaycançılıq" uğrunda mübarizənin ikinci mərhələsi 1991-1992-ci illəri əhatə edir. Taleyin Azərbaycana bəxş etdiyi müstəqillik təhlükəyə məruz qalmışdı. A.Mütəllibov Moskvadan ayrılı bilmirdi. "Heydər Əliyevin Bakıya qayıtmasına imkan verməyəcəm", — deyirdi. Müxalifət bütün vasitələrlə hakimiyyəti zəbt etmək istəyirdi. İqtidar hakimiyyətdə qalmaq üçün Azərbaycanın yarısını qurban verməyə hazır idi. Azərbaycan deryada ləngər vuran sükansız gəmiyə bənzəyirdi.

Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi Naxçıvan Muxtar Respublikasının qayğıları daha böyük idi. Heydər Əliyev təkbaşına üç qüvvə — Azərbaycanın rəhbərliyi, hakimiyyəti ələ keçirməyə çalışan avantürist təbiətə malik müxalifət və erməni ordusu ilə vuruşurdu. Naxçıvanda vəziyyət Dağlıq Qarabağdan daha gərgin və qorxulu idi. Azərbaycandan ayrı düşüb təklənməsinə baxmayaraq, Naxçıvan məharətlə mübarizə aparırdı. Heydər Əliyev aqlının, zəkasının qüdrəti ilə. Əhali isə öz rəhbərinə, torpağına

sonsuz inam, məhəbbət bəsləyir, cəsarət və qəhrəmanlıqla döyüşürdü.

"Əliyevçilik-azərbaycançılıq" mübarizəsinin 1992-1993-cü illəri əhatə edən üçüncü mərhələsi gərgin bir dövrə təsadüf edir. Xalq dərk edirdi ki, Azərbaycanın bir dövlət kimi varlığı təhlükə qarşısındadır. Ona görə də xalq öz liderini Naxçıvandan Bakıya gətirmək üçün yollar axtarırdı. Respublikada ictimai-siyasi gərginliyin artması, hakimiyyətlə xalq arasında uçurumun yaranmasını, ölkənin bir ovuc silahlı qrup tərəfindən talan edilməsini gören ziyalıların "Azərbaycan Sizin yolunuzu gözləyir", — deyərək Heydər Əliyevə müraciəti AXC rəhbərlərini bərk qəzəbləndirmişdi. Onlar Naxçıvan MR-də dövlət çevrilişinə, Heydər Əliyevin fiziki məhvinə cəhd göstərdilər. 1992-ci il oktyabrın 24-də Naxçıvanda baş verən hadisələrlə əlaqədar oktyabrın 29-da "Səs" qəzetində bir qrup ziyalının bəyanatı dərc edildi. Bundan bir neçə gün sonra, dekabrın 7-də 50-dən çox ziyalı axşamüstü Elmlər Akademiyasının iclas salonuna toplaşmışdı. Natiqlər AXC-nin silahlı dəstələrinin, zirehli texnikanın köməyi ilə Naxçıvan DİN-ə və Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinə basqın etməsindən, dövlət çevrilişi cəhdindən hiddətləndiklərini bildirdilər və Heydər Əliyevi müdafiə komitəsi yaratması təklifini irəli sürdülər.

İclasın keçirilməsindən xəbər tutan AXC ona mane olmaq üçün işığı söndürdü. Küçəyə çıxdıq. Xeyli gözlədik. Heç kim getmədi. Təkcə EA-nın işığı yanırdı.

Nəhayət, iclas davam etdirildi. 27 nəfərdən ibarət Naxçıvan MR-də dövlət quruculuğunu və MP Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyevi müdafiə komitəsi yaradıldı.

Dekabrın 15-də "Naxçıvan" qəzetində komitənin 24 oktyabr hadisələri və AXC-nin növbədənəkar qurultayında Naxçıvanda qanuni dövlət orqanlarının silah gücünə devrilməsi çağırışları ilə əlaqədar ilk bəyanatı dərc edildi. Sonra Müdafiə Komitəsi həmin hadisələrlə bağlı xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasındakı səfirliklərinə müraciət edərək komitənin bəyanatını öz hökumətlərinə çatdırmalarını xahiş etdi.

Müdafiə Komitəsinin "Səs" qəzetinin 17 mart 1993-cü il sayında dərc olunan bəyanatından sonra isə az qala bütün Azərbaycan ayağa qalxmışdı. İdarə, müəssisə və təşkilatlardan, respublikanın bütün bölgələrindən gələn məlumatlarda bildirilirdi ki, Heydər Əliyevi təkcə 27 nəfərlik komitə deyil, bütün Azərbaycan xalqı müdafiə etmək əzmindədir.

Komitə yaranandan 7 ay sonra, 1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyev xalqın istəyi və tələbi ilə Azərbaycanda hakimiyyətə gəldi. Müstəqil respublikanın gələcək inkişafının möhkəm təməlinin qoyulmasında Heydər Əliyev mərhələsi başlandı.

AĞLIN VƏ ZƏKANIN QƏLƏBƏSİ

Azadlığın çətin, əzablı yolları hələ qabaqda idi... Gəncə hadisələrinin alovu az qala bütün Azərbaycanı bürüyürdü. Təcrübəli dövlət xadimi bu dəhşətli alovu təkbaşına söndürdü. Onun tüstüsü çəkilməmiş xarici düşmənlərin hazırladıqları plan – Azərbaycanı daxilindən parçalamaq cəhdi, başqa bir xəyanətkarlıq Əlikram Hüseynovun əli ilə cənubda həyata keçirilməyə başlandı. Heydər Əliyev yenə xalqın dəstəyi ilə bu xəyanət ocağını söndürdü.

1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart günlərində tale Azərbaycan xalqını daha bir ağır sınağa çəkdi. Öz respublikasının müstəqilliyini və dövlətçiliyini hər şeydən əziz tutan xalq qaranlıq gecədə ayağa qalxdı, bir yumruq halında birləşərək dövlət çevrilişinə cəhd edən separatçı qüvvələrə qarşı mübarizəyə başladı. Özü də tək-cə Prezident Sarayının önündə deyil, Azərbaycanın hər yerində.

Oktyabr və mart hadisələri Azərbaycan xalqının tarixində sınaq dövrü idi. Çevrilş cəhdi məğlubiyyətə uğradıqdan sonra onun görünən və görünməyən tərəfləri müxtəlif siyasi prizmalardan təhlil edilir. 1994-cü il noyabrın 28-də keçirilmiş ümumxalq nümayəndələri toplantısında həmin hadisəyə belə bir siyasi qiymət verildi: "Dövlət

çevrilişinin qarşısını Prezidentlə xalqın birliyi, vəhdəti aldı!".

Müstəqillik əldə edildikdən sonra, ilk dəfə 1992-ci ilin oktyabrında Naxçıvanda baş verən dövlət çevrilişi cəhdini Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hazırlamışdı. Onlar özləri üçün ən təhlükəli siyasi opponent hesab etdikləri Heydər Əliyevin nüfuzunun artmasından, siyasi, iqtisadi, hərbi və mədəni böhran günü-gündən dərinləşdikcə xalqın Heydər Əliyev fenomeni ətrafında daha sıx birləşməsindən, Heydər Əliyevin xilaskar obrazının hər bir azərbaycanlının qəlbində heykəlləşməsindən qorxaraq, belə hesab edirdilər ki, gec-tez xalq ayağa qalxacaq, öz rəhbərini Naxçıvandan Bakıya gətirəcək. Ona görə də AXC-nin müəyyən qüvvələri zamanəmizin ən böyük siyasi xadimi — Heydər Əliyevi siyasi meydandan uzaqlaşdırmaq və onu xalqdan təcrid etmək planı hazırlamışdılar.

1994 və 1995-ci illərdəki dövlət çevrilişi cəhdləri xarici düşmənlər tərəfindən hazırlanıb, onların içimizdəki əlaltıları vasitəsilə həyata keçirilirdi. Heydər Əliyev çevriliş cəhdlərinin qarşısını məharətlə, ustalıqla, qardaş qırğınına yol vermədən aldı. Heydər Əliyevin zəkası qələbə çaldı.

Oktyabr hadisələri dövlətçiliyimiz üçün çox təhlükəli idi. Onun başında dövlət strukturlarında yüksək vəzifə tutan üçlük dururdu. Silahlı müxalifət adı ilə fəaliyyət göstərən quldur dəstəsinə yüksək rütbəli hərbiçilərin və po-

lis işçilərinin də qoşulmasını nəzərə alsaq, vəziyyətin nə qədər ağır olduğu aydınlaşar. Prezidentin etibar edib vəziyyəyə gətirdiyi admların bir qismi qiyamçılarla birləşmişdi, digərləri gözləmə mövqeyi tutduqları üçün müxtəlif bəhanələrlə iş yerlərindən əkilmiş və ya məşhur gecə mitinqinə sabaha yaxın, təhlükə sovuşandan sonra gəlmişdilər.

Qardaş qırğını qaşla göz arasında idi. Silahlı dəstələr Bakıda hücum əməliyyatına başlamaq üçün əmr gözləyirdilər.

Prezident yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı. Həmin qorxulu günlərdə 3 sutka göz yummayan, yaşına uyğun olmayan bir enerji ilə yorulmadan çalışan, dünyanın hər üzünü görüb, onun ağır sınaqlarından həmişə məharətlə çıxan Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının müstəqillik, suverenlik arzularını, demokratiyaya sədaqətini bütün bəşər qarşısında nümayiş etdirərək siyasi müdriklik nümunəsi göstərdi. Bütün respublika ayağa qalxdı. Xalq dövlətçiliyimizi, müstəqilliyimizi, suverenliyimizi zəmanəmizin ən böyük siyasi xadimi Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi altında qorumağa, lazım gəlsə ölümə belə getməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi. Çevrilşə cəhd edən qüvvələr Heydər Əliyevin zəkası, iradəsi və xalq qarşısında duruş gətirə bilmədilər və xəyanət silahını ataraq qaçdılar. Təhlükə sovuşdu.

Oktyabr və mart hadisələri nə göstərdi? Ən başlıcası xalqla Prezidentin birliyini! Hamı dərk etdi ki, xalq öz

Prezidentinə inanır və onu hər zaman müdafiə edəcək. Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini, dövlətçiliyini qorumağa qadirdir.

Azərbaycanlıların bir Vətəni var. Bu Vətənin qarşısında duran sosial, iqtisadi, siyasi və hərbi problemlərin həllinin bir yolu var - milli həmrəylik, milli birlik! Əgər bu yüksək amala nail olsaq, Azərbaycanı güclü, demokratik, müstəqil və tərəqqi edən dövlətə çevirəcəyik. Bu birlik daxili və xarici düşmənlərimizin hiyləgər, alçaq niyyətlərinin qarşısında alınmaz, əyilməz, yenilməz qaladır - birlik qalası!

Azərbaycan prezidentinin daxili və xarici siyasəti dünyanın nəhəng ölkələrində maraqla izlənirdi. Böyük səylər hesabına yaranan daxili ictimai-siyasi sabitlik, atəşkəs, əsrin müqaviləsi xarici və daxili düşmənlərə rahatlıq vermirdi.

Ermənistanda dərc edilən qəzetlərin hər birində, ən azı 2-3 məqalə Heydər Əliyevə və Azərbaycana həsr olunur: "Heydər Əliyev Naxçıvanda dövlət təhlükəsizlik orqanlarında işləyərkən Naxçıvan ermənilərinin genosidini təşkil etdi. Bu genosidi Heydər Əliyev indi də Qarabağda həyata keçirəcək" tezisini hər gün oxucuların beyninə yerdirdilər.

Erməni müəllifləri, siyasətçiləri, politoloqları Heydər Əliyev şəxsiyyətdən qorxur, çəkinirlər. Ona görə də erməni mətbuatının əsas hədəfi Heydər Əliyevdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanın çoxsaylı qəzetlərində dərc

edilən antiAzərbaycan, antiƏliyev məqalələrdəki faktların əksəriyyəti Azərbaycanın müxalifət qəzetlərindən götürülür. Hətta "Azq" qəzetinin əksər nömrələrində respublika-mızla bağlı məqalələrin müəllifi Kərim Əli kimi təqdim olunur.

Başqa bir qəzet isə "Heydər Əliyev Qarabağda ermənilərin soyqırım siyasətini həyata keçirmişdir"¹ fikrini təlqin etməyə çalışır.

Erməni müəllifləri Heydər Əliyevin Qarabağ problemini qan tökmədən, insan tələfatına yol vermədən sülh yolu ilə həll edəcəyinə möhkəm inanırlar. Bu baxımdan "Heydər Əliyev Qarabağa tunel qazacaq" məqaləsi diqqəti cəlb edir. Müəllif yazır: "Heydər Əliyev özünün 75 illik yubileyi zamanı fürsətdən istifadə edib Qarabağ məsələsini yenə qaldırdı. Onun fikirlərini S.Dəmirəl və E.Şevardnadze müdafiə etdilər. Analitiklərin dediyinə görə Heydər Əliyev Azərbaycanı müharibə girdabına atmayacaq, tunel qazmaqla Qarabağa çatmağa çalışacaq"².

Erməni mətbuatı ilə tanışlıq zamanı diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də Azərbaycanın Heydər Əliyevdən sonrakı taleyidir. Bu problemlə bağlı erməni müəllifləri əsasən Azərbaycan müxalifətinin fikirlərinə istinad edirlər. Lakin ədalət naminə demək lazımdır ki, obyektiv mülahizələr də yürüdürlər. Bu baxımdan "Erməni əsgəri"

qəzetində "Dəyişməz Heydər Əliyev və onun təqribi əvəzediciləri" məqaləsi diqqəti cəlb edir.

Müəllif Heydər Əliyevdən sonrakı Azərbaycanı belə təsvir edir: Heydər Əliyevdən sonra Azərbaycanda öz inandıqları namizədi hakimiyyətə gətirmək üçün bu ölkəyə xüsusi maraq göstərən Rusiya, ABŞ, Türkiyə və İran arasında kəskin mübarizə başlayacaq. Azərbaycanda tez-tez prezident dəyişikliyi baş verə bilər. Ən təhlükəli cəhət odur ki, neft müqaviləsini ləğv etmək istəyənlər də hakimiyyətə gələ bilər. Daha sonra müəllif yazır: "Azərbaycanlılar Heydər Əliyevin qəfil vəfatından bərk qorxurlar. Məhz Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməmişdən əvvəl, 1991-1993-cü illərdə, Azərbaycanda həqiqətən anarxiya hökm sürürdü. Xarici və daxili siyasətdə hər bir addım radikal idi və ölçülüb-biçilmirdi. Həqiqət naminə demək lazımdır ki, Heydər Əliyev vəziyyəti düzəltməyə müvəffəq oldu. Bəli, Heydər Əliyevə Atatürk faktı sakitlik vermir və arzu edir ki, azərilərin atası olsun".¹

Bir çox erməni müəllifləri tez-tez Heydər Əliyevlə Ermənistan KP MK-nın keçmiş birinci katibi Karen Dəmirçyanı müqayisə edirlər. Belə ki, erməni kütləvi informasiya vasitələrində tez-tez belə bir fikrə rast gəlinir ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev istəyir ki, Ermənistanda prezident vəzifəsinə Karen Dəmirçyan seçilsin.

Sonra müəllif Heydər Əliyevin niyə məhz K.Dəmirçyanın seçilməsinə tərəfdar olduğuna münasibətini

¹ «Azq» qəzeti № 141, 30.07.1997

² «Hayk» qəzeti № 50, 14.05.1998

¹ «Hayzinvon» qəzeti № 4, 31 yanvar – 7 fevral 1998

bildirir və xalqına müraciət edir: "Erməni xalqı, bax, demək istəyirəm ki, əgər sənin düşmənin bir şeyi istəyirsə, sən onun əksini etməlisən. Ağrılı cəhət odur ki, çoxları zərərli fikrin toruna düşdü. Aydın olur ki, Heydər Əliyev yarım əsrdən çoxdur ki, siyasətlə məşğul olur. Bu bacarıqlı siyasi xadim o qədər sadə, xoş adamdır ki, nə düşünersə, açıq surətdə onu hamıya bəyan edir, sonra qələbə çalır."¹

Erməni müəllifləri 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından deportasiya edilməsinin də səbəbini Azərbaycanda axtarmaq kimi qeyri-obyektiv, ağılsız, gülünc fikir irəli sürərək göstərirlər ki, azərbaycanlılar Ermənistandan ona görə köçürüldü ki, onlar Azərbaycan-İran sərhədində yerləşdirildi, bölgədən talışları deportasiya etdilər.²

Təbii ki, bu, erməni riyakarlığıdır. Sənədlər, faktlar, araşdırmalar göstərir ki, 1948-1953-cü illərdə indi Ermənistan adlanan ərazidən deportasiya edilən azərbaycanlılardan bir nəfər belə Lənkəran, Astara, Lerik, Yardımlı bölgələrinə köçürülməmişdir. Talışların da öz yaşadıkları ərazidən köçürülməsi, deportasiya edilməsi böhtandır.

Azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından deportasiya edilməsinin səbəbi isə tamamilə başqa məsələ, ermənilərin növbəti ərazi iddiaları, monoetnik respublika yaratmaq niyyətləri idi.

¹ "Hayastan" qəzeti, № 33, 28.03.98

² "Hayastan" qəzeti, 10.02.98

1945-1948-ci illərdə Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Q.Arutyunyanın İ.V.Stalinə göndərdiyi məktublarda Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılıb Ermənistana birləşdirilməsi, xarici ölkələrdən gələn bir milyon erməninin Dağlıq Qarabağda yerləşdirilməsi xahiş edilirdi.

Azərbaycan tərəfi bu tələbi rədd etdikdən sonra ermənilər yeni hiyləyə əl atdılar. Moskva həmişə olduğu kimi, bu dəfə də ermənilərin arzularını yerinə yetirdi və 1947-ci il dekabrın 23-də SSRİ Nazirlər Soveti "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycanın Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" bədnam qərar qəbul etdi.

Sonralar xaricdən köçürülən ermənilər azərbaycanlıların deportasiyası nəticəsində boşaldılmış kəndlərə köçürülmədi, həm də həmin dövrdə xaricdən bir milyon deyil, 86,3 min nəfər erməni qəbul edilib Ermənistanda yerləşdirildi. Onlar Suriya, Yunanıstan, Livan, İraq, Bolqarıstan, Rumıniya, Fələstin, Fransa, ABŞ, Misir və İrandan köçürülmüşdülər.¹ Bu ermənilərin bir qismi az sonra geriyyə qayıtdı.

Azərbaycanlıların öz tarixi torpaqlarından deportasiya edilməsi ermənilərin qəsbkar, təcavüzkar siyasətinin Moskva tərəfindən dəstəklənməsi, müdafiə edilməsi nəticəsində mümkün olmuşdu. Bunu Ermənistan KP MK-nın keçmiş idoloji katiblərindən biri Robert Xaçaturyan da etiraf edir. O, xatirələrində yazır ki, o dövrdə Ermənistan

¹ "Deportasiya" 1999-cü il, səh.27

KP MK-nın ən böyük nailiyyəti ondan ibarət olmuşdur ki, biz Naxçıvan və Dağlıq Qarabağ məsələsini Moskva qarşısında qaldıra bildik, əhalini ideoloji cəhətdən bu işə hazırlaya bildik.

"Heydər Əliyev nə istəyir?" məqaləsində "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı "şərh" olunur. Müəllif yazısını belə bir sonluqla bitirir: "Bütün bunlara qarşı Ermənistan nə ilə cavab verir: Azərbaycanın təbliğat müdaxiləsinə qarşı durmaq üçün, habelə daim cəbhədə fəal dayanmaq üçün, hansı addımlar atılmışdır? Təəssüflə demək lazımdır ki, çox az iş görülmüşdür".

Yenə "Heydər Əliyev nə istəyir?" adlı başqa bir iri həcmli məqalədə bildirilir ki, Heydər Əliyev azərbaycanlıların 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan deportasiyası ilə bağlı fərmanla iki məqsəd güdür. Qəzet bununla əlaqədar fərmanda göstərilən iki abzası olduğu kimi verib. Daha sonra Ermənistan KP MK-nın birinci katibi Q.Arutyunyanın 1945-ci ilin noyabrında və 1948-ci ildə Stalina göndərdiyi məktublardan söhbət açılır. Q.Arutyunyan bu məktublarda qeyd edib ki, "xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək üçün Ermənistanın ərazisi məhduddur. Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək lazımdır ki, orada 200 min nəfər erməni yerləşdirmək mümkün olsun".

Bağirov bu təklifə etiraz etmiş, lakin sonda 100 min nəfər azərbaycanlının Azərbaycan torpağına köçürülməsinə razılıq vermişdir.

"Hayastan" qəzeti Azərbaycanın milli siyasətinə iftirlər yağdırır:

Azərbaycanın təbliğatı müasir və aktual məsələləri qaldırır və qazanır, Ermənistan isə tarixi axtarmaqla məşğuldur. Buna görə də itirir.¹

Erməni ziyalıları, siyasətçiləri sanki Heydər Əliyevin hər addımını izləyir, ətrafda baş verən ən adi hadisələri belə onunla əlaqələndirməyə cəhd edirdilər. 1977-ci il yanvarın 8-də Moskva metrosunda baş verən partlayışa, törədilən ağır cinayətə görə 3 erməninin güllələnməsi barədə hökm çıxarılmışdı. 20 il əvvəl baş verən cinayətə görə ölümə məhkum edilən canilər haqqında "Molorak" (Peyk) iki gün geniş material dərc etməklə erməni canilərinə bəraət qazandırməğa çalışır, Moskva informasiya vasitələrinin həmin məsələni geniş təbliğ etməsini onunla əlaqələndirir ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Moskvaya rəsmi səfəri zamanı televiziyanın ORT kanalı vasitəsilə metroda törədilmiş həmin terror aktına dair film göstərilmişdir. Qəzet bu filmin məhz həmin gün nümayiş

¹ "Hayastan" qəzeti, № 14 10.02.98

etdirilməsinin siyasi məqsəd güddüyünü vurğulamağa çalır!¹

Yaxud, başqa bir fakt. 1996-cı ilin sonlarına yaxın Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin "Nezavisimaya qazeta"da məqaləsi dərc edilmişdir. Məqalədən dərhal sonra türk dünyasının qatı düşməni Zori Balayan Heydər Əliyevin irəli sürdüyü fikirləri, ağıllı, müdrik tövsiyələri düşmənin mövqeyindən inkar edir.²

Başqa bir müəllif Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin normal, beynəlxalq münasibətlərə uyğun inkişafından qorxaraq böhtana, şantajla əl atır və "ABŞ Heydər Əliyevə məsləhət verir ki, Rusiyaya heç bir güzəştə getməsin" — deyir.³

Bu bədbəxt erməni başa düşür ki, Heydər Əliyev XX əsrin ən böyük, təcrübəli siyasi xadimidir. Heydər Əliyevin heç kimin məsləhətinə ehtiyacı yoxdur.

ABŞ-in başqa bir tanınmış siyasi xadimi, ABŞ Demokratiya Mərkəzinin prezidenti Aulen Ueynşteynin Heydər Əliyev haqqında dediyi fikri də oxuculara, böhtançı ermənilərə xatırlatmaq lazım bilirəm: "Azərbaycan Prezidenti qeyri-adi, dahi şəxsiyyətdir. Onu "ən görkəmli siyasi və dövlət xadimi kimi" Corc Vaşinqtonla müqayisə

¹ "Molorak" qəzeti, № 197, 2.12.97

² "Azq" qəzeti, №7, 16.01.97

³ "Molorak" qəzeti, № 47, 07.05.98

edirəm. Onların hər ikisinin tarixi missiyası arasında uyğunluq var!"

Digər müəllif iddia edir ki, "Heydər Əliyev Fransada olarkən oradakı erməni icması tələb edir ki, Heydər Əliyev Qarabağın müstəqilliyini tanısin".¹

Ermənilərin respublikamız əleyhinə təbliğatının əsas mövzularından biri 13 yanvar 1990-cı il Bakı hadisələridir.

13 yanvar 1990-cı il Bakı faciəsi azərbaycanlılar tərəfindən törədilməmişdir. Onun təşəbbüsçüsü də, icraçısı da 1987-ci il Sumqayıt hadisələrində olduğu kimi, Moskva DTK-sı və ermənilər olmuşlar. Özlərinin çirkin əməlləri ilə respublikamıza, onun ayrı-ayrı adamlarına, ümumən millətimizə böhtan atır, hətta beynəlxalq aləmi Azərbaycanı cəzalandırmağa çağırırlar.²

Yaxud, qeyri-erməni millətinin nümayəndəsinin dili ilə riyakarlıqla bəyan edirlər ki, "Azərbaycanla əlaqə yaradan hər bir Avropa ölkəsi bilməlidir ki, genosid siyasəti həyata keçirən dövlətlə iş görür".³

Başqa bir böhtan. 1997-ci ilin payızında ermənilərin təhriki ilə bir qrup kazak millətçisi məhsəti türklərinə qarşı çıxış etmiş, onların bölgədə yaşamalarının əleyhinə

¹ "Hayk" qəzeti, № 6, 15.01.97

² "Qolos Armenii" qəzeti, 21.01.97

³ "Respublika Armeniya" qəzeti, 22.01.97

olduqlarını bildirmişdi. Bu faktdan istifadə edən müəllif sevinclə bildirir ki, guya, kazakların əsl düşməni Azərbaycanlıdır. Guya, bölgədə ermənilərlə kazakların arasını da elə Azərbaycan vurmuş.¹

"Molorak" qəzeti "Barsız ağacı kəşib atırlar" adlı baş məqaləsində öz həmkarlarına, erməni millətçilərinə, böhtançılarına çox ağıllı, məntiqli cavab verir: "İndi Ermənistan Rusiya faşizminin təsiri altındadır, onun inkişafı Rusiyaya sərfəli deyil. Bir gün barsız ağac kimi Ermənistanı kəşib atırlar"².

Həmin qəzetdə çıxış edən erməni yazıçısı P.Zeytunyan da erməni xalqının aldandığını bildirir: "Bir neçə il əvvəl biz azadlığın gözəl rəyası ilə yaşayırdıq. Və biz bu rəyalara inanırdıq. Lakin onlar yox oldular. Biz çalışırıq dərk edək ki, onların əvəzinə nə almışıq. Əmin-amanlıq əzəmətlidir, hamımız onu sevirik, lakin fikir əmin-amanlığı, hələlik, daha yaxşıdır".³

Erməni müəllifləri Azərbaycana, onun lideri Heydər Əliyevə böhtan atmaqla kifayətlənmir, Azərbaycanı qonşu xalqlarla intriqaya cəlb edir, Dağıstanla-Azərbaycan arasında nifaq salmağa çalışırlar və buna oxşar mövzulara "Respublika Armeniya" qəzetinin səhifələrində daha çox

rast gəlmək mümkündür: "Bakı-Mahaçqala-Qroznı-Tbilisi-Ankara" planının tərəfdarları məqsədlərinə nail olmaq üçün Dağıstanda etnik qarşıdurma yaratmağa (Bakı və Ankara nəzərdə tutulur - Z.S.) çalışırlar. Vətəndaş müharibəsi baş versə Rusiya bölgədən gedəcək. Bu işə çəçenlərə və azərbaycanlılara əl verir. Belə olan halda Azərbaycan Dağıstanın bir hissəsini - Dərbənd tərəfi özünə birləşdirə bilər. ¹

Erməni mətbuatı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevi hər şeydə, o cümlədən həm 70-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri kimi, həm də müstəqil ölkənin lideri, Prezidenti kimi islamçılıqda, islamı yaymaqda günahlandırır: "Bu "peyğəmbərin" (Heydər Əliyev nəzərdə tutulur - Z.S.) rəhbərliyi altında 1969-1982-ci illərdə islamlaşma Azərbaycanın həyatına daxil oldu"².

"Azərbaycan islamın yayılmasında xüsusi rol oynamışdır" — Heydər Əliyevə məxsus olan bu ifadədən istifadə edən erməni riyakarları Azərbaycan xalqının əvəz edilməz oğlu Heydər Əliyevi vaxtı ilə kommunist lideri olmaqda günahlandırır.³

İctimai-siyasi fikirdə, təfəkkürdə, beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələri, siyasi prosesləri dərk etmək, onu qa-

¹ "Qolos Armenii" qəzeti, 18.09.97

² "Molorak" qəzeti, № 198, 03.12.97

³ "Molorak" qəzeti, № 1, 08.01.97

¹ "Respublika Armeniya" qəzeti, 23.06.98

² V.Arutyunyan. Adı çəkilən əsəri, səh.19

³ "Qolos Armenii" qəzeti. 12.12.98

baqlamaq, görmək, hadisələrin önündə getmək Heydər Əliyev kimi nadir siyasətçilərə xas olan keyfiyyətdir.

Görün, Almaniya parlamentinin üzvü Valli Bummer Heydər Əliyev obrazını necə səciyyələndirir: "Cənab Heydər Əliyev Prezident seçilərkən Qərbdə ona şübhə ilə yanaşdıq, zənn edirdik ki, o, Azərbaycanda kommunizm qaydalarını bərpa edəcək. Lakin tez bir zamanda bizə aydın oldu ki, yanılmışıq. Azərbaycan dövlətinin bu mürəkkəb dövründə ona yalnız belə zəngin təcrübəli və müdrik başçı lazımdır. İndi Azərbaycan İkinci Dünya müharibəsindən çıxmış Almaniyalı, Prezident Heydər Əliyev isə kansler Adenaueri xatırladır".

1998—ci ilin dekabrında Bakıda keçirilən "Qafqazda İslam sivilizasiyası" konfransında 11 ölkə iştirak edirdi. Əsas məsələ — Qafqaz xalqları arasında mədəniyyətin zənginləşməsində İslamın rolunun nədən ibarət olmasını müəyyən etməkdən ibarət idi. Təbii ki, bu zənginləşmədən ermənilər də bəhrələnəcəklər. Ona görə də əsas məqsəddən yayınıb Heydər Əliyevi islamçılıqda, onu yaymaqda suçlamaq ağılsızlıqdır. Həmin konfransda Heydər Əliyev açıq bəyan etdi:

"1988-ci il dekabrın 7-də Ermənistanda baş verən zəlzələ dünyaya məlumdur. Erməni xalqı üçün ağır, hüznü, o kədərli günlərdə onlara əl tutan, kömək edən xalqlar da ermənilərə məlumdur. Rus-kommunist-erməni-daşnak

ideyalarını həyata keçirən rus-sovet və erməni saqqallı hərbi birləşmələrinin silahlı müdaxiləsi nəticəsində tarixi torpaqlarından azərbaycanlıların axırıncı adamları çıxarıldı. 217 günahsız soydaşımız qətlə yetirilmişdi. Körpə uşaqları boruların içinə doldurmuşdular. Neçə-neçə uşaq — hələ dünyanın yaxısını, pisini görməyənlər erməni əli ilə məhv edilmişdi. Ermənistanda zəlzələ baş verdi. İki xalq arasında milli zəmində münafiqliyə yaranmasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı müdriklik göstərdi, qonşularının faciəsinə sevinmədi, əksinə, onun dərdinə şərik çıxdı. Ona ilk yardım edənlərin cərgəsinə qoşuldu, əlindən gələni əsirgəmədi. "Çox sağ olun" kəlməsi əvəzinə, erməni millətçiləri Leninalan səmasında köməyə gələn azərbaycanlı mütəxəssislərin olduğu təyyarəni vurdular..".

Demokratik fikirli, öz xalqının taleyini düşünən müəlliflər və sadə erməni əməkçiləri isə Heydər Əliyevin 1998-ci ildə prezident seçkilərində qələbəsinə xüsusi ümid bəsləyirdilər. Lakin, bir qayda olaraq, bəzi müəlliflər erməniliyinə sadıq qalaraq, əsrimizin nəhəng siyasi və ictimai xadimlərindən biri olan Heydər Əliyevin özünəməxsus ağıllı, uzaqgörən, müdrik, çevik siyasətini neftlə bağlamağa çalışır, Azərbaycan diplomatiyasının uğurlarını neftlə əlaqələndirirlər.¹ "Moskva-Bakı neft romanı başlayıb" məqaləsi də həmin məqsədə xidmət edir. Müəllif

¹ "Azq" qəzeti, N 204, 12.12.97

haray-həşir qoparı ki, Rusiya Qarabağ məsələsinin həlli ilə Zaqafqaziyada təsir imkanını itirəcək, Azərbaycan isə Qərb dövlətlərinə, o cümlədən ABŞ-a meyl göstərəcək¹. Müəllif son zamanlar Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinin yaxşılaşmasından da narahat olur, lakin bu münasibətlərin normal məcraya düşməsinə, haqlı olaraq, Heydər Əliyevin adı ilə bağlayır.

Heydər Əliyevin Fransaya səfərləri, fransız xalqının, onun ictimai, siyasi təşkilatlarının rəhbərlərinin bu səfərlərə marağı, Azərbaycan xalqının liderinə sevgi və məhəbbət duyğuları beynəlxalq ictimaiyyətə yaxşı məlumdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fransaya səfərini işıqlandıran müəllif bu tarixi səfərin əhəmiyyətini azaltmaq, kiçiltmək üçün tez əlavə edir: "Azərbaycan neftdən siyasi mənafeyi üçün istifadə etməyə çalışır. Amma ərəb dünyasının nefti ərəblərin İsraili sındırmasına bəs etmədi."²

Heydər Əliyevin xarakterinə, yenilməzliyinə, prinsipliliyinə, ən başlıcası, doğma Vətənə, xalqa, millətə, torpağa sədaqətinə bələd olan erməni mətbuatı Heydər Əliyevin Qarabağ probleminə münasibətini birmənalı şəkildə işıqlandırır. Ermənilərin ən nüfuzlu dövlət qəzetlərində bu mövzu ilə əlaqədar yazılara tez-tez rast gəlmək müm-

kündür. "Heydər Əliyevin barışmaq fikri yoxdur" məqaləsində bildirilir ki, "Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Qarabağ qarşdurmasını həll etmək üçün öz mövqeyindən çəkilmək fikri yoxdur".¹ Heydər Əliyev ona nail olacaq ki, "Qarabağ yüksək statusla Azərbaycanın tərkibində qalacaq. Stepanakert üzərində Azərbaycanın bayrağı dalğalanacaq".²

Yaxud, Heydər Əliyevin hər bir sözüə, hər bir kəlməsinə diqqət verən erməni icmalçıları hökmən ona Azərbaycanla bağlı mənə verirlər: "Heydər Əliyev Amerika erməni icması haqqında" məqaləsinin müəllifləri yazır: "Heydər Əliyevin erməni icmasının fəaliyyətinə yüksək qiymət verməsi Amerikada Azərbaycan icmasının fəaliyyətini canlandırmaq məqsədi daşıyır".³

Ermənilər birmənalı şəkildə əmindirlər ki, Qarabağ məsələsində Heydər Əliyev öz mövqeyini heç vaxt dəyişməyəcək: "Heydər Əliyev kiminlə olacaq?" məqaləsinin müəllifi bildirir ki, "Heydər Əliyevin siyasəti ən əvvəl bütün sahələrdə Türkiyə ilə, sonra ABŞ və Yaxın Şərqlə əməkdaşlığa yönəlmişdir".⁴

Heydər Əliyevin fəaliyyətinə qismən obyektiv münasibət göstərilən materiallarla yanaşı, böhtan xarakterli,

¹ "Hayastan" qəzeti, № 52, 19.10.98

² "Molot" qəzeti, № 192, 25.11.97

³ "Molot" qəzeti, № 152, 30.09.97

⁴ "Respublika Armeniya" qəzeti, 21.10.98

¹ "HP Respublika" qəzeti, 01.01.97

² "Respublika Armeniya" qəzeti, 16.01.97

uydurma, tamamilə düşmən mövqeyindən yazılan, faktlar təhrif olunan məqalələr çoxluq təşkil edir. Belə yazılar fakta, dəlilə əsaslanmır, onların hansı məqsədlə yazıldığı-
nı oxucu dərhal müəyyənləşdirir.

Obyektivliyi qoruyub-saxlamağa çalışan azsaylı erməni müəllifləri təzyiqlərə məhəl qoymadan Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin dəqiq, düşünülmüş, ağıllı, müdrik, sərrast siyasətini yüksək qiymətləndirir və Azərbaycan diplomatiyasının erməni diplomatiyasından çox-
çox yüksəkdə dayandığını etiraf edirlər. Görünür, onlar bu yolla öz soydaşlarını ağıla, kamala dəvət edir, xəstə təfəkkürün ağır fəsadlarından zavallı erməni xalqını xilas etməyə çalışırlar.

Sərdarov Zakir Həsən oğlu

HEYDƏR ƏLİYEV

və

milli mübarizə tariximiz

NAŞIRI

Qosqar İsmayıloğlu

NƏŞRİYYAT REDAKTORU

Akif Dənizadə

TEXNİKİ REDAKTORU

Denis İzaf

KORREKTORU

Fəridə Ələsgərli

ÇAPA MƏSUL

Cəlil Quliyev,

Ramiz İmanov,

Azad Babayev

Çapa imzalanmış 24.04.2008,
formatı 60x90 1/16,
fiziki ç.v 12, tayms qamituru,
sifariş K-102. Sayı 5000

Kitab

"ÇINAR-ÇAP"

nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış

və

ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

✉ AZ 1025. Bakı şəhəri, Xoculu pr., 24.
☎ T/F.: 4989555, 4937255, 4902757
www.chinar-chap.az
E-mail: office@chinar-chap.az

Zakir Sərdarov 1941-ci ildə Göyçə mahalında Krasnoselsk rayonunda anadan olmuşdur. 1980-ci ildə "SSRİ-nin Bolqarıstan Xalq Respublikası ilə iqtisadi, elmi-texniki və mədəni əməkdaşlığına Azərbaycan SSR-in töhfəsi" mövzusunda dissertasiya müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almışdır. 300-dən çox elmi məqalənin, 2 monoqrafıyanın müəllifidir. Elmi kadrlar hazırlanmasında xidmətləri vardır. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasında fəal iştirak etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevə müraciəti imzalamış 91-lərdəndir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (I çağırış) deputatı kimi səmərəli ictimai-siyasi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur.